

Szegedi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola

BEVEZETŐ	3
I. L'ISTORIA DE SANCTA GUELMA, FIGLIOLA DE LO RE D'INGILTERRA E MOGLIE DE LO RE D'UNGARIA	4
II. KUTATÁSTÖRTÉNET	42
A források felhárítása	43
Tanulmányok	43
A variánsok gyűjtése, összehasonlítása	51

KOVÁCS ZSUZSA

SZENT VILMA MAGYAR KIRÁLYNÉ LEGENDÁJA

Doktori (PhD) értekezés

Felvezetés	101
Előklődés	101
Felvezetés	104
Meseadaptációk és hagyományok	104
Történelmi alapja: a magyar királyok	106
felelősségének a történelem	106
Történelmi alapja: egy király	114
időszaka	114
Történelmi alapja: Guglielmo di Milano és a brundisii szerződés	118
mely kapcsolatot jelentett egy magyar királyné	118
öröksége	125
III. A LEGENDA FORRÁSAI	125
Kéziratok forrásai	126

Témavezető: Szörényi László az MTA doktora

Anna Zsuzsanna és a legendák története	185
Személyes források	201
IV. A LEGENDA SZÖVEGE, VÁLTOZATAI	214
V. MESEADAPTÁCIÓK ÉS TÖRTÉNETI HAGYOMÁNYOK	224
VI. BIBLIOGRÁFIA	232
ÖSSZEFOGÁS	249
RIASSUNTO	253

Bregano
2010

TARTALOM

BEVEZETŐ	2
I. L'INSTORIA DE SANCTA GUIELMA, FIGLIOLA DELO RE D'INGILTERRA E MOGLIE DELO RE D'UNGARIA	4
II. KUTATÁSTÖRTÉNET	42
A források feltárása	43
Tanulmányok a mesemotívumról	53
A variánsok gyűjtése, osztályozása	53
A motívum strukturális vizsgálata	69
Szent Vilma kultuszának a megismerése	73
Szent Vilma kultusza Brunatében	73
Feltevések Guglielma di Milano és a brunatei Szent Vilma-tisztelet kapcsolatáról	85
Érdeklődő angolok és magyarok	101
Feltételezések a legenda eredetéről	104
Mesemotívumok és hagiográfiai toposzok ötvözete..	104
Történeti alapja: a megkeresztelkedett magyar király feleségének a története	106
Történeti alapja: egy üldözött magyar királyné története	114
Történeti alapja: Guglielma di Milano története, mely toposzok révén módosult egy magyar királyné történetévé	118
III. A LEGENDA FORRÁSAI	125
Kéziratos források	126
Az anonim legenda kéziratos forrásai	127
Andrea Bon feldolgozásának kéziratos forrásai	188
Nyomtatott források	203
IV. A LEGENDA SZÖVEGHAGYOMÁNYA	214
V. MESEMOTÍVUM ÉS TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY	224
VI. BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK	232
ÖSSZEGZÉS	249
RIASSUNTO	253

BEVEZETŐ

Ez a dolgozat a Szent Vilma-legenda kritikai kiadását előkészítő kutatások eddigi eredményeit foglalja össze. A kiadás egy nagyobb tervbe illeszkedik, amelynek a célja kevésbé ismert, illetve ismeretlen itáliai, középkori, magyar vonatkozású legendák szövegeinek az összegyűjtése és sajtó alá rendezése.

Noha több mint húsz éve Olaszországban élek, ahol „szabad” kutatóként dolgozom, magyarországi kollégáimmal mindvégig kapcsolatban maradtam, az ő szakmai segítségük és baráti támogatásuk nélkül ez a munka nem készült volna el. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportja, ahol számomra meghatározó éveket töltöttem, és a hozzá kapcsolódó tágabb munkaközösség alkotta és alkotja ma is azt a közeget, ami nélkülözhetetlen a munkámhoz emberi és szakmai téren egyaránt. Klaniczay Tibor és Stoll Béla egymástól olyannyira eltérő alakja és munkássága együtt jelentik számomra a mintát és a mércét a mesterség műveléséhez, amivel Itáliában Florio Banfi kutatásait szeretném folytatni. Ehhez a Szegedi Tudományegyetem intézményes keretei — korábban az Olasz Tanszék egy projektjében való részvétel, most pedig a Doktori Iskolában tudományos fokozat elérésének a lehetősége — fontos ösztönzést jelentettek számomra.

A dolgozathoz sokan nyújtottak segítséget — Marina Benedetti, Erdélyi Zsuzsanna, Falvay Dávid, Kulcsár Péter, Evangelina Laini, Lőrinczi Réka, Madas Edit, Makk Ferenc, Maurer Zsuzsa, Orbán Imre, Petneki Áron, Mons. Giorgio Ratti, Sárközy Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Szabó Zoltán, Paolo Tomea, don Saverio Xeres, Zimonyi István, a gaviratei Városi Könyvtárnak és a milánói Katolikus

Egyetem Könyvtárának a könyvtárosai, a comói Centro studi “Nicolò Rusca” és a Comói Állami Levéltár munkatársai — adatokkal, fénymásolatokkal, ötletekkel, tanácsokkal és kritikai észrevételekkel. A Klebelsberg Kuno Alapítvány egy hónapi ösztöndíja hozzájárult ahhoz, hogy eredetiben tanulmányozhassam a firenzei, velencei és római kéziratokat.

Külön köszönettel tartozom Pajorin Klárának, Jankovics Józsefnek, Kőszeghy Péternek és Szörényi Lászlónak, akik a távolság ellenére meg nem szűnő baráti szeretettel figyeltek rám, buzdítottak, s évek óta folyamatos érdeklődéssel kísérték és segítették a munkámat; valamint Raffaelének, a férjemnek, aki megértéssel viselte a „hobbym” miatt rá háruló terheket.

Bregano, 2010. december 30.

Kovács Zsuzsa

**I.
L'INSTORIA DE SANCTA GUIELMA,
FIGLIOLA DELO RE D'INGILTERRA E
MOGLIE DELO RE D'UNGARIA**

Mivel a legenda Magyarországon ismeretlen, célszerűnek tartottam a róla szóló értekezés előtt magának a szövegnek a bemutatását. A készülő kritikai kiadás alapjául az oxfordi variáns (O)¹ fog szolgálni. Ennek az átírását közlöm, néhány romlott helyen más variánsok alapján javítva, egyelőre a javítások és többi variáns részletes dokumentálása nélkül — mintegy munkapéldányként.

A szokásos rövidítéseket feloldottam, és a nyilvánvaló tollhibákat nem jelöltem. A bekezdésekre tagolás, a mondattagolás, a központosítás, a szavak egybe- illetve különírása, a kis- és nagybetűk használata és az ékezetek tekintetében, valamint a *h* használatában a mai szokásokat követtem, a *j*-t és az *y*-t *i*-vel írtam át, és különbséget tettem *u* és *v* között.

¹ A betűkkel jelölt variánsok leírását lásd a forrásokat ismertető III. fejezetben.

Incomincia l'instoria de Sancta Guielma, figliola delo re d'Ingilterra e moglie delo re d'Ungaria.

5 Nel tempo che nuovamente s'erano convertiti gli ongari alla fede cristiana, per maggiore confirmatione de quelli, fo facto consiglio alo re de questo reame, ch'era in quello tempo sença dona, de darli compagnia, et volendosi maritare, dovesse cercare per lo mondo una dona che fosse bellissima, sì di costumi, como di parentado. Ora oldito questo, esso re si dispose di tuore dona. Unde lui elesse tri
10 nobili cavalieri e principi delo reame, e mandòli per lo mondo a cercare per lo suo nome una dona che fosse nobilissima et ornata, sicomo è dicto di sopra.

Or partiti li dicti ambasiaturi dalo reame, driçono lo suo camino verso lo reame d'Anglia, e li dimorono, et
15 cercando de avere quello che desideravano, li fo nominata la figliola delo re di quello reame d'Anglia, la quale vista per loro, e molto piacendoli per rispetto della sua belleçça, et perché lei era molto ornata de bellissimi costumi e soprattutto pudica, li dicti ambasiaturi feceno domandare
20 audientia al dicto re d'Anglia, la quale gli fo deputata per uno giorno. Unde el giorno che loro s'aprexentono davanti alo re, umilmente da parte del suo signore, cioè delo re d'Ungaria, li domandò sua figliola, dicendo como il suo signore desiderava molto di fare parentado con la sua
25 maiestate, et pertanto lui domandava soa figliola per isposa. Oldendo questa ambasiata lo dito re d'Anglia, disse de volere deliberare e sapere quanto questo parentado fosse grato, prima alla figliola, et altersì a tutti i suoi baruni. Et in quello lui lecinciò i dicti ambasiaturi.

30 Partiti che loro forono, el dicto re chiamò la sua dona, e si ge espose tutto quello che li ambasciaturi delo re d'Ongaria avevano requirito. Oldendo questo, la regina molto se alegrò e disse de avere molto contento. Et pertanto fieci chiamare subito la figliola, la quale avea nome
35 Guielma, ala quale li cominciò a dire: «Figliola nostra unica e dilectissima, noi volemo che tu sappi, che a Dio piace che oramai tu sii acompagnata. Et che questo sia el vero, li

ambassaturi delo re d'Ongaria avendo cercato multi paesi per trovare dona che sia a comparatione de esso re, finalmente,
40 como è piaçuto a Dio, tra molte nobilissime tu sola ge sei de contento. Unde loro, per parte del suo re, con grande instantia te hanno adimandata per isposa del dicto re. E a me e a tua matre piace molto questo parentato, e così nui volemo che tu aconsenti a questo.»

45 Guielma, audite che ebbe queste parole, sicomo persona informata della via di Dio avendo el suo proposito fermo e costante d'oservare virginità et avere quella per uno tesoro incomparabile, tutta rimase pensarosa, e finalmente rispose al padre con umiltà grandissima, che per
50 certo lei non era inclinata a questo. Perché lei essendo dedicata a Dio e confermata in proposito de vivere angelicamente, non se potea per modo alcuno inclinare la mente soa, de cosa sì alta et sublime, venire in tanta basseça. Et masime considerando, che lei avea tanto tempo observata
55 la virginità, che ormai li pareva sentire vita angelica nela mente soa. Et pertanto diceva non potere condisendere a subiugarsi ad uomo mortale et corruptibile, da chi potea piutosto acquistare tristitia et dolore, che consolatione et lecticia perpetua.

60 Ala quale el re suo patre rispose: «Figliola dilectissima, bene che tuo proposito sia molto laudabile e digno di precio, pure considerando che'l stato del matrimonio non è reprobato, ma è sacramento instituito nel paradiso, nondimeno riguardando che l'andare altissimo è
65 molto pericoloso, et speta a quelli che sono perfecti, pertanto eio te dico che aressemo molto a grato, che tu ne compiacisti in questo, avixando la tua mente che tu, asentanto a questo, sei per fare uno grande fructo in acquistare e conservare molte anime, perché poi sapere per udita, como el dicto re
70 con tucti i suo principi e baruni, sono novamente convertiti. Et pertanto non è dubbio che tu, essendo regina in quello reame, prima il re che sera tuo sposo, e tutti i soi baruni, per lo tuo bom vivere et anco conforto, se confermarà della fede nostra cristiana. Però pregoti abi respecto a tanto bene, e

75 vogli consentire al mio consiglio et de tua madre, perché tu non potrai falire.”

Ora uldendo questo Guielma, non volendo tanto credere a sì, rimase in questo dubio, de che lei inanci che fermamente volesse consentire, feci per sì molte oratione e
80 digiuni, et ordinò che li servi di Dio facesse oratione a lui, che la illuminasse ad elegere quella parte, che fosse utile al'anima sua. Or ogni dì per lo patre e per la matre era stimolata, et anco essendo per li servi di Dio confortata, finalmente rispose al padre e alla matre: «Sante corone,
85 nonobstante che questa cosa sia molto dura alla mia conscientia, a volerme inclinare a tuore marito, pur per non parere in tutto sì desubidiente, sì a voi, come al conforto di sancti patri mei confessori, eio me butto nelle vostre mane, et vi prego che io ve sia arecomandata, che non vogliati
90 guardare al onore del mondo caduco, né alla superbia, ma solo ve prego, che abiati respecto a quello, che sia de più merito e de più salvatione de l'anima mia e delle anime di nostri proximi.»

Ora avendo questo consentimento da Guielma el
95 padre e la madre subito fiedi chiamare quili ambassaturi, e li fo promessa Guielma per isposa del dicto re. Facte queste sposaglie, subito fo scripto al dicto re, como era seguito el facto e como finalmente era stata promessa per isposa. Da poi passato alcuno tempo, el fo mandato el fratello delo re
100 d'Ongaria per fino in Anglia con grandissima cavalaria. E da poi che loro forono ricevuti et onorati dal padre de Guielma, loro domandorono la sposa per condurla nel reame del suo sposo. Unde da poi che la fo messa in punto ornatissimamente, avanti che la si partisse, se feci dare la
105 benedictione al patre e alla matre, e da poi andò alla giesia et vie fiece soe oratione, pregando Dio poiché 'l corpo non potea conservare immaculato, almeno il cuor suo sença macula fosse da Dio preservato. Compiuta l'oratione, se messe in camino con suo cugnato, fratello delo re d'Ongaria,
110 e comincià a caminare al suo viaço.

Or quando piacete a Dio, giunse alla città di Pativole
dove abitava lo re. E sentito ch' ebbe lo re della venuta della
sua sposa, sicomo desideroso de vederla, li andò incontro
con tutto il populo, e con grandissima festa l'introdusse nela
115 cittade. E bene che lei si vedesse in tante feste exaltata,
nondimeno stava sempre con la mente bassa, ricordandosi
come li onuri di questo mondo sono multi brevi, et
considerandosi essere piena di peccati et essere mortale.

Ora compita la festa delle noçe la quale fo
120 grandenissima, lo re vedendo costei in tanti belli costumi et
così ornata di pudicicia, praticando con questa sua sposa
ogni çorno se accendeva più d'amore in lei onesto. La quale
cosa vedendo Guielma cominciò volere ricompensare el
merito, per tanto sempre lei facea oratione per lui, pregando
125 Idio soprattutto che'l mantignesse fermo nella fede cristiana.
Praticando dunque Guielma con lui, cominciò avere colloqui
con esso delle cose di Dio, e così gli manifestava la
constantia e la doctrina deli sancti apostoli, e la passione di
sancti martiri, e la vita laudabile di sancti confessori e di
130 sancti patri monachi, e la integrità e la immacolata castità
delle sancte Vergine. E sì ge narava che tutte queste cose
erano facte solo per conpiacere a Dio, e per conservare
nella via di Dio, e tanto assiduamente li predicava che lui
incominciò avere grandissimo dilecto, e sempre avidamente
135 l'ascoltava. Unde vedendo la dilectione che aveva lo re,
Guielma prendeva ogni dì più audacia de recitarge simile
divote cose et anco la passione de Cristo Iesu, mostrando
como li profecti avea profetato la sua passione.

E vedendo como lo re oldiva la passione de Cristo,
140 piangeva molto forte, lei li cominciò a dire: «O sancta
corona e dignissimo sposo mio, se solo oldendo aviti tanta
divocione che piangiti di compassione, quanta leticia serebbe
a chi se trovasse in Ierusalem et vedesse con gli occhi
corporali quello che noi intendemo con li mentali! Et io me
145 imagino che quili che vano in quelle parte con contricione, li
pare entrare nel paradiso, considerandosi essere dove fo el
nostro signore Dio. E parme quasi uno cominciamento de

fruire Idio. Unde se io pensasse che la vostra maiesta me volesse fare questa gratia, ch'io potesse andare a visitare el dicto luoco, me seria de grandissima gratia.”

150 E da poi el lungo parlare, lo re, vedendo el grande desiderio de Guielma sua sposa et la grande affectione che ella mostrava, lui se mise per animo de andare prima in quello paese a vedere quello che ogni giorno Guielma recitava. Unde in prima lo re ge cominciò a dire:
155 «Dilectissima sposa mia, non dico ch'io non voglia adimpire el vostro dixiderio che possati andare dove dicitì. Ma eio dico bene che oldendo il vostro parlare, eio, sicomo persona innamorata di vedere quello che me aviti narato, perché non seria sicura cosa, né dengna che andassemo ambedui, perché
160 vedendo la divocione che hanno li nostri principi nella persona vostra, parme bellissima gratia de avere voi per costituirme in mio luoco per fino ch'io tornarò, insieme con mio fratello, considerando che questo reame novamente
165 è convertito. Audita questa risposta delo re, Guielma, sicomo frustrata del desiderio suo, rispose: «Santa corona, bene ch'el mio contento fesse e seria stato de avere potuto venire con la vostra maiestate, pure vedendo la vostra intentione, per le casone predicte sono apparecchiata de fare
170 quello che me comandarite. Ora oldito il re la risposta di Guielma così umile, tutto rimase contento. E prese partito di trovare alcune galee et armarle, e così fieci.

Et da poi che forono armate et apparecchiate de ogni cosa necessaria, lo dicto re chiamò la raina e suo fratello e
175 tuti li principi del reame so. Et prima cominciò a parlare alla raina et al fratello suo e disse: «Vui madona e tu fratello carissimo, sicomo voi vediti, eio spirato dalo spirito sancto per meço del conforto vostro, madama, sono aparechiato de andare a visitare la Terra Sancta. Eio lasso lo mio reame
180 nele vostre mane et nel vostro governo. Pregovi dobiatilo regere come vostra cosa. E tu fratello, fa' che sopra tutto madama regina abi raccomandata, et fa' che li sii obediente in tutto quello che a lei parerà comandare. Et tanto più tel comando, quanto tu vidi che teneramente l'amo. Et voi

185 madama, pregovi abiati mio fratello per recomandato.» E
ditte queste parole el comandò a tuti i baroni che erano
prexenti, che loro dovesse portare quella riverentia et
ubidientia a questi che portavano alla persona soa. E
conpiuto questo parlamento, lo re andò alla giesia e, udita la
190 messa e facte soe oratione, tolse combiato prima da madama
et da suo fratello, poi da suoi baruni, et montò suso la soa
galea et cominciò a caminare.

Or partito che fò lo re con tutta sua compagnia, ogni
giorno el fratello delo re visitava madama sua cognata, da
195 mattina e da sira. Et insembre loro tractava delle cose
necessarie che occurevano et apertineano alo regno del
reame. Ora praticando così ogni giorno, como è dicto di
sopra, et vedendosi solo con madama, et considerando la sua
belleça e li costumi tanti politi e la sua eloquentia tanto
200 fecunda, cominciò a ritrarse dalla carità et inclinare la mente
soa alla sensualidade, cioè amore disonesto verso lei. Et pure
elle semplicemente praticando con lui, mai non sene
accorçeva. Or crescendo il fuoco furiale, finse de non vedere
il cielo et fisse li ochi in tera. E stimolato forte d'amore
205 bestiale et sença vergogna cominciò a dire parole non
oneste. Ma la regina oldendo sì facte cose che alla mente sua
pudica et pura erano nove, tutta si smortiva e vari pensieri
andavano alla mente. Prima, pensando lui facesse per
tentarla o che lui per bom çelo di carità li movesse tale
210 parole, suspectava che lui el facesse per provarla.
Finalmente pure ella immaginava, considerando la possança
dello inimico che lo instigasse, che l'animo suo fosse
com'inclinato a peccato.

Uno giorno ge aperse il secreto del suo cuore, la
215 quale cosa oldendo la regina tutta rimase confusa, et pure
mediante Idio lei li disse: «O cugnato, dove è l'amore di
Dio? dove è il vincolo del parentato? dove è l'onore che tu
porti a tuo fratello re? dove è la onestate dela leçe? dove è
scampato la confusione che te doveria coprire? che tu mio
220 cugnato, mio governatore, mio compagno lassato al governo
del reame, tu solo in chi il mio sposo ha sperato di poterse

fidare, tu sicomo inimico, sicomo distruttore sicomo tradictore pigli tanto ardimento, che voli violare el lecto del tuo fratello e tuo signore, maculare il corpo mio, tristare
225 l'anima mia e confondere tutta! Guarda che mai più de toa boca non esca tale parole! Como sei acecato che non vidi el lume dela onestate! Non vidi tu che tu offendi Dio? Tu voli destrucere la leççe e confondere ogni moralidade. Guardati che mai più no abbi sì facto ardire!»

230 Ora intesa la vergognata riprensione che ge fieci madona la regina, tutto rimase confuso, e bene che nello occulto del suo cuore cognose il suo errore e falimento, nondimeno non si vuole correggere, né pentirse. Anco più dolendosi d'essere confuso, a tutta soa posança cercava fare
235 vendetta. Unde da quello tempo in dietro, bene che lui andasse secondo usança a visitare la regina, et anche sì nella visitatione et apparentia di fuori monstrasse de amarla e reverirla, pure sempre lui con lo veneno che non potea patire, se consumava, dubitandosi molto che la regina non
240 l'acusasse alo re, quando fosse venuto. Unde spesso suspirando della ansietà ch'ello aveva nella mente et cercando scusa del peccato, sempre pensava a che modo potesse campare da quello pericolo et anche saciarse di vendeta. Ora lui tolse el diavolo per suo consigliero, et
245 Guielma il Spirito Sancto in suo confortatore. Lui con l'animo combatteva, e lei con l'oratione se recomandava a Dio. Lui cercava de fare la vendeta, e lei sollicitava, tacendo el vicio del proximo, de provare la sua inocencia. Lui avea il diavolo per suo grande advocato. Lei avea per sua divocione
250 Iesu Cristo, a cui ogni giorno se arecomandava et alla Vergine gloriosa.

Abreviando, passò molto tempo, et vene novelle che lo re se aproximava verso lo suo reame, in una citade tre giornate luntane da Ongaria. Et lo fratello delo re sicomo
255 pieno di furia, fingeva di fare grande festa, pure era pieno di tristitia, dubitandosi de non essere accusato. Ma Guielma tutta aliegra del suo avvenimento, pure stava pensarosa nel animo suo, dubitandosi de non avere facto cum ogni

260 solitudine lo regimento suo siché in tutto el fosse grato alla
sancta corona.

Ora el cugnato sicomo malitioso et astuto, fingendo
avere grande consolatione dello avvenimento del fratello, con
molti baroni cavalcò incontra, perfino ad una citade che era
luntana una giornata. Et ivi trovato giunto lo re, si
265 incominciò ad abbracciarlo e fare grande festa insieme. Et
doppo la salutatione lo re adimandò a suo fratello, como
stava Guielma regina sua donna. Et il re più volte il
dimandò, et sempre lui taceva, intanto che lo re molto se
maravigliava. Unde con grande voluntade et instancia lo
270 chiamò da parte, e silo dimandò, perché lui non rispondeva.
Ora quello ispirato dal maligno spirito et sicomo malizioso,
vedendo lo re in tanta volontà di sapere la casone, li disse:
«O sancta corona, creda la vostra maiestate, che se lei fosse
digna nel vostro conspecto essere nominata, alla prima
275 dimanda eio v'averia dato risposta. Ma quando eio mi
ricordo del tradimento, de puoco onore e del cativo
portamento che lei ha facto verso di voi e de tutta la
progenia vostra, eio me confondo e conturbo tanto, che altro
peccato non me pare avere in sul'anima, seno ch'eio l'abia
280 lasciata tanto viva, sicomo persona detestabile e digna de
ogni pena, non digna de vita.

Ora lo re oldendo queste parole, tutto rimase confuso
nela mente, pensando quando pensavasi alla dona sua, e
quanto la tegna per sancta e bene acostumata, e al presente
285 udire sì facte parole di lei. Dal'altra parte considerava che
costui che l'acusava, era suo fratello. Unde essendo lo re
così dubioso et ansiato nel animo, disse al suo fratello:
«Fratello carissimo, or dime, che cosa ha potuto comettere
Guielma mia dona contra l'onore della nostra maiestà, che
290 sia digna di tanta indignatione, che vidi tu avere verso di
lei?» A questo lui rispose: «Sancta corona, la vostra
maiestate debba essere certo, che se ella non fosse colpevele,
eio non aria tanta pena. E dico ch'io n'ho tanta, che quasi
non posso soferire a guardare alguno principio per la faccia.
295 E da mo ve dico e giuro, che mai non virò nel pallaço

vostro, se prima non sento che lei del male comesso non sia punita. Veramente non penso che in tutto lo mondo non se trovasse la più falace e dopia, quanto ella è. Che è a dire che lei viva al mondo como sancta, e in oculto sia
300 dixonestissima più che tutte le done. Et acciò che la vostra maiestate sappia più apertamente il suo peccato, lei vilissimamente ha ‘cconsentito a uno scudero deli vostri, et questa cosa non è secreta, anche molte persone el sano, ma tutti el tene secreti, per onore del reame e della vostra
305 maiestate. Et di questo vene farò chiaro, quando ve parerà. Et però ve dico ch’io non sono disposto di soferire questa vergogna. Et sì giuro alla vostra maiestate, che mai non vignirò più oltre, se prima la non sera morta.»

Unde oldendo questa informatione el re tutto rimase
310 confuso, e dopo molti sospiri cominciò a parlare et disse: «Eio per certo rimagno molto inganato che costei, che mostrava d’essere tanta obediante ai comandamenti de Cristo, possi avere mai inclinato l’animo a tanto fallo.» Et romaneva lo re pur dubioso. Ora el fratello, vedendo che la
315 mente del re stava pure sospeso e che non potea dare fede piena ala informatione cativa, prese a dire: «Santa corona, eio me meraviglio che voi me dati sì poca fede. Voi ve doviti rendere certo ch’io, sicomo vostro fratello a cui toca paramente questa ingiuria e vergogna, dico ch’io serò in
320 questo proposito, che mai non virò nel vostro reame, se prima non sento che la porti la pena mortale del suo delicto.»

Ora vedendo lo re la pena grandissima che mostrava de avere suo fratello, et considerando et credendo che la
325 pena procedesse dal peccato commesso per la regina, cominciò dire al fratello: «Fratello carissimo, pregoti non ti atristare de questo tanto! Già ch’io vegio pur la pena che tu porti per amore della progenie nostra, non voglio guardare al’afectione ch’io ho portato a lei, ançi piutosto dico et
330 ordino, va’ a casa, et ordina che la porti la pena debita del suo peccato secondo che vole le leçe, e non guardare a tenereça, né ad amore ch’io li ho portato. Fa’ pure che lei

abia debita punitione, che finalmente romagnerò contento.»
Udendo questo lo fratello, bene che nel animo ricevesse
335 grandissimo gaudio e conforto, nondimeno de fuori, in
aparentia mostrava de farlo male voluntieri.

Ora per saciare quello tosego oculto che lui nel
animo avea, sicomo persona che già avea informato li
giudici del reame, si scrisse una letera per certo suo scudero,
340 che diceva in questo muodo: «A vui sapienti giudici, salute!
Non perché a mi sia di bisogno ad voi declarare le
expositione delle legge, le quale hanno in abominatione li
delicti, e tanto più, quanto quelli concerne l'ingiuria deli
superiori nostri, perché questa ingiuria abraia tutti
345 l'inferiori, ma perché a rivelare a voi quello, che forsi v'è
oculto, non è, se non laudabile, acciò che li malifici siano
puniti, pertanto nui, per parte del nostro inclito re, ve
comandiamo che, ricevuta questa prexente lettera, subito
faciati cautamente morire la regina. La quale, sicomo è
350 manifesto, ha vergognato la nostra sancta corona e tutta la
sua progenia. Pertanto sicomo a voi è debito, deliberati e fati
cosa grata a lui et a tutti, e dati spaciamento a quello che è
da fare.»

Ora mandata questa letera, el re mai non se volse
355 partire de là per non contristare el fratello, per fina che non
era mandato ad esecutione l'effecto della lectera. Non
perché lui ne fosse contento, ma perché vedea suo fratello
stare tanto tristo. Lui contra sua voglia disponea de
permettere la cosa trascorere, como è dicto di sopra.

Ora da poi che'l fo presentata la letera et letta in
360 conspecto de quili savi, tutti oldendo la continencia di
quella, romaxeno confusi, udendo de così facta e nobel
donna costumata e religiosa e provata, queste cose.
Nondimeno considerando che a loro era facto
365 comandamento, cerca la prima ora dela nocte fecino
chiamare madama regina, e in prima si ge disseno:
«Madama, noi ve adomandiamo perdonança! Sapiati che a
noi è stato scripto et comandato per parte della corona che,
veçuta una soa lettera, subito dobbiamo tenere modo, che

370 siate morta. E pertanto se voliti ordinare li facti del'anima
vostra e del corpo vostro, desponiti de farlo tosto, perché in
questa nocte è necessario che siati privata de vita.»

Oldendo queste parole Guielma tutta rimase
tramortita. Et doppo prese ardimento de arecomandarse a
375 Dio, et con grande pietà piangendo, cominciò verso Dio a
dire: «O signore mio Iesu Cristo, vero giudice, e vera et
immacolata madre de sumo eterno Dio, non guartare ali
peccati mei, abiatime misericordia! Tu solo scrutatore deli
cuori nostri, el quale cognusi le cosse avanti che le siano
380 facte, sai la innocentia mia. Et io sempre ho abuto, in quanto
m'è stato possibile, in riverentia et in observantia li toi
comandamenti, epure sicomo innocente me convene morire.
Pregoti signore mio, considera la mia inocencia et abi
misericordia di me, e non me volere abandonare, né lasciare
385 che in tanta infamia mora! O mater misericordie, miserere
mei, e non guardare ali mei peccati, ma pregoti che in tanta
tribulatione me sii in adiutorio!»

Or dicta e finita la sua oratione, lei mandò per uno
confessore, e confessose constrictamente, e comunicose et
390 ordinò li facti suoi como a lei paresse, e subito se vestì tutta
di veste nere. Facto questo, forono chiamati circa vinte
omini, ai quali fò comandato che dovesseno portare costei
secretamente fuora ad uno castello che era nella campagna
non troppo luntano dalla cittade, e foli comandato che
395 l'ardesseno. Ora secondo lo comandamento costoro tolseno
la regina et, cuperta tutta di nero, sila menava alla morte. Ma
lei vedendosi in tanto estremo, si cominciò a dare
prestamente alla oratione, recomandandosi alla Vergine
Maria sua divota.

400 Et andando così piangendo e cridando nel suo cuore
verso Idio, tutti quelli omini che la conducevano, si mossono
a pietà, et foe grande miracolo, essendo tutti de una
intentione. E vedendola nello aspecto tanta onesta e piatosa,
sicomo persona nobilissima, uno di loro si prese a
405 dimandarla, per che casone pativa la morte. Et ella rispose:
«Fratelli carissimi, Dio e lla sua matre gloriosa veramente

sa, che la morte mia è iniusta, perché in mi non trovo cosa
digna di morte in questo mondo. Ma da poi ch'el piace a
Dio, voglio avere pacientia, lui è, che me può condennare e
410 liberare.»

Oldendo questo uno di loro più ardito cominciò a
dire: «Fratelli e compagni carissimi, eio me sento la
coscientia mia tutta stimolata dela morte che de ricevere
questa dona. Certissimamente el me pare sentire che costei
415 sença colpa mora. Non creço che siamo sença peccato a
consentire de dargli la morte. Bene che a noi ne venga
grande pericolo alle persone, pure me pare più sicuro patire
in questo mondo pena, che dovere patire pena eterna. Eio
concludo che'l me pare deliberarla e lasarla andare con
420 Dio.» Finito questo ditto, tutti spirati dalo Spirito Sancto,
cominciorono a dire como anche loro concorevano in questa
opinione, et che anche a loro non pareva che così gioveneta e
tanto onesta potesse avere comessa cosa che meritasse la
morte.

Ora, sicomo piacete a Dio et alla sua matre Vergine
Maria, la quale non abandona chi puramente spera in lei,
facto fra loro el consiglio in che modo la dovesseno liberare,
fò terminato de pigliare una bestia e quella ardere tanto che
fosse reduta in cenere, acciò che non si potesse cognoscere,
430 se lle fosse osse umane overo di bestia, e da poi torre le sue
vestimente reale, le quale lei avea de sotto alle brune, e
quelle bruxare sì factamente, che qualche peciti remanesse
per mostra, acciò che li iudici credesseno per li pani, el
copro esser stato bruxato, e così feci. Tolse li dicti pani et
435 una bestia, e fecino ardere tutte queste cose. E fecino che la
regina se vesti de veste vilissime e squarciate al modo de
una vilana, e fiecila tutta inbratare e suçare, siché la fosse
disfigurata et potesse uscire fuori del suo reame che alcuno
non la conoscesse. Facto questo, loro la pregorono
440 stritissimamente che de giorno non dovesse troppo
caminare, né per luochi molto visitati, ma overo di nocte,
overo per luochi multi salvatichi, sich'el non fosse possibile
che mai fosse cognosciuta. E così la fecino giurare ch'ella

445 farebbe. E così lei giurò di fare et osservare, e tolse
combiato da loro ringratiandoli assai della pietà che loro li
facea, e incominciò a camina fuori dela strata maestra, per
uscire fuori del reame suo.

Ora caminando lei molte giornate, e sempre di nocte
et travestita, arrivò in uno bosco grandissimo. E riposandosi
450 quello giorno in una fratta de arbori molto spessa, et
aspettando la nocte per camminare secondo l'usança, lei sentì
uno grande romore de gente che cavalcavano caçando
salvaticine, et oldiva trombe e pifere e multi altri stromenti
de sonare, et oldiva multi cani bagliare. Ora i cani che
455 cercavano le salvaticine per le frasche, sentendo questa
creatura, cominciò molto a bagliare, de che la gente in
grande parte corse ive, pensando avere trovato qualche
salvaticina.

Ora aporpinquandosi multi scuderi e cavalieri
460 ch'erano venuti con lo re alla caça, et guardando lei in abito
così soçço essere così bella e fiorita giovenetta, cominciono
de parlare meno che oneste parole e stimolarla, pensando lei
essere inonesta, vedendola in luoco così solitario e vedendo
ella essere ornata di fateççe molto belle. E stando in questa
465 battaglia desonesta, lei più volte li mandava alla sua via, con
voce di parlare molto pudico, ma puoco li çoava, però che
vedendola bella, ardeva in concupiscentia carnale. De che
vedendo lei che non se potea con parole separare dali soi
stimoli, cominciò a camminare per quello sentiero, dove era lo
470 re de quella brigata. E avanti che lei se aproximasse a lui,
domandò chi era quello barone. E fogli dito che era lo re de
Francia, che era venuto a spasso a caçare salvaticine.

Et intexo che l'ebbe, pigliò grandissimo ardore,
sicomo persona che era usa praticare con simili pari, e non
475 ge parse punto stranio a doverge parlare, et quando la fu
giunta e vite lo re di Frantia, vestita vilissimamente como
era, cominciò a dire prendendo la brena del cavallo: «Santa
corona, vui siti forma et exemplo di iustitia. Non doviti
patire ch'io poverella disventurata, oramai conbatuta dalla
480 fortuna, sie sì vilemente tractata. Quisti vostri compagni e

famigli molto me molestano et brute parole me porçeno. Suplico alla serenitade vostra, che se digni metterli sì facto silentio che loro vadino per la sua via, et lassi me poverella nella mia miseria.»

485 Oldendo lo re con quanto ardimento et eloquentia costei parlava, feci subito sonare le trombe, e feci fare le cride per tutto el bosco che alcuno fosse ardito, né in parole, né in facti molestare quella femina, sotto pena della sua disgratia.

490 Or facte queste cride, el re di Francia con li soi savi cavalieri insieme comencia adimandare lei, de che paese ella fosse et che ella era, e perché andava così soletta per sì salvatico luoco. Al quale lei rispose: «Sancta corona, eio sono de luntano paese. Ch'io me sia? Eio sono una poverella
495 persequitata dalla fortuna, per li mei peccati» Et così li rispose con molte altre parole bene composte et ornate. E questa risposta proferì con tanta modestia che, bene che la fosse rivolta ne' pani vilissimi, pure non poteva nascondere quello che la natura li dimostrava. Ora per queste parole così
500 ornate el se mosse uno savio che era in compagnia con misere lo re, et disse: «Sancta corona, veramente costei non è de bassa conditione, bene che l'abi indosso pan de vila. Costei ha costumi et eloquentia sì ornata, che non può esser che lei non sia de loco molto alto. Et io saveria consigliare la
505 vostra maiestate che la dovesse condurre con vui alla citade e monstrarla a madama la regina. Eio penso che la sarà contenta et aràla molto grata.»

El partito piaque alo re, e fecila metere a cavalo, et cavalcando lo re sempre parlava con lei, et quando più
510 parlava, tanto più li piaceva, sì per li custumi, como per la eloquentia. Or giunti alla cittade e dismonati da cavalo, introno nel palāço, e subito lo re mandò per la regina e cominciò a dirge: «Madama regina, eio ho trovato una poverella forestiera, vestita de veste molto vile, nel meço
515 d'uno bosco da nostri caçaduri, et ve prometto che'l è ornata de belli costumi et eloquentissima. Intanto che parlando con lei de assai cose, tanto è piaciuta ali savi et a baruni mei,

ch'io sono stato consigliato da loro ch'io vela mini per vostra compagnia. Et così ho facto.»

520 Ditte queste parole, madama la regina la volse vedere, e fo ge menata. In prima quando la regina la vide così despresiatamente vestita e così brutta nella faccia, parse che puoco sene curasse di lei. Ma pure ordinò che fosse mutata di veste, e da poi che fo mutata, li fo presentata. E
525 bene che in prima la virtude in lei inclusa molto ornasse soa persona, pure nondimeno così vestita pareva una regina, perché sempre suo costume era stato de convenirse con le veste. Or quando la regina vite Guielma così ornata risplendere, cominciòli a metere grandissimo amore, in tanto
530 che de dì et di nocte non se potea satiare della sua compagnia.

Sicomo piaque a Dio, da lì a puoco tempo madona la regina s'ingravidò e fiecei uno figliolo maschio, lo quale era di tanto contento al padre et alla matre e a tutti quili del
535 reame, che altro studio, né altro pensamento non se scoreva nella mente de tutti, se non che quello fanciullo fosse conservato. Et questo perché non aveva più fioli che potesse succedere nello reame. Ora el parse alo re et alla regina che quello putino fosse dato in governo a Guielma, acciò che lui
540 in quella tenerella etate prendesse quili costumi angelici, che se vedea essere in Guielma. Lo quale fantino Guielma cum ogni cura e diligentia nutricava, forçandosi assai più de amaistrarlo in laudivoli costumi che in altro.

E Guielma avea per usança che ogni matina, oldito
545 l'ufficio della santa messa, per la regina la prima cosa che la facesse era questo suo unigenito figliolo vedere e toccare. Et doppo che l'aveva tocato e veduto, la regina con Guielma presentava il fanciullo alo re. Et doppo Guielma el portava al suo palàço, e poi tornava e faceva compagnia per tutto el
550 giorno a madama. Frequentando i baroni ogni giorno a visitare madama, e tutti vedendo Guielma così bellissima et ornatissima et con belli costumi, tutti stavano stupeffacti e dicevano: «Per certo costei debbe essere di nobile progenie.» Et tutti l'amavano e reverivano altrettanto, quanto la regina.

555 Sì perché lei era molto in gratia de meser lo re e della regina,
et sì perché anco era molto acostumata, et a tutti piaceva la
soa eloquentia e modestia.

Ora sicomo piacete al nostro signore Idio, el grande
siniscalco, el quale era lo segundo doppo lo re nelo reame,
560 ogni giorno vedendo Guielma, incominciò a innamorarsi di
lei. Or vedendo la sua onestate et considerando che
impossibile era che mai potesse conseguire la sua intentione,
se non per via onesta, cominciò con ardimento uno giorno
parlare a madama la regina e disse: «Santa corona,
565 considerando che la vostra maiestà tanto teneramente ama
Guielma, per vostra conplacentia, li voglio fare onore. S'el
ve piace, la voglio per mia sposa.» Ora oldendo la regina, e
considerando che li era el maggiore barone e principio dello
reame che lui se dignava de tuorla per sua sposa, ebbe
570 grandissima alegreça, e sili respose dicendo: «Questo me
seria grandissimo contento che tu, nobilissimo uomo, vogli
tuore questa mia serviciale e nobilitarla con la tua umbra,
non sapendo chi la se sia. Eio li voglio parlare dargli lo
buono giorno.»

575 Partito che fo el grande siniscalco, trovandosi un
giorno Guielma cum madama la regina, cominciò la regina a
parlare e disse: «Guielma, eio voglio ormai premiarti dello
studio et cura et diligentia la quale hai abuta et hai al
presente al mio figliuolo. Et io te voglio onorare e darte per
580 marito el maggiore barone che abia el mio reame.» Udendo
queste parole Guielma e sapendo chel suo marito vivea,
tenendo secreto il suo essere et volendo trovare scusa
cumdegna, cominciò a rispondere: «Sancta corona, eio
ringratio molto la serenitade vostra de tanta dilectione che
585 verso di me mostrate, che a me, indegna de ogni omo piccolo,
la vostra serenitade promette di darne questo barone per
sposo. Certo di questo et ogni altra umanitade de dilectione
sempre rimagno sicome umile serva obligata, ma pure al
presente non me curo d'entrare nel mondo altramente di
590 quello che me sia. Assai contento eio ho pure che fidelmente
possa servire alla vostra maiestate.» Et avegna che madama

con molte loxenge e preghi la stringesse che lei volesse
asentire a questo matrimonio, lei sempre umilmente
rispondeva non essere sua intencione al presente de
595 maritarse. Or quando madama vide Guielma così costante
de non volere marito, rispose: «Possa che a ti pure non piace
de volere tuore marito e volere pure stare neli mei servizi
ocupata, eio rimango molto contenta.»

El grande siniscalco sicomo innamorato molto di lei,
600 ogni giorno cercava di sapere di sua intentione, et quando lui
vite el proponimento di Guielma essere costante de non
volere acompagnarsi, se desdignò molto, dicendo, questa
non può essere se no una trista e disonesta la quale per non
perdere la libertade soa de potere fare male con chi la vole,
605 non si vole maritare. Or da poi che lui ebbe la risposta dalla
regina, che lei non volea marito, sempre per fare vendeta
cercò di farla morire, reputandosi a grande ingiuria essere
refutato da così facta dona. E pure lui non avea ardimento de
offenderli per non incorrere in la indignatione della sancta
610 corona, la quale l'amava molto teneramente. Nondimeno lui
sempre stava afanato, pensando el modo de farla morire cum
apparentia de iustitia.

Uno giorno trovando lui la camera de Guielma
aperta, dove el figliolo delo re dormiva, costui intrò nela
615 camera, e vedendo che Guielma era andata a visitare
madama e da poi remanea nella giesia del pallaço et li dicea
le soe oratione, le quale per usança lei ogni giorno dicea,
quello grande siniscalco vedendosi solo et in grande destro
de fare male per fare vendeta di Guielma, tolse una binda de
620 Guielma, e astrangolo lo fanciullo lo quale era dato in
governo a lei, e si ge lassò quella binda al collo del putto, e
lassòlo morto in suso lo lecto.

Ora da poi che Guielma ebbe compite le soe
oratione, audita la messa, lei tornò alla sua camera e trovò il
625 fanciullo morto e soffocato con la binda. Unde vedendo
Guielma questo oribile caso, cade tramortita de grandissima
pena e padura ch'ebbe, e cominciò molto a cridare e
suspirare dicendo: «O Vergene pura, o Vergine immacolata,

o Vergine piena di compassione et misericordia, perché non
630 guardi verso di me in tante tribulatione posta? Tu sai,
Vergine pia, perché v'ho asunta per mia advocata, et pure
permiti in me tante miserie crescere, le quale non sono
sufficiente a portare. Tu sai, quanto amore et affectione eio
te porto, e quanto divotamente sempre ho celebrato el tuo
635 officio. Dona piatosa, perché non driçi tu li ochi tuoi verso
di me? Tu vidi, da quante tribulatione eio sono offesa et
stimolata. De, non guardare li peccati mei! Dignate oramai
de averme per ricomandata!»

Que pianto fo oldito per alcuni del palaço, in tanto
640 che lo rumore pervene ale orecchie delo re e della regina. Ma
potiti pensare quanto dolore e quanta pena fo a quello re et a
quella regina a vederse privati del suo unico figliolo che loro
avea, lo quale tutti quili dello reame lo sperava avere per
signore! Per questo tumulto subito, a rumore del popolo, fo
645 presa Guielma e inpresonata, e molto vituperosamente
menata dal popolo, perché tutti piangevano et facevano
grandissimi pianti dela morte del fantino, e non solamente li
citadini, ma eciandio tutti quili del paesse. Ora stando multi
giorni in carcere Guielma, el grande siniscalco cridava
650 ch'ella era digna cosa, che quella femina fosse ponita, et
così per lo simile tutti li baroni. Pure era stato tanto l'amore
e la dilectione che lli avea portato lo re e la regina, che per
modo alcuno loro non poteano in tutto credere che Guielma
avesse potuto commettere tanto tradimento, conoscendola così
655 divota a Dio.

Nondimeno ogni giorno el grande siniscalco, el quale
sicome venenato cercava vendetta, dicendo che questo era
grandissimo peccato in carego de tutto lo reame, patire che
questa pessima femina andasse inponita, ma era cosa
660 necessaria che lei, overo acusase el male factore, overo lei
diputata alla custodia del fantino, essendo trovato morto con
la sua binda, portasse digna morte. Intanto cresete e
multiplicò questa murmuratione in lo populo, che tutti li
baruni uno giorno andorono davanti alo re e disse: «Santa
665 corona, noi domandemo iustitia, che al tuto sia cognosciuto

della morte del vostro unigenito. Ora per fastidio misere lo re rispose e disse: «Eio sono contento che la iustitia sia facta.»

670 Ora il grande siniscalco, otenuto che ebbe questa licentia, convocò li savi et con loro fò disputato sopra la casone, e fò mandato per Guielma, e fò domandata chi avea morto lo fantino. Et ella rispose e disse, che Dio sapea bene, che lei non era quella che avesse comesso questo delicto. Allora li savi disseno: «Overo tu dici chi è stato quello, overo
675 tu portarai la pena.» Guielma rispose: «Né io velo so dire chi sia stato quello, né eio l'ho facto. Et se pure piace a Dio ch'io patisca pena, bene che per questo eio non la meriti, sia per remissione deli peccati mei.»

Ora sentendo la regina che Guielma era rigidamente
680 examinata, et che lei costantemente negava avere comesso tanto delicto, con tutte le soe forze cercava de liberarla, intanto che lei andò a parlare alo re e disse: «Santa corona, per certo eio non ho per opinione, anco sono certa che Guielma non ha comesso questo delicto, perché li soi
685 costumi e religione no me lo lasa credere, che in quello animo pieno di tante virtute, potesse essere intrato tanto vicio. E sì piatosamente parlò madama la regina, che quasi mesere lo re se redusse in quella medesima opinione et deliberatione de volerla fare lassare.

690 Et questo venendo ale orecchie del grande siniscalco, verso degli savi cominciò a parlare et disse: «O sapientissimi et illustrissimi signori mei, nui sapemo, quanto delicto è stato comesso per quella forastiera che stava con madama, la quale ha morto il figliolo unigenito del nostro
695 signore re, e bene che noi, sicomo çelaturi de iustitia, abiamo cominciato ad esaminare ella secondo lo rigore delle leççe, costei, sicome ulditi, ha facto con sue arte lo nostro signore re e la regina quasi mossi a compassione cercà de liberarla. Ora perché a me pare che questa seria una cosa de
700 male exemplo et nostro grande incarego, el seria bene che a voi piacesse de non permettere questo, ma vogliamo andare davanti alla sancta corona, e dirli che tuto lo suo reame crida

et dice che lui non voglia, rompendo iustitia, fare tanto scandolo.» A tutti li savi piaque lo parlamento, e così dice di
705 loro electi da tutti li altri, andarono per parte de tutto lo reame e cominciorono tanto a cridare e tanto saper bene dire, che lo re li respose: «Andati e facite iustitia, ch'io v'imprometto de no me volere più impaciare di questo.» E con questa risposta e promessa loro se partirono, et
710 referirono al populo la risposta delo re.

Et subito fo facto comandamento che Guielma, che era in presone, fosse menata dinanci al suo conspecto. E quando fo presentata, el principale li disse: «Tu sai, Guielma, che l'altro giorno noi te dicessemo, overo che tu
715 palificasti el mal factore, overo che tu te disponisti a portare la morte. Ora che dici tu?» Guielma umilmente rispondendo disse: «Eio non so trovare el male factore, ma de portare la morte per li peccati mei eio sono apparecchiata, ma non per questo facto. Perché Idio che sa el tutto, sa bene che de
720 questo eio sono inocente, et pertanto spiero in lui che me aiuterà, o in questo mondo, o in l'altro.»

Or dito questo, tutti insieme fecino consiglio secreto ne quale el grande senescalco cominciò a dire, che sença falo costei sapea fare incantacione, et che lei avea incantato
725 lo re e madama la regina, i quali avendo abuto cotanta ingiuria da lei, ancora non potea soferire volere che ella morisse. Et subiunse: «Eio sono de opinione, che se noi non la spaciamo presto e secretamente, lo re e la regina, sapendo quando la debba morire, mandarà a deliberarla. S'el pare a
730 voi, mandamola occultamente questa nocte fuera della terra e facemola brusare, sì che'l ditto e'l facto sia tutto uno, e così nui faremo iustitia et vendeta dello reame nostro ingiuriato da questa malvasia. Questo dito e consiglio piacete a tutti, pensando che costui parlasse puramente per
735 çelo de iusticia. Unde tutti rispose che l'avixo non potea essere migliore, e così deliberato e dato fo ordine per la nocte sequente, che dieci omini dovesseno fare questo facto. E fecino ritornare Guielma in presone, e fugli mandato uno religioso prete, che li desse divotamente li sacramenti.

740 Ora aporpinquandosi l'ora della nocte, Guielma
 sempre expetava la morte. Tutta se diede al'oratione,
 pregando Idio e la sua matre Vergine Maria, che l'anima soa
 li fose racomandata. Ora Guielma, piena di dolore e de
 745 grandissima pena per tristitia, cominciò a dormire, e così
 dormendo li aparve la Vergine Maria e disse porgendoli la
 mano destra: «Guielma, como lasi tu tanto diprimere la
 mente toa dalla padura della morte? Como po tu credere che
 el mio signore Idio, né me ti dobbiamo abandonare, del quale
 sempre hai facto i soi comandamenti, e verso di me hai
 750 abuta tanta divocione? Tu sai bene che'l mio figliolo, del
 bem fare non rende male, se non per provare la constantia
 delle persone per confirmarle nella sua gratia. Pertanto
 confortate che, bene che lui et io t'abiamo lassati incorrere
 in così asperi periculi, tutto questo è stato solo a fine di
 755 provarli quanto sei costante. Mo date bona voglia, che
 oramai è venuto lo tempo, che recogerai i fructi delle toe
 fatiche. Tu non avisti mai tante persecutione quante
 consolatione dii avere, sì in questo mondo, como nel altro.»
 Udata questa così grande e benigna offerta Guielma
 760 cominciò a dimandarla e disse: «Chi siti voi? Siti voi regina
 o dona de alcuno barone?» E lei rispose: «El timore grande
 che hai abuto et hai, te ha cecata la mente che tu non mi
 conusi quella, che sempre hai portata nella mente tua e nella
 divocione toa? Sappi che sempre sono stata tieco e sempre
 765 t'ho acompagnata, perché tu sempre avendomi laudata, non
 ho potuto fare di meno de averte per ricomandata. Eio sono
 quella Vergine, alla quale ogni giorno tu tte arecomandi et
 ha'tte al presente ricomandata. Sappi ch'io ho ottenuto dal
 mio figliolo santissimo, che per tuo premio in questo
 770 mondo, per invitatione de molte persone, da poi che de
 questa angonia tu serai liberata, tu dibi avere una virtute, che
 invocando el nome del mio signore e figliolo, da ogni
 infirmitade tu possi liberare le creature che serano bene
 contricte e bene confesse.» Or Guielma cominciando aprire
 775 gli ochi, e cognoscendo chi l'era, e volendo sacciarse di
 vederla, in quello lei disparve. E Guielma si resvegliò con

grande pena, e tutta fiaca e dolente si mise in oratione inçenochiandosi, non avendo però ancora constante credulità a quella visione.

780 Ma così stando, ecco venire diece omini armati cerca l'ora della meçanocte, e tolseno questa santa dona, e sila condusse per lo castello fuora dela cittade cerca doa miglia lontano dalla terra. E incominciorono apparecchiare le legne per fare el fuoco, con el quale doveano ardere Guielma. Et
785 allora vedendo Guielma el suo fine, se pose in oratione. E vedendo loro, quanto la piangeva, ge ebeno compassione, et expetavano che la facesse fine alla oratione.

E fra questo meço, sicomo piaque a Dio et alla Vergine Maria, quelli dieci omini se indormentorono. Et
790 ecco subito venire dui gioveni, e sili cominciò a parlare dicendo: «Che fa'tu dona qui?» Et ella rispose: «Non lo sapiti voi? Eio sono conduta qui per portare l'amara morte subito.» E quili rispose; «Perché?» Et ella disse: «Per li mei peccati.» In quella volta li rispose: «O incredula che tu sei
795 ancora! Non da tu fede, né pigli baldeça nella promessa che te ha fatta la Nostra Dona Vergine gloriosa? Or su, levate e vientini con noi!» Et ella vedendo che quelli diece omini dormivano, se partì.

E quili dui gioveni, cioè li angeli, tolseno una bestia
800 e mesela nel fuoco, e tolse una soa vesta e butòla nel fuoco che ardeva. E doppo lo partimento di Guielma con li angeli, se desedò quili diece omini, e gravati dal sono, guardarono nel fuoco, e si se pensavano de avere meso Guielma nel fuoco, vedendo quello animale e quella vesta ardere. Unde
805 consumate le legne, cercarono nella cenere, e trovò osse tutte bruxate e peçi della vesta, e così pensavano avere facto tutto quello che li era stato comesso. E pertanto loro ritornorono alla cittade e riferino avere mandato ad executione la iustitia, e così fò revelato a mesere lo re et a
810 madona la regina. E madona la regina, oldendo questo, cominciò molto a piangere la morte de Guielma, considerando avere perduta la sua compagnia che li era così cara e de diletto, e così per lo simile misere lo re.

Ora Guielma con quili dui angeli cominciò a
815 caminare molto forte tre giornate, e sì factamente che loro
mai non forono cognosciuti, per fina che li gionseno ad uno
castello ch'era suso la marina. E quelli dui angeli andorono
ad uno patrone de una nave, e sili disse, se lui voleva levare
una giovane e menarla nel paese dove lui andava. E lui
820 rispose de sì. Or facto el pato del naulo per li angeli, e lei,
vedendo tutte queste cose, Guielma li cominciò a dire.
«Ogimai pregovi, che da poi m'aviti acompagnata perfina a
mo, disponiti sì factamente, ch'io possa andare segura. Voi
sapiti bene, ch'una giovane sola in una nave con tanti omini
825 non sta bene, né segura. Ancora non ho dinari da pagare el
naulo, né altra cosa da darli.» Et allora uno de quelli giovani
ge porse uno anello e disse: «Se illi t'adimandarano el naulo,
dali questo per suo pagamento.»

Da poi questo lei che avea intentione de essere
830 sempre obligata a costoro, i quali li avea facti tanti benefici,
non sapendo lei che illi fossono, ma per cognoserli, li
cominciò a dimandare, pensando che fosseno omini:
«Priegovi, fratelli mei, non ve rincresca de dirme donde siti
e come ve chiamati.» Et allora uno de quelli disse: «O cieca
835 che tu sei, ancora non vidi tu lume?» Io te dico, che de qua a
pochi anni tu cognoscerai chi nui siamo a casa nostra, et
allora tu vederai, i nostri paisi quanti sono dilectevoli. E
bene che al presente noi tel dicessemo, non è possibile che
tu al presente me potisti intendere. Ma quando tu lo vederai,
840 tu lo crederai al nostro dicto, che noi te dicemo el vero.» E
dicendo queste parole, e Guielma stando sopra la riva del
mare con lo capo ficto in sieno, pure ancora piena di
malanconia vedendosi andare in luntano paese, e levando el
capo, non vite più questi dui angeli overo giovani. E bene
845 che lei andasse molto cercandoli et adomandandoli da quili
che erano in suso el porto, se illi avesseno veduti dui gioveni
de così facta condictione, tutti diceano che in quello giorno
loro non avea veduto alcuno giovane, né altri, excepto lei
sola. Et allora Guielma cominciò ad aprire gli ochi dello
850 intellecto, e conobe che quili non erano stati omini, ma

mesaçi di Dio, e cominciò molto a ringratiare loro di tanti benefici e conforti che lei aveva ricevuti da esso Dio.

Or quando piaque a Dio, el vento vene prospero, et ella montò in nave, e facto vela, cominciò a camminare. E
855 piaque a Dio che oramai Guielma ricevesse el fructo delle soe fatiche, e che la lucerna non stessee più nascosta, e ottinesse quello che li avea promesso Idio. Unde, permetendo Idio, adivene che al patrone e a tutti i marinari vene grandissima doglia di testa, intanto che veruna persona
860 a gubernatione della nave non si potè muovere. E stando la nave al fero dui giorni per la infermità che aveano li marinari, Guielma a tutti serviva umilmente e con grande solitudine.

Ora una nocte, sicomo piaque a Dio, dormendo
865 Guielma li aparve in visione la Nostra Dona, e sili disse: «Guielma figliola mia dilectissima, l'è venuto oramai il tempo che tu essi fuori di queste tribulatione. E pertanto, per manifestare al mondo che tu sei mia serva, eio voglio, sicomo io ho ottenuto che tu hai questa virtute in te, che
870 ciascheduna persona che vegna a te per rimedio de ogni infirmitate, constricta e confessa, façandoli il signo della croce con lo quale el mio figliolo portò passione, loro mediante soa divocione possi diventare sani.» E dicta questa parola, disparve. E Guielma, nonostante che questa fosse la
875 seconda volta ch'el ge fosse aparsa la Vergine pietosa, pure nondimeno considerando li soi peccati, non gli pareva meritare de avere visione sì alte. Dal altro canto lei diceva: «Pur queste visione sença misterio doe fiate non me dibiano essere apparute.» E stando in questo dubio, deliberò nel
880 nome di Dio volere provare, se per lei Dio voleva operare le dicte virtute, cioè di volere sanare li infermi.

Et allora chiamò uno poverello lo quale febricitava molto, e dissige: «Promitti de essere divoto alla Vergine gloriosa, e credi che lei per sua intercessione te po deliberare da febre e da ogni altra infirmitade?» E quello uomo disse:
885 «Eio credo e così voglio essere certo, che la Vergine gloriosa possi otignere dal suo figlio ogni cosa, e maggiore

cosa che questo, e fare miracoli in mi et in altri, pure che li
mei peccati non me impediscano.» E subito el fieci intrare in
890 una camarella, e cominciò a dirli: «Se tu gramò deli tuoi
peccati?» Et ello rispose de sì. E subito posta in oratione, e
da poi li fieci el signo dela croce sopra el capo, e subito fo
liberato.

Ora vedendo quello povero ciò ch'era facto in lui,
895 cominciò a cridare con grande letitia: «O patrone e vui tutti
dela nave, laudate Idio, e dative bona voglia che abiamo
persona così facta nela nave nostra, che se per voi non
manca, tutti ve poriti salvare de queste vostre infirmitade.
Ora oldendo lo patrone e li compagni el dire de costui che de
900 febricitade era facto sano, tutti dinanci a Guielma se
inçenochiarono, dicendo: «O venerabile dona, noi pensiamo
che siati messo de Dio, et abiamo divocione in voi, e
credemo che Dio v'abia mandata e data questa gratia per li
vostri meriti. E pertanto noi umilmente ve pregiame, che ve
905 dignati pregare Idio per noi, che anche noi potiamo
ottegnere sanitade et essere liberati da queste nostre
infirmitade, per vostra intercessione.»

Udendo e vedendo Guielma, con quante lacrime e
divocione costoro si se recomandavano, lei mossa per
910 pietade, intrò nella sua camarella, e serosse dentro, e
cominciò con grandissima divocione a fare una oratione in
questa forma: «O Dio vero et sumo et eterno et iusto iudice,
lo quale mai non abandoni chi spera in ti! Tu vidi como sono
compunti quisti infirmi, divotamente adimandando, che da ti
915 otegni per loro salute, per la umanidade, la quale te dignasti
ricevere per noi, solamente per trarne a te, che sei
misericordioso. Et io te prego che tu te digni, sicomo eio
vego veramente per la tua gloriosa matre a me essere stato
promesso, che per lo tuo nome glorioso invocato, sono stati
920 per me guariti. Fa' che questi siano de quili ellecti, acciò che
loro possano rendere testimoniança della omnipotentia tua,
ad laude e gloria del tuo nome santissimo, per Yesù Cristo
figliolo tuo santissimo, che vive e regna sempre in secula
seculoum, amen.» Fatta questa oratione uscì fuori della

925 camerella, e chiamòli tutti insieme, e sige disse: «Necessaria
cosa, dilectissimi, si è, che ve reconciliati con Dio, et Idio,
como espero, ve aiuterà in questa vostra necessità. Almeno
non abendo sacerdote dal quale possiati confessare, siati
930 constricti e dolenti de tutti li vostri peccati!» Or tutti ad alta
voce disseno: «Noi siamo dolenti, quanto la umana fragilità
permette, de tutti li nostri mali comissi.» E lei li disse:
«Gitative inçenochiuni tutti in terra!» E così loro fecino. E
lei facto lo signo della croce, li chiamò e disse: «Laudate e
ringratiare prima Idio, e doppo metitive in modo che
935 potiamo caminare!»

Da quella ora indietro tutti portavano reverencia
grandissima a Guielma sicomo a santa persona, ch'el
meritava, et avevano grandissima divocione in lei. Uno
giorno el patrone della nave con grande timore e riverentia li
940 cominciò a dire et a dimandare del suo nome, e de che gente
ella era, et in che luoco ella volea andare, e de molte altre
cose. Ale quale domande lei non rispose altro, se non che
ella andava dove piaceva a Dio, ma che vero era che ella non
andava a proposito fermo de stare in alcuna stantia, perché
945 ella non sapea unde andava. Anche sicomo peregrina e de
luntano paese venuta, non sapea, né dove la fosse, né dove la
dovesse andare. Uldendo el patrone queste parole, ebbe
grandissimo contento, e subito li cominciò a dire: «O
venerabile dona, s'el ve piace, eio v'ho trovato una stancia
950 appropriata ali vostri costumi, nela quale poriti servire a Dio,
et averiti de vostro vivere uno grande destro. Et io ho una
mia ameda che è abbadessa nella terra mia d'uno monasterio
de sancte, dove sono certissimo che lei ve averà molto a
grato, se voriti remanere con essa. Or Guielma rispose: «Eio
955 non sono disposta d'essere monaca professa, ma eio poterò
bene remanere per servire al monasterio, se elle n'averano di
bisogno.» E lui rispose e disse: «Lasciati fare a me!»

Ora quando a Dio piaque, arivono alla cittade, e
subito el patrone dismontò de nave, et andò a quello
960 monasterio dove stava quella sua ameda, e parlò con essa e
dissege de quella sua giovene che l'avea in nave, e come li

era santa e piena di boni costumi, et avea facto molti miracoli, narandogli per ordine, e como quelli gioveni ge l'avea racomandata, e como l'era stato cum lui in nave, et
965 avea tenuta vita angelica sempre deçunando, sempre orando, siché concludea e dicea, che lei dovea essere dona de grande legnaço e de perfecta vita e molto gioveneta. E l'abbadessa oldendo tante virtute di colei, disse che voluntieri la vederia. Et egli li promesse de menargela.

970 E quando l'abbatissa la vite, cominciòla adimandare del nome suo e de altre cose. Al quale ella rispose: «Eio me chiamo grande peccatrice, la gente mia sono quili che vogliono fare la volontà di Dio.» E disse: «Pregovi madona, non ve curate sapere al prexente più avanti.» L'abbadessa,
975 quando oldì queste parole e rispose, ge parve maravigliosa creatura, e subito ge prese grandissima caritade, avendo grande voluntade de averla. E dissege: «Figliola, dime sa tu leçere o fare alcuna cosa? Et ella rispose: «Eio so pregare Idio, pure ch'io fosse exaudita, e sì, so leçere, e anche per
980 uno bisogno saperia fare la cucina, e saperia guardare la porta del monasterio.» L'abadessa oldendo queste cose, l'ebbe molto a caro. Unde con grande umilitade la tolse a stare nel monasterio, e per suo principio la deputò con le altre done a fare uno anno la cucina, et el secondo anno fò
985 facta portonaia, et el terço anno la tolse in conversa sicome in prova.

Ora in questo tempo multi di diversi paesi, perché la fama era sparsa di grandi miracoli che ella faceva ogni giorno, corea a quella citade molti infemi e presentavasi a lei
990 et incontinente essere sani delle soe gravissime infirmitade, perché lei, facta l'oratione, ogni infirmità guariva e curava tutti, pure chi fossono confessati e contritti deli soi peccati.

Ora sicome piaque a Dio, quasi che subito da poi che suo cognato l'acusò iniustamente al suo marito e pertanto
995 procurò che la fosse brusata, de lì a poco tempo, Dio ge mandò nella sua carne una grandissima sentencia, cioè che a puoco diventava lebroso. E lui, per consiglio di molti medici ebbe ch'el non era possibile che per rimedio umano quella

lepra si partisse, ovvero se potesse curare, né guarire in tutto
1000 el tempo della vita soa. De che questo suo cugrato la
magiore parte del ano stava in lecto e solo quasi obieto,
sicomo stavano i leprosi. E così per lo simile intervene, che
lo grande senescalco delo re di Francia che fieci morire il
fantino, intanto che d'alora lui condanò Guielma alla morte,
1005 sempre andò peçorando nel male della lepra. E bene che lo
re di Francia per tutti i medici del mondo avese mandato per
avere consiglio, tutti li rispondeivano che ciò che si faceano,
erano invano.

Ora come piaque a Dio, perché ciascheduno in sì
1010 medesimi erano dolenti delli soi comissi peccati, bene che li
fossono oculti, e maxime di quello che lor pensavano avere
facto brusare quella dona sença peccato, non però che l'uno
sapesse del altro, perché l'uno era in Ongaria e l'altro in
Francia, pure a Dio piaque de volere operare che Guielma
1015 avesse effecto delle promesse che gli avea facte la Vergine
gloriosa, et acciò che la luce la quale era stata nascosa tanto
tempo, rendesse lo suo lume, essendo sparta la fama di
Sancta Guielma che de tutte l'infermitade guariva, fo per
sentito nello reame di Francia et in quello de Ungaria. Li ri
1020 deli dicti reami sono molti desiderusi de vedere de quisti
miracoli, maxime perché li dicti soi parenti recevesseno
sanitate.

Unde se diposeno de andare, l'uno non sapendo del
altro, sì che lo re d'Ongaria armoe doe galee, e lo re di
1025 Francia feci armare doe, per amore del sinescalco. E doppo
che le sono messe in ordine, loro montono suso e cominciò a
navigare. Vero è, che ciascaduno mandorono missi inanci
apparechiare, dove loro doveano dismontare, perché soa
intentione era di stare tanto in quello luoco, che loro
1030 potesseno vedere qualche miracolo essere factò, ovvero neli
suoi infirmi, ovvero in altri. Ora la fama volava per tutto el
mondo, che quili dui ri erano in camino per andare ad
Guielma. E lei quando fo certificata di questo, subito
comprese che li era volontà di Dio, començandolo molto a
1035 ringratiare di quello che li avea factò e faceva.

Ora quando a Dio piaque, le gallee çunseno alla terra dove era Guielma, quella delo re de Ongaria in prima, e de li a pochi giorni quella delo re de Francia. Avanti che loro se apresentasseno a vedere quella Guielma, stetenò circa octo
1040 di visitandosi l'uno e l'altro, e facevano di molte divocione e limosine al monasterio dove era Guielma, mandandoli de molta roba e comprendoli e donandoli de molte possessione. E dove li era uno piccolo monasterio, per le grandissime donatione che g'erano fate da diverse persone del mondo,
1045 diventono rico, de che fo facte de grande fabriche.

Ora fo dato ordine che quisti dui ri doveseno andare uno certo giorno a udire messa solenne in quello monasterio, e da poi volevano visitare quella sancta dona, e così fo facto. Però che una domenica vie andorono, e poi che fo cantata la
1050 messa, quili signori se apresentorono a vedere quella venerabile dona.

Ora ella quando se fo apresentata, era vestita in abito di monache, rivolta in molti façoli e molto desgitata[?], e benché la fosse molto giovane, non era però possibile che la
1055 potesse esser cognossuta. Ora quando quili dui ri l'ebeno visitata, lei li cominciò a parlare dicendo: «Sante corone, eio intendo che voi sitti giunti qui, che li vostri infirmi siano restituiti a sanitade. Eio ve aviso, che se loro voleno avere la gratia, prima se confessino, altramente non averebono quello
1060 che cercano. Fati che prima se mondino dalla lepra del peccato, cioè confessarsi e purgarse de tutti li soi peccati, poi spero che Dio li aiuta.» Audito questo li Ri, comandò che se dovesseno confessare, e così fecino. Ma non intriegamente, perché cadauno di loro mai non volse
1065 rivelare quello peccato, cioè de avere facto morire Guielma innocentemente, sicomo loro pensavano.

Ora el di sequente loro ritornono dala sancta, dicendo como erano bene confessati. Guielma stando dinanci a uno altaro, si pose in oratione, e conobe como quili dui infirmi
1070 non erano bene confessi, de che si volse verso li ri e l'infirmi e disse: «Sapiate, sancte corone, che ciascaduno di questi infirmi hano uno suo secreto peccato, el quale mai

non hano voluti confessare, neanco al presente non l'hano confessato, e questo per padura delle vostre magestate. Però
1075 eio voglio supplicare, acciò che la padura, la quale loro hanno, non sia casone de retrarli dalla vie de Dio, che me faciati una gratia, dico a mi, che ogni offesa che loro avesseno facto a voi, ge perdoniati, e che li cogliati in gratia prometendogli di portare quello medesimo amore che li portavi in prima. E così facendo voi meritariti perdonança da
1080 Dio deli vostri peccati, e anco vederite l'operatione di Dio maravigliose.» Quando i re oldeno queste parole, non sapeva immaginare che falimento loro avesseno potuto fare contra di loro, e pertanto li disse: «Noi ve prometemo — prima lo
1085 re de Ongaria — che a mio fratello ge remetto ogni ingiuria et offesa che mai ello me avesse facto, se la fosse bene di morte. E sì prometo d'averlo sempre como fratello carissimo e no li portare odio né rancore, avegna chi'o non mi so imaginare, che falimento ello m'abia potuto fare.» E così
1090 disse etiamdio lo re di Frantia, che ogni offesa che gli avesse facto el grande senescalco, ocultamente o palexemente, li remetea in remissione deli soi peccati, e sempre l'averia per suo carissimo senescalco, e molte altre proferte largissime li fiecì. E così ambidui li ri li curò sopra la sua
1095 testa.

Quando la venerabile dona ebbe ottenuto questo, chiamò quili dui infirmi, e sili disse: «Voi aviti inteso, quanto benignamente li vostri signori ve remettono le ingiurie che avite comesso contra dila loro maiestate,
1100 pertanto siando oçimai sicuri della vostra vita, se aviti voluntade de essere sanati, chiamative in colpa verso di loro e puramente.»

Ora bene che a loro questo fosse cosa molto grave e forte di fare questo atto, pure nondimeno desiderusi de avere
1105 sanitade, si buttorono a terra ai piedi di soi signori. E prima lo fratello delo re d'Ongaria, cognato di Guielma cominciò a dire piangendo: «Santa corona, per amore di Dio abi di me misericordia, perché eio sono uno che non merito essere chiamato fratello, ma inimico vostro. Questo dico perché

- 1110 sono stato traditore verso di voi, e molto pieno d'ingano. Io
sono quello misero lo quale, nel tempo che andasti al santo
sepolcro, rimasi per compagnia de quella venerabile regina,
che la vostra corona avea per moglie. Ora eio, acecato delo
lume de Dio, poco considerando dela iustitia della leççe,
1115 confidandomi nella mia malitia, sicomo persona molto
tentata per lo praticare ch'io facea ogni giorno con mia
cognata, cioè madona la regina, eio fui tanto ardito, ch'io
appellai con molte parole de volere contaminare la soa
mente, che lei fosse condesesa a consentire al mio apetito de
1120 sensualidade. Or perché lei, sicomo persona tutta fondata
nella via di Dio, li pareva cosa molto abominevole el mio
parlare, assai me riprese. Io timendo che lei non m'acusasse
e metesseme in disgratia della vostra maiestate, sempre me
avixava, in che modo la dovesse fare morire sotto colore de
1125 iustitia. E como sa la vostra maiestate, io che vini contra a
vui, tanto me lamentai de lei, che alla vostra maiestate fosse
quasi cosa incredibile, pure tanto sollicitai con ingani, ch'io
obtini da vostra maiestate de poterve fare iustitia. E per
malitia scrisse una lettera, per la quale essa fo arsa
1130 incontinente. E bene ne sono pentito, che da quello tempo in
qua sempre sono stato leproso, e la vostra maiestate privata
de sì facta dona, che era una prieta preciosa. Pertanto eio
dico, mia colpa, santa corona, e cridando dico, miserere mei,
e fati a mi como a uno di minimi della corte vostra.»
- 1135 Ora oldendo lo re de Ongaria queste parole, e
vedendo con quante lacrime costui proferiva queste parole,
rispose: «O fratello, como te potè bastare l'animo a
cometere contra di me tanto tradimento!? Certo io non posso
pensare che mai fosse trovato el simile. Ora avegna che la
1140 cosa sia molto grande, pure voglio al tutto che la fede e la
promissione ch'io ho facto a questa dona santissima, sia
valida e ferma. E così te prometto sopra la mia testa, de
averte sença rangore, né odio per fratello carissimo.»
- Ora fenito questo, ecote lo grande senescalco delo re
1145 di Francia, tutto confuso, se gittò in terra dinanci ali piedi
del suo re, et in presentia de tutto il populo cominciò a

parlare e disse: «Santa corona, eio me chiamo tradictore
 vostro, e sì dico ch'io non merito più de vivere sicomo
 persona ecaltata dalla vostra corona in tutti li stati mei. E
 1150 pure il dimonio me ha acecato ch'io ho comesso
 grandissimo tradimento verso la vostra maiestate. Eio sono
 quello tristo e sagurato, lo quale avendo grandissima
 affectione a quella forastiera che la vostra maiestate
 condusse da quello bosco, alla quale fo dato in guardia lo
 1155 vostro figliolo unigenito, et io essendo molto inamorato de
 lei, la feci adimandare per isposa, e lei me rifiutò, dicendo
 che la non volea marito, la quale risposta me fo di tanto
 fastidio e disdegno, che sempre studiai di farli dare la morte.
 E non me parendo più abile modo, instigato dal diavolo, uno
 1160 giorno vedendo quella forestiera essere alla giesia per soa
 divocione, eio andai alla sua camera e trovandola aperta, vite
 lo fantino sopra lo lecto lo quale dormiva. Et vedendomi el
 destro per potere fare morire quella dona, eio tolsi una soa
 binda et affogai il vostro fanciullo unigenito. E per questo
 1165 seppi tanto cridare nello reame che io obtini finalmente che
 la fosse morta, sì che eio fui casone de dui omicidi volontari.
 Dela quale cosa eio sono stato bene ponito, perché da quello
 tempo in qua io sono stato leproxo. Pertanto sancta corona,
 suplico alla vostra maiestate che me abiati compassione, e
 1170 perdonatime questa tanta seleraçine. Eio so bene ch'io non
 merito de vivere sopra la terra, ma fati che la misericordia
 vostra sia più che l'mio peccato.»

Oldendo questo lo re di Francia tutto se confuse de
 meraviglia, e da poi rispose: «Quello che tu ha facto, è stato
 1175 tanto ardire et è stata tanta cosa, che penso che l'inimico
 del'umana natura te l'abia facto fare. E pertanto ti respondo,
 conciosiacosach'io abia promesso a questa santa dona de
 remetere ogni ingiuria et offesa, che mai non averia pensato
 che mai avisti potuto metere le mane nel mio sangue et
 1180 occidere el fantino innocente, el quale eio amava et avea in
 diletto, sicomo unigenito ch'el m'era, pur eio ti dico ch'io ti
 perdono, acciò che Dio perduni a me li mei peccati. Certo
 eio mi ricordo che a me e alla mia dona fo duro e forte cosa

1185 a credere, che quella povera pelegrina avesse comesso
quello omicidio, epure la povereta portò pena iniustamente
che la fo brusata. E certo non me rencrese meno dela soa
morte che dela morte del mio figliolo. Dio te perduni, date
bona voglia, e non te dubitare che sempre tu me serai caro,
pure che tu me faci bene da qui innanci, per amore de questa
1190 sanctissima dona.»

Ora facto fine a queste parole, Guielma li fieci
mettere inçenochiuni denanci al crucifixo, in conspetto de
tutto el populo, e lei si messe in oratione. E quanto più lei
orava, tanto più la lepra si partiva da doso ali dicti infirmi. Si
1195 che a puoco a puoco loro romaxeno sani sì factamente, che
non pareva che loro corpi mai avesseno abuto alcuna macula.

E facto questo, tutti andorono alli suoi pallaçi, e da
poi fono facte grandissime feste, sì per lo miracolo che loro
avea veduto, come per la sanitade che quili dui aveano
1200 ricevuti. Da poi alcuni çorni quelli dui signori si
deliberorono di tornare ali soi reami, de che fecino prima de
belli presenti e duni a quello monastirio dove stava Guielma,
donando loro molte possessione. E possa se deliberono de
andare avere licencia da quella dona et oldire la sua messa
1205 avanti la loro partita, e così fecino.

Unde oldita la mesa, illi se apresentationo a madona
l'abatissa, tolendo combiato e prometendo sempre de avere
quello monasterio per aricomandato. E da poi loro se
inçenochiò davanti quella santa dona, pregandola che la
1210 dovesse pregare Dio per li loro peccati, e che lei gli desse la
sua benedictione. Unde ella cominciò a parlare, dicendo:
«Sante corone, se'l fosse volontà di Dio e vostre, eio voria
una gratia dale vostre maiestate che, non obstante le vostre
deliberatione che avete facte de partirve oççi de qui, ch'el ve
1215 piaqua de induxiare per fina domenica che sera da qui a tri
giorni, perché eio voglio dirve quello che me inspirarà el
nostro signore Idio.» E quei signori tutti dui disseno:
«Venerabile dona, non tanto dui giorni, ma dui misi se
offeremo aspectare e fare cosa a vui grata. Ordinate pure,

1220 però che noi seremo sempre ubidienti.» E dicte queste parole, loro sen'andorono a loro palaçi.

La nocte sequente, dopo matutino Guielma convocò l'abbatissa e tutto lo suo convento nella giesia, e li incominciò a dire: «Madona mia e voi sorelle carissime, vui sapiti bene che'l giorno che vini a stare con vui, eio fui adimandata, se io voleva essere monaca, et io resposi che no. Vero è ch'io sono vivesta con vui, già se fa quatro anni, meglio ch'io potuto. Ora perché l'ora è venuta, ch'el piace a Dio, ch'io non stia più con vui, pertanto ve voglio pregare che, se io fose vivesta non così ubidiente, como dovea avere fato, e semai avesse dato scandalo, che me perdonate. Eio sempre ve averò per mie superiore in ogni loco che me trovarò. E pregove pregate Dio per me.» Uldendo questo parlare l'abbatessa con pianto e lacrime cominciò a dire: 1225 «Figliola mia carissima, che parole è queste? Perché vo' tu abandonare me, tua matre e queste tue sorelle e lo monasterio che t'è stato tanto raccomandato? Tu hai facto tanto bene a questo povero monasterio da poi che te venisti, e mo ce vo tu abandonare! Nui siamo contente che tu sii el 1230 nostro capo e nostro governo. Nelle toe mane volemo metere le anime nostre. O figliola sancta, non abandonare questa tua matre e queste toe sorelle tante triste!» Or da poi molti pregi lei rispose: «Matre e sorelle carissime, Idio sa ch'io non posso fare altro. El piace a Dio ch'el sia così, pregovi 1245 consolative e metite fine a queste vostre lacrime, perché sempre eio serò con vui nella mia mente. Pertanto ve prego, apparecchiative le mie veste le quale portai meco, perché ve voglio rendere le vostre, perché eio intendo de andare con uno di questi re nel suo reame.»

1250 Ora conpiute queste parole, vene el giorno deputato, et eccoti venire li dicti signori e apresentòse al monasterio per vedere quello che volea ordinare la santissima dona. E quando loro forono intrati nella gesia, vene Guielma e disse: «Sante corone, eio mi sono disposta de venire con uno di voi 1255 nello vostro reame, perché l'è volontà de Dio che io faça così.» Oldendo questo ambedui li re desideravano de averla,

prometendogi chi una cosa e chi un'altra, e lei rispose e disse: «Sante corone, l'è diterminata da Dio, con chi debo venire, sicomo voi intenderite.»

1260 E prima se voltò verso lo re de Ongaria che era suo marito, e disse: «Santa corona, me cognosciti voi?» Et ello oldendo questo, rimase tutto stupefacto e disse: «Santissima dona, non per certo.» Et allora in presentia di quello altro re e de tutto el populo e dell'abadessa e delle altre monache, si desolse i façoli dintorno la faccia e disse: «Santa corona, me
1265 cognosciti voi ancora?» E lui cominciò molto a guardarla, dicendo, per certo no. E questo era per lo molto tempo trapassato che lui no l'avea veduta. Et allora la disse: »Eio sono la vostra sposa, Guielma, andata per lo mondo dispersa e qui agiunta» mostrandoge uno certo signo che lei avea al
1270 braço. Quando lo re oldì questa voce, quasi tramortito se buttò al collo, non potendo parlare di grande allegreça che lui avea, considerando assai cosa. Prima considerando che lui tanto tempo con malenconia, pensando avere perduto
1275 quello che al presente lui ha trovato, e considerava la santità de tanta dona, de chi era sparso el nome per tutto el mondo. Anco considerava ch'el suo reame n'averia gaudio inestimabile de avere così santa dona. Unde lui quando el posete parlare, disse: «O madona mia santissima, perdonatime del'ofesa ch'io vi feci quando rimasi contento che fusti morta. Eio me butto nelle vostre mane che pregati Dio per me.»

E poi lei si volse verso lo re di Francia e disse: «Santa corona, me cognosciti voi?» E lui respose de no, et
1285 ella lo domandò dicendo: «Como sta madona la regina? Eio sempre romagno obligata alla sua maiestate.» Nepure ora ancora intendeva el facto, e non se arecordava de quella pelegrina che lui avea tenuta nel suo pallaço, e disse: «Madona santissima, quando ve viti io mai più, né la regina mia dona?» E quella rispose: «Eio perseguitata dalla fortuna, fui trovata in uno bosco quando eravati alla caccia, e fui presentata a madama la regina, e doppo fui deputata al
1290 gorverno de vostro figliolo unigenito. E perché el grande

- senescalco, che è questo, me fiedi adomandare per moglie, li
 1295 resposi che non volea consentire, perché sapea bene lo mio
 marito, lo quale è ora qui, vediti, vivea, lui me perseguì in
 fino alla morte. Eio sono quella che fui sententiata al fuoco, e
 voi pensavati che fosse brusata, ma eio sono qui per la gratia
 de Dio. Vero è che sempre da quello giorno in qua la mia
 1300 vita è stata dolente e piena di miseria. Ma ringratio Dio e la
 sua matre divota che m'ha scampata da ogni peccato e a me
 reduta a questo fine.» Quando misere lo re di Francia ebbe
 audito questo, cominciò a chiamarse in colpa. Prima perché
 lui e la sua dona l'avea tenuta da meno che regina, e che lui
 1305 se lassasse persuadere per modo che lui avea consentito che
 fosse arsa. Allora Guielma li rispose: «Santa corona, Idio ve
 perdoni, eio so che non me cognosevati, ma pure sicomo
 peregrina me tractasti onorevolmente.»
- E cominciò a narare tutto el corso della vita soa a
 1310 quelli ri, li quali vedendo la santità di Guielma e
 considerando che non avea facto quello omicidio che loro
 pensava, faceva grande festa.
- E l'altro di sequeute quilli dui ri e Guielma regina
 tolseno licentia dall'abbatissa e dale monache e da tutti quili
 1315 cittadini, ringratiandoli della bona compagnia che Guielma
 avea abiuta da tutti loro. E poi loro montono in galea con
 grandissima festa, e lo re di Francia per ogni modo la volse
 acompagnare perfina a reame de Ungaria.
- Nel quale reame essendo sentita questa novella, tutti
 1320 corevano per vedere questa dona tanto santissima e paziente
 nelle soe adversitate e chi venivano per vederla per
 meraviglia, perché pensavano che fosse morte. Ora de
 giorno in giorno cresceva Guielma de virtute in virtute,
 facendo de multi miracoli, e questo perché vivete in
 1325 grandissima sanctitate. E redusse el marito ad essere
 perfectissimo servo di Dio e grande elimosinario, e fecino
 fare molte gesie e monasteri a servi de Dio. E così facendo e
 continuando el suo vivere, piacete a Dio de chiamarli tutti
 dui ali beni de vita eterna, ala quale ci conduca Dio, che vive
 1330 e regna in secula seculorum amen.

II. KUTATÁSTÖRTÉNET

A források feltárása

1853-ban Francesco Palermo a firenzei Palatino gyűjtemény kéziratairól készített katalógusában két olyan legendagyűjteményt írt le, amely tartalmazza Szent Vilma magyar királyné legendáját,² s ehhez a következő megjegyzést fűzte: „inkább egy regényes történet, semmint egy aszketikus élet rajza” („è meglio una storia romanzesca che vita ascetica”). Magyarországon a históriáról elsőként 1859-ben Simonyi Ernő számolt be a *Magyar Történelmi Emlékek Okmánytárában* egy londoni, a British Museumban őrzött kézirat alapján, melyet így jellemzett „Ez egy igen regényes s felette érzékeny mese...”³ A magyar történelemben nem ismeretes ilyen nevű királyné. A „regényes történet”, a „mese” — mely egy bűnös szerelemmel ostromolt, majd igazságtalanul üldözött, ártatlan nő történetét adja elő, aki végül elégtételt nyer, s meggyógyítja betegségtől sújtott üldözőit —, számtalan középkori variánsban ismeretes egész Európában.

E mesevariánsok gyűjtése és összehasonlító elemzése kapcsán kezdődött meg a legenda forrásainak a feltárása és értékelése.

Adolfo Mussafia, a neves dalmát filológus egy 16. századi olasz verses regény, a *Del ducha d'Angiò et de Costanza so mojer* kiadásához írt tanulmányában 1865-ben számos olyan művet gyűjtött össze, mely ennek az elbeszélő motívumnak a variánsa. Köztük említette Szent Vilma legendáját is, elsőként véve számba a forrásait.⁴ Az anonim legendának öt 14-15. századi kéziratát sorolta fel,⁵ Andrea Bon, velencei bencés apát redakciójának pedig négy

² PALERMO, I, 259—64. Az ismertetett kéziratok a FI1 és FI2 variánsok.

³ SIMONYI, 44. Az ismertetett kézirat a BonL variáns.

⁴ MUSSAFIA 1865, 661—663.

⁵ FI1, FI2, O, P, VE2.

másolatát,⁶ és ismertette a firenzei Antonia Pulci Szent Vilmáról szóló misztériumjátékát, mely két incunabulumban és számos nyomtatványban maradt ránk. Megemlített a históriával szoros rokonságban álló két olasz elbeszélő művet: a *Favola gentile* című abruzzói mesét és egy 16. századi nyomtatványban fennmaradt regényes történetet, melynek a címe *La historia della Serenissima Regina di Polonia*. Megállapította, hogy a motívum variánsai között a legenda legközelebbi rokona a „Római császárné története”, mely számos Szűz Mária csodáit elbeszélő mirákulumgyűjteményből ismeretes. Noha Mussafia magának a históriának a szövegét nem olvasta, s a történetet csak a misztériumjáték alapján ismertette, a forrásokra vonatkozó anyaggyűjtése és tanulmánya alapvető jelentőségű volt mind a legenda *corpus*-ára vonatkozó kutatások, mind a motívum összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálata szempontjából.

Mussafia tanulmányáról írt recenziójában Alekszandr Veszeloovszkij felhívta a figyelmet a legenda anonim változatának egy további firenzei kéziratára (FI3), s arra, hogy a prózai legenda bizonyos mértékig eltér a Mussafia által bemutatott történettől. Ennek illusztrálására közölte a kézirat rubrikáit, ezeknek a hosszú fejezetcímeknek a révén ismertette a legenda elbeszélését.⁷

Alessandro D’Ancona 1872-ben kiadott hatalmas misztériumjáték-gyűjteményében megjelentette Pulci művét.⁸ Bevezetőjében részletesen idézte Mussafia anyaggyűjtését és a tanulmányában foglaltakat, kiegészítve a *corpus*-t a misztériumjáték néhány kiadásával és egy 17. századi nyomtatott Szent Vilma-életrajzzal. Ez utóbbit Andrea Ferrari adta ki,⁹ aki a Como fölötti kis hegyi falu,

⁶ BonL, BonVE1, BonVE2, BonVR.

⁷ VESZELOVSKIJ 1867, 424—426.

⁸ D’ANCONA 1872, III, 208—234.

⁹ FERRARI. D’Ancona a nyomtatványról Michele CAFFI később tárgyalandó írásából szerzett tudomást, aki félreértve a nyomtatvány

Brunate templomának volt a kurátora. A szent itt különös tiszteletnek örvendett, s kultusza mind a mai napig él.¹⁰

Az anonim história teljes szövegét Giuseppe Ferraro jelentette meg először egy Ferrarában őrzött másolat alapján 1878-ban.¹¹ A szöveget sok pontatlansággal, kihagyásokkal írta át, és „javította” — a 19. századi szövegkiadások gyakorlatának megfelelően —, anélkül, hogy ezt az apparátusban feltüntette volna. Ferraro nem ismerte sem Mussafia, sem Veszelojszkij, sem D’Ancona munkáit, s nem tudott a história többi kéziratáról. Antonio Bonfadini ferences szerzetes műveként publikálta — tévesen: a kézitról ugyanis csak annyit lehet bizonyosan tudni, hogy egy Antonio nevű ferrarai ferences szerzetes másolta. Giuseppe Ferraro tévedése továbbgyűrűzött a szakirodalomban, a históriát jó néhány publikáció még manapság is Bonfadini műveként tartja számon. (Ehhez minden bizonnyal hozzájárult, hogy Ferraro munkájának reprint kiadása is megjelent 1968-ban Olaszországban, 2009-ben az Egyesült Államokban, és újabban az interneten is hozzáférhető.)

Carl Weber 1900-ban publikált egy toszkán népmesét *La moglie fedele* címmel, megállapítva, hogy ennek az elbeszélése is a Mussafia által feldolgozott mesemotívum rokonságába tartozik.¹² A népmese kiadásának a jegyzeteiben közölte a Szent Vilma-legenda három kéziratának (P, FI1 és BonL) egymástól eltérő rubrikáit, megtéve ezzel az első lépéseket a legenda variánsainak a megismerése felé. (A FI1 rubrikái megegyeznek a Veszelojszkij által már korábban publikált

bevezetőjét, azt írta, hogy annak forrása Ferrari atyának egy a Vatikánban őrzött kézirata volt. Ezt a téves információt aztán a művet nem ismerő D’Ancona is átvette. Hasonlóképpen tévesen írt a *Breve relazione* kéziratáról Falvay Dávid is. (FALVAY 2002, 164.).

¹⁰ Andrea Ferrari kiadásának a szövegét a 19. század végén újra publikálták egy helytörténeti kiadványban: PORLEZZA, 33—41.

¹¹ FERRARO, 1—67.

¹² WEBER 1900, 328—335.

FI3 variáns rubrikáival, Weber azonban Veszelovszkij közleményét nem ismerve, ezeket is újra közölte.)

A magyar részről megnyilvánuló érdeklődést jelzi, hogy másolatok készültek a legenda néhány kéziratáról több magyarországi gyűjtemény számára is. Egy-egy firenzei kézirat másolatát őrzik a budapesti Akadémiai Könyvtár Florenzi Okmánytár másolatgyűjteményében és a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.¹³ Az OSzK-ban a legenda egy velencei, miniált kéziratának a leírása és rubrikáinak a másolata található. Az értékes kéziratot valószínűleg eladásra ajánlották Jankovich Miklós számára, ebből a célból készíthették róla a részletes ismertetést (a leírt kézirat valószínűleg azonos azzal, ami ma Londonban található).¹⁴ Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményébe pedig bekerült a legenda egy 16. századi kiadásának unikum példánya, valamint a misztériumjáték két kiadása.¹⁵

A magyar közönség a Londonban tevékenykedő Kropf Lajosnak a Budapesti Szemlében 1905-ben megjelent cikkéből¹⁶ szerezhette bővebb ismereteket a históriáról, aki részletesen leírta a miniált londoni kéziratot, valamint felsorolta Pulci misztériumjátékának a British Museumban őrzött nyomtatott példányaikat. Ferraro szövegkiadását kritizálva, kifejezte kétségeit Bonfadini szerzőségét illetően, mivel a londoni másolaton — az eredeti mű szerzőjének a megnevezése nélkül — az szerepel, hogy a história Andrea Bon átdolgozása, aki Bonfadinit megelőzően alkotott. Kropf cikkében helyesbítette Simonyi vaskos hibáit is, aki rendkívül felszínesen és pontatlanul ismertette a kéziratot és a benne leírt történetet. Kropf magyar nyelvű írása természetesen nem került be a nemzetközi kutatás

¹³ Vö. VESZELY, 109.

¹⁴ OSzK, Fol.Ital. 67. Vö. FALVAY 2008a, 67; KOVÁCS RSU, 39, 44. jegyzet.

¹⁵ APPONYI, I, 311, 450; II, 749.

¹⁶ KROPF 1905.

vérkeringésébe, de még a magyar kutatók figyelmét is elkerülte.

Katona Lajos, aki 1909-ben az Egyetemes Philológiai Közlönyben összefoglalta, amit a nemzetközi szakirodalomban addig tudni lehetett a históriáról,¹⁷ sajátos módon éppen Kropf cikkét nem ismerte, így ő is korrigálta Simonyi tévedéseit, amit Kropf korábban már megtett. Katona az addig ismert *corpus* bemutatásán túl felhívta a figyelmet néhány olyan nyomtatványra, amit az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek: a verses misztériumjáték különböző kiadásaira és a prózában írt anonim legenda 1549-es milánói kiadására az Apponyi-gyűjteményében.¹⁸ A Katona által közölt információk is hasonló sorsra jutottak, mint Kropf Lajos publikációja: mivel cikke magyar nyelven íródott, ismeretlen maradt a nemzetközi kutatás előtt.

De Karl Weber tanulmányairól sem vett tudomást senki, noha azok németül jelentek meg, s 1927-es publikációja¹⁹ mindmáig a legjelentősebb munka a szövegahagyomány feltárása terén. Ebben megállapítja, hogy a legrégebb legendakéziratok anonimok, nem Bonfadini a história szerzője, s hogy Bon az anonim históriát dolgozta át. Felhívja a figyelmet az anonim legenda egy további firenzei másolatára (FI5), majd négy anonim kézirat (FE, FI1, FI5, P) összehasonlítása után közli az általa legrégebbnek és legautentikusabbnak tartott firenzei "Palatino 131" (FI1) szövegét. A kéziratok alaposabb vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy a Weber által közölt szöveg nem a legarchaikusabb, s kétséges a datálása is. Későbbi és másodlagos változat a párizsi (P) kézirathoz (és néhány azóta felfedezett másolathoz) képest, de még a

¹⁷ KATONA — a nemzetközi szakirodalomból egyedül Weber publikációját nem ismerte.

¹⁸ OSzK, App.H.311. Az anonim legenda szerzőjeként Apponyi katalógusában tévesen Antonio Pulci van feltüntetve. Vö. APPONYI, I, 311. A misztériumjáték példányai: OSzK, App.H.450, App.H.749, Ant. 4089.

¹⁹ Weber 1927.

vele szoros rokonságot mutató FI2 szövege is jobb nála (amit Weber csak megemlített, de nem elemzett). Mindazonáltal hibáival együtt ez az egyetlen érdemleges kísérlet a szöveghagyomány felvázolására, s ez a legenda első modern szövegkiadása.²⁰

Olaszországban ismeretlen maradt, így a história tanulmányozásához továbbra is Ferraro 1878-as kiadását használták, a tévesen Bonfadininek tulajdonított szöveggel. Általában elmondható, hogy a históriának azok a forrásai, melyeket az „ártatlanul üldözött nő” motívumára épülő mesevariánsok módszeres kutatása eredményeként tártak fel a 19. század végén és a 20. század elején, majd egy évszázadra feledésbe merültek. Előkerült ugyan néhány újabb kézirat, de ezek nem lettek beillesztve a már ismert *corpus*-ba, mivel publikálóik többnyire csak “Bonfadini” 19. században megjelent szövegét ismerték, s legfeljebb csak ahhoz viszonyítva értékelték a felfedezett variánst. A *Dizionario Biografico degli Italiani* Bonfadini-szócikke,²¹ mely az 1970-ben megjelent kötetben olvasható, egyértelműen tisztázta, hogy a Szent Vilma-életrajz szerzője nem Bonfadini, több tanulmány írója azonban még ennek az életrajzi lexikonnak a tanulmányozása erejéig sem foglalkozott a szerző kilétével, s továbbra is Bonfadini műveként értekezett a históriáról.

Paul Oscar Kristeller az *Iter Italicum*ban jelezte egy Szent Vilmáról szóló novella másolatát egy Darmstadtban őrzött miscellanea kéziratban (D), mely firenzei humanisták műveit tartalmazza.²² Ez a „laikus” kódex a Veszelo vszkij által bemutatott kézirattal együtt a históriának egy a megszokottól eltérő forrástípusát képviseli, hiszen a szöveg

²⁰ Weber közleményei két Festschriftben jelentek meg, de soha senki nem használta, nem idézte őket, s csak az e kötetekről szóló recenziókban esik róluk futólag említés. Lásd: *The Modern Language Review*, 24 (1929), 235; *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 157—158 (1930), 124.

²¹ DBI, XII, 1.

²² KRISTELLER 1983, 514.

másolatai az esetek többségében legenda- és prédikációgyűjteményekben illetve liturgikus műveket tartalmazó kódexekben maradtak fenn. Kristeller leírta a fent már említett londoni kéziratot is (BonL), azonban tévesen 1501-re datálva.²³ Kristeller humanisták műveinek a számbavételére vállalkozott, a szentről szóló história másolatairól csak minimális leírást nyújtva, sőt, olykor még azt sem, hiszen pl. felvett a katalógusába egy olyan firenzei kódexet, amelynek a leírásában nem jelezte, hogy benne a Szent Vilma-legenda másolata (FI3) is megtalálható.²⁴

A história comói kéziratára ugyan már 1959-ben Venosto Lucati felhívta Florio Banfi figyelmét, tudván, hogy a magyar kutató elkezdte gyűjteni a Szent Vilma-legenda forrásait,²⁵ Banfinak azonban nem volt módja tanulmányozni a kéziratot. Csak 1997-ben, nyelvjárástörténeti kutatások kapcsán készült róla az első feldolgozás. Sergio Gabaglio, neves comói újságíró, aki meglett férfikorban határozta el, hogy diplomát szerez a páviai egyetemen, a 15. századi comói dialektusról nyújtott be egy szakdolgozatot (jóval magasabb színvonalú munka, mint egy szokásos disszertáció). Ebben átírta és kommentálta azt a comói állami levéltárban őrzött kéziratot, ami többek között Szent Vilma történetének egy másolatát is tartalmazza (C).²⁶ A szöveget Ferraro kiadásával összevetve közölte, de jelezve, hogy Ferraro tévesen tulajdonította Bonfadininek a művet (a *corpus*-ból ezen kívül pusztán Ferrari 1642-ben nyomtatott, kései Szent Vilma-életrajzát és a darmstadti kézirat Kristeller által közölt incipitjét ismerte). Noha az új variánst nem vizsgálta a teljes *corpus* kontextusában, munkája — a kézirat

²³ KRISTELLER 1989, 69.

²⁴ KRISTELLER 1963, 124, Magliabechiano, Cl. VII, 1188.

²⁵ Lucati levele Banfihoz, Como, 1959. február 9, OSzK, 391. fond, Banfi-hagyaték, 868, 6. Banfi anyaggyűjtése ma is megvan a hagyatékában: OSzK, 391. fond, Banfi-hagyaték, 119. Vö. FÜLEP, 152, 186.

²⁶ GABAGLIO, 64—83, 363—389.

részletes leírása és a szöveg átírása — értékes hozzájárulást jelentett a história forrásainak a feltárása szempontjából.

A Pádovában őrzött kézirat a guglielmitákra (egy a 13. században Milánóban élt Guglielma nevű nőre és eretnek követőire) vonatkozó történeti kutatások kapcsán vált ismertté. A guglielmitákról szóló szakirodalomban felvetődött a kérdés, hogy vajon e rejtélyes származású és szentként tisztelt nő alakja összefüggésbe hozható-e Szent Vilma legendájával és brunatei tiszteletével. Marina Benedetti a Guglielma di Milanóról²⁷ és követőiről írt könyvében ezt a kérdést is érintve megjegyezte, hogy a megválaszolásához elengedhetetlen a legenda szövegahagyományának a vizsgálata.²⁸ Erre kívánt ösztökélni, mikor felhívta Falvay Dávid figyelmét a legenda egy ismeretlen, Padovában őrzött kéziratára (PD). Falvay a kézirat felfedezéséről a *Nuova Corvinában* egy számos tévedést tartalmazó cikkben számolt be, amelyben mindössze az incipit szövegét közölte, és a már korábban feltárt források és a rájuk vonatkozó irodalom ismerete nélkül megválaszolta a két Guglielma viszonyának a kérdését: a Szent Vilma-legenda a milánói guglielmita kultusz nyomán született.²⁹

²⁷ Guglielmát a szakirodalom egy része Guglielma la Boema néven emlegette, mert egyes vélekedések szerint a cseh király lánya volt. Mivel azonban ez kétséges, Benedetti a Guglielma di Milano elnevezés használatát javasolta, az életéről ugyanis csak azt tudjuk bizonyossággal, hogy legalább két évtizedig Milánóban élt.

²⁸ BENEDETTI 1998, 20, 24, 57—58, 114.

²⁹ FALVAY 2001. Az incipitot hibásan írta át, s nem jelezte, hogy a kézirat csak egy töredék. A bemutatott kézirat jelzetét is rosszul adta meg. Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 2011 — helyesen: Ms. 2201. A rossz jelzetet magam is — csak fotóról ismervén a kéziratot — átvettem tőle (KOVÁCS RSU), az általa megadott jelzet alatt található *Officia Sanctorum* leírását társítva a kézirathoz, mintha az annak a kötetébe tartozott volna. Csak miután személyesen eljutottam Padovába, sikerült tisztázni, hogy félreértésről van szó. Falvay írását — tévedéseivel együtt — későbbi angol nyelvű publikációjába is beépítette. Lásd FALVAY 2002, 158—169.

Tudásunkat a história *corpus*-áról azok a munkák gyarapították érdemlegesen, amelyek az utóbbi évtizedben olasz hagiográfiai szövegek módszeres összegyűjtésére vállalkoztak. Anna Maria Fagnoni a Sant’Onofrio-legenda forrásainak összegyűjtése és tanulmányozása során megvizsgált két olyan kódexet, melyek tartalmazzák Szent Vilma legendáját is (FI2, M), s nyelvi sajátágaik alapján meghatározta ezek származási helyét.³⁰ Carlo Delcorno egy nagyszabású kötetben gyűjtötte össze és írta le mindazokat a kódexeket, amelyek a Domenico Cavalca és munkatársai által a 13. században vulgáris nyelvre fordított, eredetileg a *Vite dei Santi Padri* című nagy gyűjtemény részét képező legendák másolatait tartalmazzák. Mivel több esetben ezekben a kódexekben a Szent Vilma-legenda másolata is megtalálható (FI1, M, P, R, VE1, VE2, VE4), e kódexek modern tudományos kritériumok szerint készült leírásai értékes információkkal szolgáltak a Szent Vilma-legenda szöveghagyományának a feltárásához is.³¹ E kéziratok szakszerű leírásának azért is nagy a jelentősége, mert a legenda jórészt olyan kódexekben maradt ránk, amelyekről nemhogy monografikus feldolgozás készült volna, de modern és megbízható katalógus-szintű információink sincsenek, olykor még a koruk és a keletkezési helyük megállapítása is bizonytalan.

A *Biblioteca Agiografica Italiana*, az olasz nyelvű hagiográfiai irodalom repertóriumuk volt az első olyan modern vállalkozás, mely célkitűzése szerint módszeresen gyűjtötte össze az egy-egy szentről szóló hagiográfiai műveket, a forrásokra vonatkozó legalapvetőbb információkkal. A Szent Vilma-életrajz forrásainak a leírása azonban jónéhány tévedést tartalmaz,³² és rendkívül

³⁰ FAGNONI, 43, 50—52.

³¹ DELCORNIO 2000, 170—171, 280—283, 334—337, 353—355, 462—465, 468—470, 472—480.

³² BAI, I, 52, 97—98, 101, 140, 149, 157, 172, 194—196, II, 394—395. Tévesen Bonfadini műveként tartja számon az alábbi variánsokat: FE,

hiányos, az általam ismert forrásoknak csak mintegy a felére terjed ki.

*

Florio Banfi kéziratos hagyatékának a tanulmányozása,³³ újabb kéziratkatalogusok megjelenése, valamint a Vatikáni Könyvtárban folytatott kutatások hozzásegítettek néhány további kézirat megtalálásához. A *Rivista di Studi Ungheresi* 2010-es számában közöltem egy rövid összefoglalót az eddig megismert, meglepően nagynak bizonyuló *corpus*-ról, mely a jövőben még tovább is gyarapodhat.³⁴

FI1, VE1, VE4, M, P; tévesen Bon műveként tünteti fel a VE2 és a VE3 variánsokat, s ez utóbbit tévesen 15. századnak minősíti.

³³ Lásd 25. jegyzet.

³⁴ KOVÁCS RSU.

Tanulmányok a mesemotívumról

A variánsok gyűjtése, osztályozása

Több százra tehető azoknak a középkori szövegeknek a száma, melyeknek az elbeszélése hasonló motívumra épül, mint a Szent Vilma históriája. Ezek mindegyike a következő sémát követi: egy ember eltávozik hazulról, indulása előtt a testvérére bízva a javait és a feleségét; a testvér megpróbálja elcsábítani a sógornőjét, de visszautasításra talál; bosszúból megvádolja a nőt, akit halálra ítélnék, de megmenekül; egy erdőben bolyong; befogadják egy családba, ahol egy kisgyermek gondozását bízzák rá; a gyermek megölésével vádolják, s ismét halálra ítélik, de ismét megmenekül; tengeren utazik; végül kiderül az igazság, a nő meggyógyítja betegségtől sújtott üldözőit, s férj és feleség újra egyesülnek.

Mussafia fent említett tanulmányában nagy számban gyűjtötte össze az általa *Crescientiasage*-ként³⁵ nevezett mese középkori európai változatait.³⁶ Ő volt az első, aki a variánsok módszeres rendszerezésére is vállalkozott, aszerint osztályozva őket, hogy egy-egy változatban a hősnő egy, két vagy három megbetegedett üldözőjét gyógyítja meg. Úgy vélte, hogy a motívum keleti eredetű, s valószínűleg két hullámban került Európába, ezzel függhet össze különböző típusainak a létrejötte és párhuzamai a keleti irodalmakban. Külön is foglalkozott azokkal a variánsokkal, amelyek a Mária dicsőítésére szolgáló mirákulumgyűjteményekben maradtak fenn, a Szent Vilma-legendát ezek legközelebbi rokonának ítélve.

Axel Gabriel Wallensköld finn filológus 1907-ben az üldözött nő történetének egy francia nyelvű változata, a

³⁵ A történet egyik legkorábbi európai forrásában, a *Kaiserchronik* variánsában így hívják a főszereplőt.

³⁶ Gyűjteményét később tovább gyarapította, lásd MUSSAFIA 1866.

La chanson de Florence de Rome kiadásának az előmunkálatai során készített egy nagyszabású tanulmányt, melyben Mussafia anyaggyűjtő és osztályozó munkáját folytatta, a történetet „A sógora által üldözött ártatlan nő meséje” („Le conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère”) címmel definiálva.³⁷ Miként Mussafia, ő is úgy gondolta, hogy a motívum keleti, indiai eredetű, de vitatta, hogy két hullámban vándorolt volna Európába, s vitába szállt azokkal a nézetekkel is, melyek a motívumot nyugati, germán eredetűnek tartották, nyugatról való átvétellel magyarázva a keleti (arab, perzsa, indiai) variánsok létrejöttét.³⁸ Úgy vélte, a mesemotívum — melynek legelső előfordulásait a 12. századból ismerjük — valamikor a 11. században kerülhetett Európába, ahol aztán kifejlődött krisztianizált változata. Wallensköld hatalmas anyagot, a motívumnak több mint kétszáz variánsát vette számba, bőven tárgyalva a keleti példákat is. A mese európai előfordulásait három csoportba osztotta. Először azokat a variánsokat vette sorra, melyek a valamikor a 13. század végén — 14. század elején kompilált *Gesta Romanorum* másolataiban maradtak fenn,³⁹ valamint az ezek alapján készült népnyelvi változatokat. Utána a *Florence de Rome* című, 13. századi francia nyelvű chanson és az abból származó variánsok leírása következett. Végül külön fejezetet szentelt azoknak a variánsoknak, melyek a történetet mint Mária csodatételének példáját adják elő, sorra véve a 12. századtól kezdve dokumentált latin változatait, majd azok népnyelvi fordításait.

A Mária-csodák elbeszélésének közös elemei a következők: a hősnő egy meg nem nevezett római császár felesége, Mária híve; férje a Szentföldre megy, s visszatértéig a feleségére és a tesvérére bizza a birodalom kormányzását; a császárné a sógorát, a szerelmi ostromot

³⁷ WALLENSKÖLD 1907.

³⁸ WALLENSKÖLD 1907, 7; WALLENSKÖLD 1912.

³⁹ A *Gesta Romanorum* forrásairól és irodalmáról újabban lásd WEISKE.

kivédendő, egy toronyba zárja, s csak férje visszatértekor engedi szabadon; sógora megvádolja, halálra ítélik; az ítélet végrehajtásával megbízott emberek egy erdőbe viszik, s mielőtt megölnék, meg akarják erőszakolni; arra jár egy nagyúr, aki megmenti, s rábízta a fia gondozását; a nagyúr testvére beleszeret, s mikor visszautasításra talál, megöli a fiút; a császárnét ismét megvádolják; ítéletének végrehajtását ezúttal tengerészekre bízák, akik meg akarják erőszakolni, de végül kiteszik egy sziklaszirte; itt álmában megjelenik neki Szűz Mária, s egy füvet ad neki, amely képes a lepra gyógyítására; arra megy egy zarándokokat szállító hajó, megmenti a császárnét és a szárazföldre viszi, ahol leprásokat gyógyít; felkeresi őt a nagyúr leprás testvére, akit, miután meggyónja bűnét, meggyógyít; a császárné Rómába megy, ahol a császár és a pápa jelenlétében meggyógyítja leprás sógorát is; felfedi kilétét, férje magához öleli, az egész város ünnepel; egyes variánsokban a császárné nem tér vissza trónjára, hanem rangjáról lemondva leprások gyógyításának szenteli az életét.

Wallensköld a Mária-csoda legrégebb latin anonim változatainak négy csoportját tárgyalta — ezek mindegyike genetikailag is összefügg egymással —, majd legnevesebb feldolgozásait mutatta be: Gautier de Coinci 1220 körül írt francia verses változatát⁴⁰ és Vincent de Beauvais 1250 körüli latin prózában készített redakcióját, melyet a *Speculum historiale* című művébe illesztett be. E rendkívüli népszerűségnek örvendő világtörténet részeként a császárné mirákulumának ez a változata lett a legismertebb szerte Európában. Wallensköld tanulmányában sorra vette a különböző vulgáris nyelven írt variánsokat, melyek vagy valamelyik anonim latin változatnak, vagy Gautier de Coinci, vagy Simon de Beauvais művének fordításai, illetve származékai. Majd a Mária-csoda osztályába sorolva ugyan, de külön fejezetet szentelt Crescentia és Hildegarde

⁴⁰ Újabban lásd róla LLINARÈS GARNIER, 9—57.

történetének, lévén ezek a latin anonim mirákulumvariánsokhoz képest jelentősen eltérő változatok.

A Mária-csoda vulgáris nyelvű variánsai között foglalkozott a Szent Vilma históriájával.⁴¹ Felhasználta Mussafiának és Veszeloovszkijnak az anyaggyűjtését, ismerte D’Ancona publikációját és tudott Ferrari 1642-es, valamint Ferraro 1878-as kiadásáról. (Ez utóbbi kettőt azonban nem olvasta, s emiatt az 1642-es kiadás ismertetésében tárgyi tévedések sorozatát követte el, az 1878-ban kiadott szövegről pedig tévesen azt állította, hogy az a toszkán dialektusban írt, 12 rubrikára osztott redakció kiadása — pedig ferrarai dialektusban van írva, rubrikákra való felosztás nélkül.) A legenda szövegét az anonim mű párizsi kézírata és a Bon-féle feldolgozás londoni kézírata alapján tanulmányozta.⁴² E kettő alapján azt állapította meg, hogy létezik egy 12 fejezetre osztott toszkán redakció, s egy velencei változat, melyet Bon a toszkán alapján készített. Osztályozásában a históriát a latin mirákulum olasz nyelvű verziói között tárgyalta ugyan, de megjegyezte, hogy az jelentős mértékben eltér a közismert Mária-csodától: egy hosszú, az eredeti mirákulumtól idegen bevezetőt, s számos új részletet tartalmaz, valamint hiányzik belőle a sógor toronyba zárásának az epizódja. A *Favola gentile* című abruzzói mese kapcsán viszont — amit Mussafia a Szent Vilma-legendához közel álló variánsnak tartott — megállapította, hogy az közvetlenül a római császárné mirákulumából származik.

Wallensköld rendkívüli anyagismeret birtokában fogott hozzá ahhoz a heroikus vállalkozáshoz, hogy a történet variánsainak dzsungelében valamiféle rendet teremtsen, leírja a variánsok osztályait és létrejöttük, fejlődésük menetét. Munkájának maradandó érdeme — a részletmegfigyelések gazdagsága mellett —, hogy a

⁴¹ WALLENSKÖLD 1907, 48—52.

⁴² Közölte ezek eltérő rubrikáit is, mivel nem tudott Weber közleményéről, aki már korábban publikálta őket.

legnagyobb gyűjteményt és leírást állította össze az addig ismert variánsokról, és alapvető megállapításokat tett egyes variánsok közötti genetikai összefüggésekről. Az anyag azonban egészében ellenállt a rendezési kísérletnek: nyilvánvaló nehézségek mutatkoztak mind a variánsok osztályozásában, mind a motívum eredetének és fejlődésmenetének a rekonstruálásában. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy miközben a *Gesta Romanorum* és a *Florence de Rome* csoportjának variánsait vélte az eredeti keleti mintákhoz közelebb állóknak, s a mirákulum variánsait tartotta tartalmi és szerkezeti szempontból is utólagos, európai fejleményeknek, az első két csoportot későbbi korokból tudta csak dokumentálni, mint a Mária-csodát. Emellett nem mindig határozható meg világosan a határvonal a variánsok Wallensköld felállította osztályai között, mert egyes variánsok motívumegyezéseket mutatnak egy-egy más osztályba tartozó variánssal is. Kétséges a lineáris fejlődésvonal leírása, melynek Wallensköld a stemmáját is megrajzolta, túl sok esetben kell számolni a különböző csoportok közti kontaminációval. Az európai és a keleti kultúra folyamatos érintkezése miatt a keleti és nyugati variánsok között többszörös kölcsönhatás is feltételezhető (ezt érzékelte Mussafia, mikor két hullámban képzelte a motívum keletről nyugatra vándorlását). Wallensköld az európai variánsok közös jellemzőjeként határozta meg a keletiekkel szemben, hogy a főszereplő ezekben kivétel nélkül mindig valamilyen uralkodó, császár vagy király, s hogy mindegyik tartalmazza a sógor fogságba vetésének (toronyba zárásának) az epizódját. De a keleti variánsok között is akadnak olyan variánsok, ahol a főhős uralkodó, és a nyugatiak között is találunk olyat, amelyik egy kereskedő és a felesége történetét meséli el.⁴³ Szent Vilma históriája is példázza ezeket a problémákat: nem illik pontosan Wallensköld

⁴³ *Storia di una donna tentata dal cognato, scampata da pericoli, ritornata in grazia per sua castità e divozione* (alább lásd bővebben.)

osztályozásába, s nem magyarázható világosan a motívum általa leírt fejlődésmenetével. Hiányzik belőle a toronyba zárásnak a Wallensköld szerint a nyugati variánsokra jellemző epizódja; arra pedig éppenséggel keleti példákban találunk analógiát, hogy a történet elején a hősnő csak vonakodva, apja rábeszélésének engedve megy férjhez, vagy hogy egy nép megtérítésében, illetve a hit megszilárdításában van szerepe.⁴⁴ Szent Vilma históriája, noha nagyon sok közös vonás kapcsolja a latin mirákulum tradíciójához, a mirákulum alapmotívumára épül, ugyanakkor találunk benne olyan motívumot is (ilyen pl. a *siniscalco* figurája), amely a római császárné mirákulumában nem szerepel, de megvan a *Gesta Romanorum* variánsaiban, illetve *Crescentia* történetében. Szent Vilma históriája nem fordítása a Mária-csodát példázó római császárné latinul írt történetének: annak nagyon sok elemét felhasználja, de attól eltérő, önálló kompozíció. A vulgáris nyelvű mirákulumváltozatok általában demonstrálják, hogy a Wallensköld által felállított stemma nem tisztán érvényes: előfordulnak bennük mind a *Florence de Rome*, mind pedig a *Gesta Romanorum* csoportjára jellemző motívumok is. A sógora által üldözött ártatlan nő meséjének számos variánsa nem egy-egy szövegváltozat lineáris leszármazása nyomán keletkezett, hanem az ezek közötti kontaminációk révén létrejött rendkívül szövevényes kapcsolatok eredményeképp, amiben szerepe volt az orális hagyományozásnak is.

A variánsok Wallensköld-féle osztályozása és fejlődésmenetük leírása nyilvánvalóan veszített érvényéből azért is, mert azóta bővültek ismereteink a mirákulum forrásairól.⁴⁵

Három olyan itáliai, vulgáris nyelvű változatot szeretnék megemlíteni, amelyet Wallensköld nem ismert. Az

⁴⁴ WALLENSKÖLD 1907, 18—19: arab és perzsa variánsokat idéz.

⁴⁵ A császárné mirákulumának európai forrásaihoz lásd még: ORAZI, 117—121; BLACK, 20—36, 89—108, 138—166; CANTIGAS DATABASE.

egyik egy prózában írt Mária-csoda, melyet a legkorábbinak tartott vulgáris nyelvű mirákulumgyűjteményben, az *Il libro dei cinquanta miracoli*ban jegyezték le, a másik egy „cantare”, mely 15. század végén nyomtatott kiadványokban maradt ránk, a harmadik pedig, mely a mirákulumnak voltaképp nem variánsa, hanem csak távoli rokona, egy római kereskedő feleségéről szóló 14. századi novella.

*

1917-ben jelent meg Ezio Levi gondozásában a 14. század első felében készült *Il libro dei cinquanta miracoli* kiadása, melyben a római császárné mirákulumának egy venetói dialektusban írt prózai változata szerepel.⁴⁶ Levi bevezetőjében Wallensköld alapján utalt a mirákulum mesecsaládjára,⁴⁷ felsorolva a *Chanson de Florence de Rome* mellett a családba tartozó olasz történeteket: a Szent Vilma-legendát, a *Historia della serenissima regina di Polonia* című kiadványt és a Mussafia által kiadott *Del duca d’Angiò e de Costanza so mojer* című verses regényt. Utána tért rá a történet “igazi, valódi mirákulum formájában” előadott változataira, ezek közé sorolva a venetói variánst. Ezzel a csoportosítással különbséget tett a latin mirákulum vulgáris nyelvű változatai, illetve az eredetitől nagyobb mértékben különböző származékai között, ilyennek tekintve a Szent Vilma-legendát.

Megjegyzem, a venetói mirákulum sem hű fordítása a római császárné mirákulumára egyetlen ismert latin változatának sem. Kis mértékben ugyan, de eltér tőle, olyan elemet is tartalmaz, ami a latin mirákulumban nem, csak a sógora által üldözött nő mesecsaládjának más ágába tartozó történetekben fordul elő. Például a hősnőt egy szolgálólánnyal együtt számúzik, hasonlóan ahhoz, ahogy a Florence de Rome hősnőjét vagy Boldog Hildegardét,

⁴⁶ LEVI, 33—37.

⁴⁷ I. m., CXXIV—CXXVIII.

akinek a német nyelvű legendája a mirákulum egy sokat vitatott változata. Feltehetően a Szent Vilma-legendának is lehetett egy olyan variánsa, amelyben a hősnő egy szolgálólánnyal együtt menekül, a brunatei elpusztult freskóciklus ennek alapján készülhetett (a későbbiekben erről még lesz szó). Ezek az esetek is azt példázzák, hogy a mesecsalád Wallensköld által különböző csoportokba osztott variánsai kontaminálódtak egymással.

*

Wallensköldnél nem szerepelt a római császárné történetének az a változata sem, mely Vincent de Beauvais latin prózai feldolgozásának olasz nyelvű, *ottava rima*-ban készült verses fordítása. Ez a népszerű *cantare* műfajában íródott mű több kiadásban maradt ránk. Némely kiadása *Sancta Ghuglielma imperatrice di Roma* címen jelent meg, példáját nyújtva annak, hogyan éltek egymás mellett, olykor keveredve a sógora által üldözött nő mesemotívumára épülő szövegek különböző variánsai. Mivel ezekkel a nyomtatványokkal kapcsolatban a szakirodalomban több ellentmondásos és téves megállapítás látott napvilágot, szeretném röviden bemutatni őket és tisztázni a velük kapcsolatos félreértéseket.

Valószínűleg 1500 körül jelent meg Rómában, Eucharius Silber nyomdájában az a kis nyomtatvány, melynek címlapján ez áll: *Sancta Ghuglielma imperatrice di Roma*.⁴⁸

⁴⁸ *Sancta Ghuglielma, imperatrice di Roma*, [Roma, Eucharius Silber, c. 1500], in 4o, cc.8 — Roma, Bibl. Casanatense, Vol. Inc. 1566 (O. II. 20; 1606); Sevilla, Bibl. Colombina, 6.3.27 (18). Vö. IGI, 4545; CIONI 1963, 261; DI ZARRI, 1571; WAGNER—CARRERA, 426; IERS, 1772.

Létezik a műnek egy korábbi, feltehetően 1498-ban megjelent, hasonló címmel ellátott, de metszet nélküli velencei kiadása is, melyet nem volt módomban tanulmányozni.⁴⁹ Ugyanennek a *cantare*-nak első ismert

⁴⁹ *Santa Gulielma Imperatrice di Roma*, [Venezia, Manfredus de Bonellis de Monteferrato, c. 1498], in 4.o, cc.6. — University of California at Los Angeles, Record ID: 3894744; Vö. GW, 8905; *Catalogo della libreria di Giuseppe Martini compilato dal possessore*.

kiadása címlap nélkül jelent meg — a sajtótörténeteszek feltételezése szerint Velencében 1485-ben, Gregorio de Gregori nyomdájában —, s ennek a kiadványnak a végén ez áll: „Bernardus fuit inventor”. Ennek megfelelően a nyomtatvány a katalógusokban egy Bernardus nevű szerző *Storia di una imperatrice romana* c. műveként szerepel.⁵⁰ Ugyanez a „Bernardus fuit inventor” aláírás feltűnik még egy nyomtatványon, egy hasonlóképp *cantare* formájában írt Mária-siralom végén, mely Milánóban 1484-ben jelent meg⁵¹ (A *Roma nel Rinascimento* adatbankja “Bernardus inventor”-t Bernardo Pulcival, Antonia Pulcinak, a Szent Vilmáról szóló misztériumjáték szerzőjének a férjével azonosítja.⁵²) A Szent Vilmát római császárnőnek tituláló cím minden bizonnyal utólag, a nyomdász tévedéseként került a vers címlapjára, aki összekeverhette a két hasonló történetet — a *cantare* szövegében ugyanis sem Szent Vilma nevének, sem Szent Vilma történetének nem találjuk a nyomát. Az invokáció után, a második strófában ez olvasható: “*Narra Vincentio santo e glorioso | come a Roma un imperatore regnando...*”, s az elbeszélés hűen követi Vincent de Beauvais latinul írt történetét, olaszra fordított

Parte prima, Incunabuli, Milano, 1934, n. 232. A tördelése eltér a római kiadásétól, hiányzik belőle az első strófa, és a végén ez áll: *Ioannes dictus Florentinus* — ez utóbbi valószínűleg a nyomdai korrektor neve (vö. TURA B, 204—208; RHODES). Az UCLA könyvtárának a katalógusában ez a nyomtatvány — nyilván Barbara Newman később tárgyalandó publikációinak a hatására — egyenesen mint “Guglielma di Milano (1210—1281)” életéről szóló mű szerepel!

⁵⁰ Bernardus, *Storia di una imperatrice romana*, [Venezia, de Gregori, c. 1485], in 4o, cc. 6. — Biblioteca Nazionale di Napoli, S.Q. VIII.C.38/3. Vö. GW 3899, IGI, 1510.

⁵¹ *Lamento di Maria*. [Milano, Leonard Pachel e Ulderico Csinyenyeler, c. 1484]. 4°. 2c. Vö. TURA A, 152, TAV.2.

⁵² http://www.romanelrinascimento.it/banche_dati/banche_RR/B.htm

Az adatbanknak az a része, mely az *Indice delle Edizioni romane a stampa (1467—1500)* új kiadását fogja tartalmazni — feltehetőleg ebben lesz olvasható az erre vonatkozó bizonyítás —, még készül, interneten egyelőre nem hozzáférhető.

verses előadásban. A címlapon látható metszet a császárné mirákulumának a kulcsjelenetét ábrázolja, amikor a tengerészek által a sziklaszirtre kitett császárnénak látomásban megjelenik Szűz Mária és megsegíti. Ilyen jelenet a Szent Vilma históriájában nem szerepel.

Alfredo Cioni a középkori olasz vallásos költészet bibliográfiájában a Bernardo nevét tartalmazó, de cím nélküli, valamint a *Sancta Ghuglielma imperatrice di Roma* címet tartalmazó, de név nélküli nyomtatványt, mivel mindkettő ugyanazt a művet tartalmazza, teljes joggal együtt tárgyalta, azonban — helytelenül — a következő, általa kreált címszó alatt: *Guglielma Regina d'Ungheria*, s egy olyan bevezetővel, miszerint ez a mű, az üldözött nő közismert témáját feldolgozva, Vilma magyar királyné, pszeudo-szent történetét meséli el.⁵³ Ez a tévedés aztán vissza-visszatér az őt követő szakirodalomban.

E verses mű kiadásairól Falvay Dávid szintén úgy vélte — Cioni nyomán —, hogy azok Szent Vilma magyar királyné, pszeudo-szent történetét tartalmazzák.⁵⁴

Paola Casciano *A Szent Vilma éneke (Il cantare di Santa Guglielma)* című tanulmányában⁵⁵ a Silber-féle nyomtatvány alapján elemezte a költeményt — a többi kiadást nem ismerte —, s megállapította, hogy Simon de Beauvais művének hű fordításáról van szó (csak az utolsó három strófában mutatkozik eltérés), mely a római császárné mirákulumát meséli el. A császárné ebben a mirákulumvariánsban is — mint általában — névtelen. Casciano meg is jegyezte, hogy Vilma neve „kizárólag a metszet felső szélére nyomtatott címben tűnik fel”.⁵⁶ De nem értette meg ő sem — mert talán nem olvasta a Szent Vilma históriáját —, hogy a címben feltüntetett „Szent

⁵³ CIONI 1963, 261.

⁵⁴ FALVAY 2001, 116 — Cioni ihlette Falvay cikkének a címét is; FALVAY 2002, 164; FALVAY 2008a, 66—67.

⁵⁵ CASCIANO.

⁵⁶ I. m., 28.

Vilma római császárné” alakja nem főhőse egyetlen műnek sem, csak a címlapon jelenik meg, a két történet összetévesztésének az eredményeként: *Szent Vilma éneke* nem létezik, a nyomtatvány *A római császárné énekét* tartalmazza.

A két rokon történet összemosódásának ez az esete egyben arra is enged következtetni, hogy a mirákulum motívuma a 15. század végén Itáliában — vagy legalábbis Velencében, ahol a hibás címlap feltűnik — főleg a Szent Vilma történetét elbeszélő variáns formájában lehetett közzismert. A történet rendkívüli elterjedtségét a fennmaradt, zömében 15. századi legendakéziratok nagy száma is mutatja.

*

Nem szerepel Wallensköld gyűjteményében az 1862-ben kiadott, *Storia di una donna tentata dal cognato, scampata da pericoli, ritornata in grazia per sua castità e divozione* című, 14. századi novella sem, mely a császárné mirákulumának egy távoli leszármazottja.⁵⁷ A mirákulumnak sok elemét változatlanul megőrizte: a névtelen főszereplőt Szűz Mária segíti, Rómában játszódik, s zárójelenetében megjelenik a pápa is, — de hősei gazdag kereskedők, nem uralkodók, s újonnan beiktatott epizódok révén az elbeszélés szerkezete is módosult.

*

A sógora által üldözött nő történetének variánsait, amint Mussafia, Wallensköld és Weber munkáiból tudható, olasz népmeseváltozatokban is feljegyezték. A *Favola gentile* c. abbruzzói népmese,⁵⁸ ahogy arra már Wallensköld is rámutatott, nem a Szent Vilma históriájával, hanem

⁵⁷ NOVELLE, 31—79.

⁵⁸ Kiadása: DE NINO, 153—156.

közvetlenül a névtelen római császárné mirákulumával mutat rokonságot.

A Weber által lejegyzett *La moglie fedele* című toszkán népmese viszont, amelyben a főszereplő nem uralkodónő, és a sorsa nem Mária segítségével oldódik meg, csak távolról rokonítható Szent Vilma históriájának a meseszövéssel.

A motívum nemcsak Itáliában mutatható ki népmeseváltozatokban, különböző európai népek mesekincsében is megtalálható, az Aarne-Thompson-féle mesekatalógusban *Crescentia* néven a 712-es szám alatt szerepel.⁵⁹

*

(Nem tartozik szorosan a témához, de magyar vonatkozása miatt megjegyzem, hogy a római császárné mirákulumának — mely egész Európában, így Magyarországon is minden bizonnyal ismert volt —, létezett egy mára már elveszett, magyar nyelvű dramatizált változata is. Nagy valószínűséggel ezt takarja az *Igen szép komédia egy neve titkolt ártatlan római császárnéról* cím, mely Battyhány Ádám könyveinek 1651-ben készült katalógusában szerepel Balassi *Szép magyar komédiája* és a *Szép Magelóna* címleírása után. Ez a cím feltűnően hasonlít Hans Sachs egy drámájának a címére: *Ein comedi mit vierzehen personen, die unschuldig keyserin von Rom*, melyet Nürnbergben 1551-ben a mirákulum egy német prózai változata alapján írt. A magyar dráma talán ebből készült fordítás.⁶⁰)

*

⁵⁹ AARNE—THOMPSON, 712.

⁶⁰ Vö. IVÁNYI, 268—270. Az ártatlan római császárné magyar nyelvű komédiájának az említésére Szentmártoni Szabó Géza hívta fel a figyelmemet. Vö. KOVÁCS GH.

Gabriella Albanese hívta fel a figyelmet arra, hogy az üldözött nő, illetve a sógora által üldözött nő történetét a humanisták is feldolgozták a születőben lévő novella műfajában, mind latin, mind vulgáris nyelven.⁶¹ Boccaccio közismert Griselda-novellája, s ennek Petrarca által írt latin átdolgozása mellett a motívum folyamatos jelenlétéről tanúskodik a novellairodalomban a fent említett névtelen novella egy római kereskedő feleségéről,⁶² a budai születésű Giovanni Conversini da Ravenna *Historia Elisie* avagy *Violate pudicitie narratio* című műve 1396-ból,⁶³ valamint a Bartolomeo Fazio által az 1440-es években írt *Historia de origine belli inter Gallos et Britannos*. Ez utóbbi műben a mesemotívum egy reális történeti esemény, a százéves háború elbeszélésének a keretében jelenik meg, melynek a hitelességét a szerző az előszóban — ahogy a történeti tárgyú és a szentekről szóló legendákban szokták — történeti forrásokra is hivatkozva hangsúlyozza. A históriát Jacopo di Poggio Bracciolini 1470 előtt átdolgozta vulgáris nyelven *Dell'origine della guerra tra franciosi e inghilesi* címen.⁶⁴ Ez utóbbi változatának az egyik kézírata Szent Vilma legendájával együtt van bemásolva egy kódexbe (FI3), jellemzően példázva — ahogy azt Albanese megjegyzi — a humanistáknak a motívum iránti érdeklődését. Albanese tanulmányában azt igyekszik bemutatni, hogy a tudós humanista irodalom szoros kapcsolatban állt a firenzei — korábban „népi” jelenséggént kezelt, újabban Lorenzo de' Medici hatalmi reprezentációjával összefüggésben vizsgált — *sacra*

⁶¹ ALBANESE.

⁶² NOVELLE.

⁶³ Lásd

<http://tliion.sns.it/index.php?op=fetch&type=opera&status=pub&lang=it&id=148>

Szövege Gabriella Albanese feldolgozásában kiadás alatt áll.

⁶⁴ Lásd ALBANESE—BESSI.

rappresentazione létrejöttével, s hogy ebben éppen az üldözött nő motívumára épülő humanista novellák jelentik az egyik legfontosabb összekötő kapcsot. A humanista novella és a *sacra rappresentazione* genetikai kapcsolatának legnyilvánvalóbb példájaként Albanese a Griselda-novellát idézi, melynek alapján a 15. század végén megszületett a *Rappresentazione di Griselda*, amely misztériumjáték formájában, de nem szentről szól. Ez fontos lépést jelentett a színház laicizálódásának a folyamatában. Ha Albanese tudta volna, hogy Szent Vilma története nemcsak a firenzei kódexben (FI3) szerepel együtt humanisták műveivel, ha ismerte volna a darmstadti kéziratot (D) is, mely Boccaccio és Leonardo Bruni novelláinak a társaságában *Novella bellissima della Ghuiglielma figliuola del re d'Anglia e donna del re d'Ungheria* címen a históriának egy ismeretlen firenzei humanista által novellává átdolgozott variánsát tartalmazza, akkor ennek a Vilma-novellának és Pulci Szent Vilma-misztériumjátékának a példáján még világosabban tudta volna érzékelteni a humanista novella és a firenzei *sacra rappresentazione* összefonódását.

De mindez már a Szent Vilma-legenda utóéletébe tartozik.

*

A császárné mirákulumának olasz nyelvű variánsai között számon tartott, *La historia della Serenissima Regina di Polonia* ugyancsak a Szent Vilma históriája alapján létrejött, utólagos fejlemény. Már Mussafia felfigyelt erre az anonim 16. századi ponyvakiadványra,⁶⁵ melynek egyetlen fennmaradt példányát a milánói Biblioteca Trivulziana őrzi.⁶⁶ Wallensköld is megemlítette a Szent Vilma-história

⁶⁵ MUSSAFIA 1865, 663.

⁶⁶ *La Historia della Serenissima Regina di Polonia, la quale due volte iniquamente fu mandata nelle Silue ad uccidere dove molti anni passendosi d'herbe alfine nel cospetto di tre gran Re fu riconosciuta, e*

variánsai között ezt a Vilma nevű lengyel királynéről szóló nyomtatványt, anélkül azonban, hogy látta volna.⁶⁷ A nyomtatvánnyal Jan Ślaski,⁶⁸ majd Marcello Piacentini⁶⁹ foglalkozott érdemben. Két különböző aspektusból vizsgálták.

Ślaski megkísérelte felderíteni, hogy a regényes elbeszélésnek mi lehet a történeti alapja. Megpróbálta beazonosítani a históriában a lengyelek keresztény hitre térítése kapcsán említett személyeket („Giovanne” narbonne-i püspököt, a későbbi „Honorio” pápát, „Lothario” lengyel és „Henrico” angol királyt), s rekonstruálni, milyen történelmi eseményre vonatkozhat a história végén a pogányok elleni harccal összefüggésben elmesélt budai királytalálkozó. Arra a következtetésre jutott, hogy a történet valószínűleg 12. századi történelmi figurák, illetve események emlékét őrzi zavaros formában, egy Európa-szerte elterjedt mesemotívummal ötvözve. Feltételezése szerint a történetbeli szereplők valójában II. Honorius pápa (aki azonban nem volt narbonne-i püspök), III. Lothar von Supplinburg német király (aki azonban nem volt lengyel és nem volt angol felesége), s I. Henrik angol király (akinek azonban csak egy Guglielmo nevű fiáról tudunk, Guglielma nevű lányáról, aki e históriának a főhőse, nem), akik mind a 12. század első felében éltek; a budai királytalálkozó pedig a 12. század végi keresztes hadjáratral állhat összefüggésben (amikor azonban az említett szereplők már nem éltek). A történelmi alapokra vonatkozó hipotézis meglehetősen bizonytalan, maga Ślaski is kétségei kifejezésével zárta a tanulmányát.

Piacentini ezzel szemben a históriában előforduló neveknek, történelmi figuráknak kevés jelentőséget

ritornò col marito consolata, 8vo, s.n.t., cc. 24 — Milano, Bibl.Trivulziana, L 859.

⁶⁷ WALLENSKÖLD 1907, 51.

⁶⁸ ŚLASKI.

⁶⁹ PIACENTINI.

tulajdonítva, azt vizsgálta, hogy a mű milyen elbeszélő hagyományt követ. Mussafia és Wallensköld munkáit követve megállapította, hogy a história Szent Vilma magyar királyné legendája alapján született, de annak az elbeszélésétől több ponton eltér, egy újabb változata a Mária-csodának. Szerinte a história anonim szerzője hallomásból ismert, többé-kevésbé történelmi neveket tetszése szerint — csak mintegy kiegészítő kellékként — illesztett a már kész elbeszélő sémába, művével az épületes olvasmányok sorát szaporítva.

Mussafia, Wallensköld és Piacentini publikációi felvázolták a felséges lengyel királyné históriájához vezető szöveghagyomány útját: a sógora által üldözött ártatlan nő archaikus meséje —> A római császárné mirákuluma —> Szent Vilma históriája —> A felséges lengyel királyné históriája.

A motívum strukturális vizsgálata

Azzal egy időben, mikor Mussafia összegyűjtötte és összevetette a „verfolgte Frau” elbeszélő motívumának a variánsait, megszületett az első olyan tanulmány is, amely a motívum struktúráját vizsgálta. Alekszandr Veszeloovszkij 1866-ban Pisában kiadta a *Novella della figlia del re di Dacia* szövegét, amely az üldözött nő (általa “fanciulla perseguitata”-nak nevezett) motívumán alapul. Szövegkiadását egy hosszú értekezéssel vezette be, amely nemcsak ennek az elbeszélő motívumnak az elemzése szempontjából, hanem elméleti újdonságát tekintve is rendkívüli jelentőségű volt.⁷⁰ Az üldözött nő történetét elbeszélő művek változatokban gazdag sokaságát, melyek között a Szent Vilma históriáját is megemlíttette,⁷¹ egyetlen

⁷⁰ VESZELOVSKIJ 1866, VII—XCIII.

⁷¹ Uott, XIII.

alapstruktúrára vezette vissza: üldöznek egy nőt, aki egy meg nem engedett szerelem elől menekül, megpróbáltatásoknak kitéve, erdőben, majd tengeren, míg végül alacsony állapotából újból felemelkedik, felismerik, és férjével egyesül. Veszelovszkij hangsúlyozta, hogy ha az üldöztetés különböző formákban, mindig újabb és újabb részletekkel megismétlődik is, egyetlen egy motívumról van szó. Ez a motívum rendívről archaikus, egy kozmogónikus mítoszra vezethető vissza, mely később keresztény metamorfózison ment keresztül.

Veszelovszkij elméleti megközelítése a motívum elemzésében olyan fogalmakat és módszereket előlegezett, melyeket évtizedekkel később az orosz formalista iskola és folklór tanulmányok fejlesztettek tovább. Avalle szavaival „Az, amit Veszelovszkij rekonstruál, a *langue*, amely meghatározója a dáciai király lánya novellájának, azaz kulturális háttere. A novellában megvalósított elbeszélő rendszer nem anonim szerzőjének az invenciója, hanem egy «motívumot» (ma úgy mondanánk «jelet») alkot, mely a későközépkor narratív grammatikájához (vagy szemiológiai univerzumához) tartozik.”⁷² Legutóbb Veronica Orazi foglalta össze az üldözött nő mesemotívumára vonatkozó elméleti kutatások eredményeit, melyeket a strukturalista elemzések mellett Jung archetipusokról szóló tanulmányai is megtermékenyítettek.⁷³ Ezek alapján Orazi elvetette azt a feltételezést, hogy a motívum keleti eredetű, hiszen megtalálható a világ legkülönbözőbb részein, s ez — mint általában a folklór motívumok — csak poligenezissel magyarázható. Kimutatta, hogy a motívum ősi szexuális beavatási rítusokra vezethető vissza, melyeknek jellegzetes vonásai: a próba ismétlődése, a szimbolikus jelentésű helyszínek (erdő, tenger), a jövőendő férj rokonainak (testvér, anyós) a jelenléte, a leküzdendő próbatételek, az időleges elszigetelődés (kolostor), az a tény, hogy a főhőst

⁷² AVALLE, 22.

⁷³ ORAZI, 101—108.

halálba küldik, de a végén — miután mágikus képességekre tesz szert — feltámad. A motívumot a következőképp határozta meg: a főhőst vagy az apja, vagy a sógora vérfertőző szerelemmel üldözik. Ez alapján a definíció alapján gyűjtötte össze nyugati és keleti előfordulásait (eliminálva a mesecsáládból néhány olyan darabot, melyeket eddig egyes — lényegtelen — elemek hasonlósága miatt rokonoknak tartottak). Az üldözött nő motívumán belül két ágat különített el, aszerint, hogy a nő üldözője az apja vagy a sógora. Ez utóbbin belül pedig két csoportot különböztetett meg: az egyikben a 'Crescentia-Florence' történeteit sorolta fel, a másikon pedig a Mária-csoda példázatait, az utóbbiakat két alcsoportra osztva, a latin, illetve a vulgáris nyelven írottakra, nyelvtől függetlenül. Hangsúlyozta, hogy „a latin források a csodát lényegében ugyanabban a formában adják elő. Az eltérések jelentéktelenek... és az elbeszélő struktúra olykor a legkisebb részletekben is megegyezik.”⁷⁴ Orazi Szent Vilma históriáját — Wallensköldhöz hasonlóan — a Mária-csodák olasz változatai között tárgyalta, a história forrásaira vonatkozó információi és észrevételei azonban hiányosak és pontatlanok.⁷⁵

*

Az eddigi kutatások rávilágítottak arra, hogy Szent Vilma legendája a középkori elbeszélő irodalom egy rendkívül elterjedt mesemotívumára épül, feltárták, milyen mesecsáládba tartozik, melyek a legközelebbi rokonai, s hogy milyen e motívum elbeszélő szerkezete. Megállapították, hogy a história egyedi variáns a rokon történetek között, mind szerkezete, mind pedig epizódjai tekintetében. Mindazonáltal annak a felderítése, hogy a történet milyen szöveghagyomány nyomán született, nehéz feladatnak tűnik, hiszen a mesecsálád rokon történetei nem

⁷⁴ ORAZI, 118.

⁷⁵ Wallensköldre támaszkodott, akit olykor félreértett.

egy szöveg egyenes ágú leszármazottaiként jöttek létre, hasonló típusú történetek sokasága élt egyszerre az itáliai latin és vulgáris nyelvű irodalmi hagyományban, ahol ráadásul a vulgáris hagyomány nemcsak olasz volt, hanem francia nyelvű is volt. A história szövegének az elemzésére a variánsok kontextusában még senki nem vállalkozott.

Szent Vilma kultuszának a megismerése

Szent Vilma kultusza Brunatében

Szent Vilma históriája a katolikus liturgiában nem csak Mária ünnepén — mint Szűz Mária csodatételéről szóló példázat — kapott szerepet. Vilma alakjához önálló szentkultusz kapcsolódott, s históriája legendaként, a szent ünnepén felolvasandó szöveggént hagyományozódott. Szent Vilmát Lombardiában egy Como fölött levő kis hegyi faluban, Brunatében mind a mai napig tisztelik. A Szent András-templomban megfestett képmása egészen az 1950-es évekig zarándokok sokaságát vonzotta a faluba, de ünnepéről április utolsó vasárnapján még ma is megemlékeznek. Az egyház soha nem tiltotta a tiszteletét, noha nem kanonizált szent. A bollandisták nem foglalkoztak sem a legendájával, sem a devóciójával.

Szent Vilma brunatei kultuszáról elsőként Andrea Ferrari ferences szerzetesnek, a brunatei templom kurátorának Comóban 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajzában olvashatunk. Ebben a Szent Vilma-tisztelet helyi hagyományáról is ír, amiből kiderül, hogy a szent brunatei képe különös tisztelet tárgyát képezi: azok a kisgyermekes nők, akiknek nincsen elég tejük, elébe járulva kérik Szent Vilma közbenjárását. Ferrari megemlíti, hogy a környéken más templomokban is láthatók a szent képei, melyek Vilmát koronával ábrázolják, Morbegno domonkos kolostorának templomában pedig egy fejjel a kezében festették meg, mivel a fejfájásban szenvedők védőszentje.⁷⁶ Életrajzának bevezetőjében Guglielmát dicsőítő madrigálokat és szonetteket is közöl — melyek részben anonimak, részben Donna Maria Elisabetta Coquiának, a comói Szent Margit kolostor apácájának a művei —, e tudós

⁷⁶ FERRARI, 9—10, 22.

szerzeményekkel is dokumentálva a helyi Szent Vilma-
tiszteletet.

Brunate, Chiesa di Sant'Andrea, Szent Vilmát ábrázoló
freskó, 15. század

Carlo Amoretti 1794-ben írt, s több, bővített kiadást is megért, a Milánótól a nagy alpesi tavakhoz vezető útvonal érdekességeit leíró útikönyvében Brunatéről az itteni Szent Vilma-kultusz kapcsán beszél. Megemlíti, hogy a hegyi faluban valaha egy apácakolostor állott, hogy a helybeliek által mesélt legenda szerint egy angol király testvére, Szent Vilma, elmenekülvén otthonról, itt talált menedékre, akinek a közbenjárásáért a szoptatós anyák jönnek ide imádkozni, s hogy csak egy foltozott kép őrzi e történet emlékét. Majd hozzáteszi, hogy nem összekeverendő ez a Vilma azzal a cseh királyi házból származó Vilmával, aki Milánóban terjesztette tanait.⁷⁷ Amoretti leírásában dióhéjban bennfoglaltatnak mindazok az elemek, melyek a brunatei kultuszról szóló későbbi irodalom fő témái lesznek: az ágostonos kolostor története, melyhez egykor a templom tartozott; a kultuszban kulcsszerepet játszó freskó története; annak a kérdése, vajon a — helyi keletkezésűnek vélt — mesés legendának lehet-e történeti magja, illetve köze van-e a Brunatében tisztelt Szent Vilmának ahhoz a Guglielma nevű, Milánóban élt nőhöz, akit cseh királylánynak is tartottak, s akinek a követőit, a guglielmitákat 1300-ban az inkvizíció eretnekeként elítélte.

Amoretti élete utolsó éveiben a milánói Biblioteca Ambrosiana könyvtárosa volt. Ebben a könyvtárban őrizték

⁷⁷ "...sulla pianura più alta v'è Brunate, ove pur era un monistero di monache. Narransi ivi strani miracoli d'una Beata Guglielmina sorella d'un re d'Inghilterra, che fuggì di casa, e colassù pervenne raminga, e morì. Checchè siane del vecchio racconto, è certo che molte donne vanno a quella chiesa, affinché per intercessione della Beata Guglielmina venga loro nelle mammelle il latte, di cui abbisognano per sostentamento del bambino; e prova del concorso son le ricchezze della chiesa stessa in confronto delle vicine. Una vecchia rappezzata immagine è il solo monumento colassù rimasto relativo all'accennato evento. Non confondasi però questa colla famosa Guglielmina di regia stirpe Boema, la quale, alla stess'epoca, di nuovi riti e di nuovi dommi, ma non d'infami sozzure, come alcuni scrissero, era maestra in Milano." (AMORETTI, 278—279.)

a guglielmita per aktáit, amelyeknek a tanulmányozása nyomán Gian Pietro Puricelli 1676-ban disszertációt írt az eretnek szektáról — melyről korábban azt híresztelték, hogy összejövetelei titkos szexuális orgiák voltak —, bebizonyítva róla, hogy spirituális jellegű mozgalom volt. Puricelli írása kéziratos másolatokban terjedve, Milánószerte nagy vitákat váltott ki, közismertté téve e 13. században élt Guglielma alakját.⁷⁸ Amoretti maga is foglalkozott a kérdéssel, *Discorso storico sulle vicende di Guglielma Boema* címmel írt róla egy értekezést, így a milánói Guglielmára vonatkozó legfontosabb forrás ismeretében tett megkülönböztetést a két azonos nevű alak között.⁷⁹

Michele Caffi 1842-ben a chiaravallei apátságról jelentetett meg egy könyvet, melyben Guglielma di Milano kapcsán — aki az apátságban volt eltemetve, de akinek a csontjait a követői ellen folytatott inkvizíciós per nyomán exhumálták, elégették és hamvait szétszórták — párhuzamot vont a hasonló nevű, Brunatében tisztelt szent alakjával, forrásként Ferrari 1642-es Szent Vilma-életrajzát használva: “A mi Vilmánkat [ti. Milánói Vilmát] négy évszázaddal megelőzően⁸⁰ egy másik ugyanilyen nevű és nagyon hasonló sorsú Vilma tette híressé a Comóhoz tartozó Brunate földjét. Őt is király lányának mondták, ő is vallásos és jótékony életet élt, és szentség és csodák hírében halt meg. Szerencsésebb volt, mint Cseh Vilma, vagy bölcsebben tartózkodó, nem keltett gyanút tanok hirdetésével, és semmilyen ítélet sem zavarta meg hamvai békéjét. Brunatében az emlékét mind a mai napig

⁷⁸ Giovanni Pietro PURICELLI, *De Guillelma Boema, vulgo Guilelmina*, Milano, Biblioteca Ambrosiana, C 1 inf. Vö. BENEDETTI 1998, 110—113.

⁷⁹ Az értekezés nem jelent meg, kézirata lappang. Lásd i.m., 117, 28. jegyzet.

⁸⁰ Ferrari ugyanis életrajza elején 795-re datálja Szent Vilma férjének, a magyar királynak a megtérését.

tisztelik.”⁸¹ Caffi információkat kért a devócióról a brunatei Szent András templom akkori plébánosától, Pietro Montitól, akinek a válaszlevelét a jegyzetekben közölte. A tudós plébános ebben beszámolt a helyi hagyományról, s azt is hozzáfűzte — hasonlóképp, mint Ferrari tette 1642-ben —, hogy ez a hagyomány megegyezik a legendában foglaltakkal, amelyet ő egy a plébánián őrzött régi kéziratból és egy nyomtatott dokumentumból ismer (feltehetőleg a Ferrari bevezetőjében is említett, mára elveszett legendaszövegről és Ferrari nyomtatott Szent Vilma-életrajzáról van szó). A szent képmásának a tisztelete kapcsán részletesen írt a freskóról, amelyet az 1450 körüli évekre datált, és arról, milyen freskóciklus részét képezte: „1826-ban e templom gondnokai lebontatták a falat, amely azzal egyben volt, ahol a fent mondott kép van, és ott sok más ábrázolást láttam, amelyeket korábban egy réteg festék takart, amelyek csak részben voltak megrongálódva, s amelyek a mindmáig létező kép folytatását alkották; Vilma történetét mesélték el, vagyis, hogy hogyan hagyta el a férje házát, hogyan jött Brunatéba, és hogy itt magányos életet élt, ciliciumokkal borítva és közönséges módon, csak egy kis szolgálólánnyal, egy kereszt és egy, a Miasszonyunkat ábrázoló kép társaságában. Volt rajta valahány gót betűs latin sor is, amelynek néhány szavát tudtam csak összerakni és kiolvasni. Kár, hogy száz éve a gondnokok lefestették azokat a régi, 15. századi képeket, és részben megrongálták, hogy megkössön rajta a friss festék. 1826-ban úgy gondolták, hogy abban az állapotban nem érdemes tovább őrizni őket.”⁸²

Montinak szándékában állt kiadni egy Szent Vilma-életrajzot, ami azonban soha nem jelent meg. Hagyatékának egy részét az *Archivio Diocesano di Comó* őrzi, más része lappang. Ha a Szent Vilma életére vonatkozó anyaggyűjtését sikerülne felkutatni, minden bizonnyal

⁸¹ CAFFI, 110.

⁸² I. m., 111.

tovább gyarapítaná a brunatei kultuszra vonatkozó ismereteinket is. Talán a legenda Brunatében őrzött régi kézirat forrása is előkerülne ezek között az iratok között.

A Caffi könyvében leírtak bővebb körben ismertté tették a brunatei Szent Vilma-kultuszt, különösen azáltal, hogy Alessandro D’Ancona 1872-ben megjelent nagy misztériumjáték-gyűjteményében a Szent Vilmáról szóló mű bevezetőjében újra közölte Caffi könyvének a brunatei devócióról szóló részét. Caffi párhuzamot vont a Milánóban és a Brunatében tisztelt Vilma között. Két különböző korban élt, különböző személynek tekintette őket, akiknek azonos volt a nevük, akiket hasonlóképp király lányának mondtak, akik vallásos és jótékony életet éltek, és szentség hírében haltak meg — de akiknek a sorsa különbözött egymástól. A későbbiek során Caffira hivatkozva a Milánói Guglielmáról szóló publikációk mind megemlékeztek valamilyen formában a hasonló nevű szent brunatei kultuszát, felvetve a köztük lévő esetleges kapcsolat kérdését.

Luigi Porlezza 1894-ben kiadott Brunatéről szóló könyvében külön fejezetet szentelt Szent Vilma itteni tiszteletének,⁸³ melyben közölte a legenda szövegét is Ferraro feldolgozásában az 1642-es kiadás alapján, valamint a Szent Vilma-freskó fotóját.⁸⁴ Úgy vélte, hogy a freskót 1496-ban Andrea Passeri da Torno festette.⁸⁵ Porlezza leírta a kolostor történetét is, melyet 1340 körül két comói nővér alapított egy már korábban itt álló, Szent Andrásnak titulált kápolna mellett, az Ágoston-rend regulái szerint működött, s virágkorát Maddalena Albrici (1395?—1476) apátnő idejében élte (akit a 1907-ben boldoggá avattak). Mára a kolostorból semmi nem maradt, csak a Szent András templom áll, benne a Szent Vilma-freskóval.

⁸³ PORLEZZA, 32—41.

⁸⁴ I. m., 37. A fotó érdekessége, hogy dokumentálja, a kép valóban „foltozott”: a szent előtt térdeplő egyik donátor, Maddalena Albrici apátnő valamilyen félresikerült javítgatás következtében három kézzel van rajta ábrázolva (az 1905-ös restaurálás alkalmával helyreállították).

⁸⁵ I. m., 56.

Porlezza a Szent Vilma és Guglielma di Milano közti esetleges kapcsolat kérdésében óvatosan fogalmazott. A két Vilma alakja között „rejtélyes egybeeséseket” látva, mérlegelte annak a lehetőségét, hogy egy személyről van szó — úgy képzelve, hogy Guglielma, mielőtt Milánóba ment volna, évekig Brunatében élhetett —, mindazonáltal végül amellet foglalt állást, hogy két különböző személyről lehet szó, akik különböző korokban éltek. Ha ugyanis Szent Vilma Brunatében a 13. században élt volna, több és világosabb nyoma lenne az itteni tartózkodásának annál, mint amit regényes legendája nyújt. Ezért célszerű elfogadni Ferrari atya állítását, mely szerint Szent Vilma a 8. században élt. Így megmarad a költői legenda varázsa⁸⁶ — tette hozzá némi iróniával, s egyben elbizonytalanítva amúgy sem határozott állásfoglalását. Szent Vilma históriáját ő is a jóra való falusiak⁸⁷ költői legendájának tartotta, mint minden helytörténeti munka szerzője; s a kultuszt nagyon régi eredetűnek vélte, mint a két brunatei plébános, Andrea Ferrari és Pietro Monti.

Egy 1894-ben megjelent comói almanach ehhez hasonló módon, a brunatei devóciót réginek — ezer évesnek — tekintve, kategorikusan elutasította Szent Vilmának Guglielma di Milanóval való azonosítását.⁸⁸ Az írás vitáit, szerzője úgy vélte, a Szent Vilma-tisztelet hagyománya és a freskó tanúsítják, hogy a szent itt élt. Elutasította azokat a „modern kritikusokat”, akik a szájról szájra továbbadott hagyományt pusztán mesének minősítik, ha dokumentumok nem állnak a rendelkezésre az alátámasztására. Hogy a legenda meséje hasonlít pl. Genoveffa elbeszélésére, szerinte nem csökkenti a hagyomány értékét: a középkorban nagyon sok hasonló módon előadott történetet ismerünk, amelyek valós eseményekről szólnak. Ez utóbbi gondolat új elem a brunatei kultusszal kapcsolatos írásokban, itt jelenik

⁸⁶ „Cosi la poetica leggenda non rimane sfatata”, i. m., 44.

⁸⁷ „buoni terrazzani”

⁸⁸ ALMANACCO, 18—21.

meg a helytörténeti művekben először a legenda mesecsaládjára való hivatkozás.

A legenda mesecsaládjával foglalkozó Wallensköld is említést tett a brunatei kultuszról, de nyilvánvalóan félreértve másodkézből nyert információit, úgy vélte, lehet, hogy Szent Vilma története Ferrari 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajzának köszönhetően lokalizálódott Brunatóhoz, ahol úgy mesélik, hogy Vilmára a férje a faluban talált rá, s innen vitte haza Magyarországra.⁸⁹

Comóban kiadott helytörténeti munkák, illetve a 19. század végétől fellendülő turizmus igényeit kielégítő kiadványok sokasága emlékezett meg a brunatei templom kapcsán az ottani Szent Vilma-freskóról és a hozzá fűződő kultuszról, mely a 19. század végén és a 20. század elején hasonló volt ahhoz, ahogy Ferrari a 17. században lejegyezte.⁹⁰ A képmása — különösen április utolsó vasárnapján tartott ünnepén — tömeges zarándoklatok célpontja volt.

Antonio Giussani 1909-ben monográfiát írt a brunatei Szent András templomról, dokumentumok alapján rajzolva meg a történetét.⁹¹ Ebben megállapította, hogy Albrici idejében kibővítették mind a kolostor, mind pedig a templom épületét, amely később is több alakításon ment át. Leírta, hogy a templomban 1685-ben állt egy Szent Vilmának szentelt oltár is, s hogy a 17. század végén készült az a ma is látható, nagy méretű olajkép, mely Szent Vilmát Borromeo Szent Károly és Szent Domonkos — helyesen a Domonkos rendhez tartozó Ferrer Szent Vince — társaságában ábrázolja.

⁸⁹ WALLENSKÖLD 1907, 51, 1. jegyzet.

⁹⁰ A kisebb, turisták számára készült képes kiadványok közül lásd pl. RICORDO.

⁹¹ GIUSSANI.

Brunate, Chiesa di Sant'Andrea, Szent Vilmát,
Ferrer Szent Vincét és Borromeo Szent Károlyt ábrázoló
olajkép, 17. század vége

*

Dokumentumokkal illusztrálta, hogy 1745-ben
készítették a ma is látható Szent Vilma-freskó köré a
márvány keretet (ekkor meszelték le a freskóciklus többi

részét). Giussani a freskóval kapcsolatban tisztázta, milyen félreértés következtében tekintették a korábbi írások Andrea Passeri 1496-ban készült művének.⁹² Szerinte egy ismeretlen festő készítette a 15. század végén, s Maddalena Albricit és egy kanonokot, a donátort ábrázolja, amint Szent Vilma előtt térdelnek, aki megáldja őket.

A Brunatéról szóló helytörténeti irodalom mind a mai napig bőven tárgyalja a szent újkori kultuszát,⁹³ arról tanúskodva, hogy Szent Vilma alakja egész Lombardiában és Svájcban, a mai Canton Ticino területén is — ami évszázadokig a comói egyházmegyéhez tartozott — közismert volt.

A Brunatében és a kisugárási területén található Szent Vilma-ábrázolásokról, melyek a devóció dokumentumai, módszeres és szakszerű, katalógus-szintű leírás várható annak a programnak a megvalósításától, mely a comói egyházmegyei levéltár mellett működő Centro Studi Nicolò Rusca keretei között, az egyházmegye tulajdonában levő műkincsek leltárának az elkészítését tűzte ki céljául. Adatbankjukban a brunatei Szent András-templom Szent Vilma-freskója ismeretlen festő műveként van katalogizálva a 15. század második feléből, mely a szentet úgy ábrázolja, amint megáld két előtte térdeplő alakot: egy apácát és egy kanonokot (talán Maddalena Albricit és a megbízót). Az adatbank a brunatei képeken kívül még egy Szent Vilma-ábrázolást tart nyilván (egyelőre?). Griante, a Comói-tó partján lévő falu Santa Maria delle Grazie di San Martino templomában látható az az olajkép, „Madonna a Gyermekkel és szentekkel”, 17. századi lombard mester műve, melyen Szent Vilma az ágostonos apácák ruhájába öltözve van megfestve, előtte

⁹² I.m., 21—24. Vö. MELLONI, 23; RICORDO; POZZONI, 63. Ennek ellenére Masciadri még 1994-ben is azt írja, hogy Passeri festette a képet 1496-ban. Lásd MASCIADRI, 160.

⁹³ CASNATI, MASCIADRI.

földre helyezett korona és jogar, mellette felirat: „B. Gulielmae”.⁹⁴

Griante, Santuario della Madonna delle Grazie di San Martino, Madonna a Gyermekkel, Szent Erasmus, Szent Ágota és Szent Vilma, olajkép, 17. század

⁹⁴ Az adatbank a jövőben interneten is hozzáférhető lesz.

Még nem szerepel a comói adatbankban annak a nemrég, a morbegnói domonkos kolostor temploma restaurálásakor előkerült, nagy méretű, 16. századi freskónak a töredéke, mely Szent Vilmát egy fejjel a kezében ábrázolja a Szent Antal templom főhajójának az egyik oszlopán, amelyről Ferrari atya is megemlékezett 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajzában.⁹⁵

Morbegno, Chiesa di Sant'Antonio, Szent Vilmát egy fejjel a kezében ábrázoló freskó töredéke, 16. század

⁹⁵ LAINI, 70.

Feltevések Guglielma di Milano és a brunatei Szent Vilma-tisztelet kapcsolatáról

A 13. században Milánóban élt Guglielma nevű, idegenből jött, talán királyi származású nő életéről hiányos és bizonytalan ismeretekkel rendelkezünk. Csak annyi bizonyos, hogy az 1260-as évek körül a fiával érkezett Milánóba, ahol jó módban élt, s szoros kapcsolatokat ápolt a Milánóhoz közeli chiaravallei cisztercita kolostorral. 1281-ben vagy 1282-ben halt meg, s a chiaravallei kolostorban temették el. Lehet, hogy cseh királylány volt, egyes feltételezések szerint I. Přemysl Ottokár és a magyar Konstancia lánya (azaz Szent Ágnes testvére és Árpád-házi Szent Erzsébet unokatestvére lett volna), de mindez nem bizonyított. Milánóban nagy tisztelet övezte életében, halála után pedig a chiaravallei cisztercita kolostorhoz kötődően, kultusz alakult ki a figurája körül.⁹⁶

Hívei összejöveteleket tartottak, halálának évfordulóját, augusztus 24-ét lakomával ünnepelték meg, kultuszában ennek a közös étkezésnek központi szerepe volt. A kongregáció tagjai sötét ruhát hordtak, különösen az ünnepeken, mivel Guglielma maga is ilyen ruhában járt. Könyveik, írásaik voltak Vilmáról és az életéről, a kongregáció egyik tagja verseket is szerzett róla, amelyeket közösen énekeltek. Kultuszának terjedéséről festmények tanúskodtak a milánói Santa Maria Minore- és a Santa Eufemia-templomokban, s még néhány helyen, ahol képmását Alexandriai Szent Katalin képében festették meg, koronával (Benedetti elképzelhetőnek tartja, hogy Guglielma királyi eredetének az emlegetése eredetileg nem biográfiai, hanem ilyen hagiográfiai értelemmel bírt).⁹⁷ A „tudós” Szent Katalinnal való kapcsolata abban is

⁹⁶ A kultusz legújabb, a források és a szakirodalom alapos ismeretén és kritikáján alapuló feldolgozását Marina Benedetti monográfiája nyújtja: BENEDETTI 1998.

⁹⁷ I. m., 55, 95.

megnyilvánult, hogy feljegyezték, a Szent Katalinról szóló prédikáció formájában is valójában róla beszéltek. Hittek csodálatos gyógyító képességeiben már életében is, halála után pedig azt tartották, aki a sírjánál imádkozik, meggyógyul.

Guglielma tiszteletének kialakulásában szerepet játszottak maguk a cisztercita szerzetesek is, akik Chiravalléban prédikációikban Guglielmát, életét és kongregációját követendő példaként állították a hívők elé. Kétséget kizáróan programszerűen terjesztették a kultuszát. Augusztus 24-i ünnepén a monostor előtt tömeg hallgatta a szerzetesek Guglielmáról szóló prédikációját. A körülötte kialakuló kultusz alapján úgy tűnhetett, kanonizációnak néz elébe — ehelyett azonban Guglielma tisztelete inkvizíciós perbe torkollott.

A Guglielma-hívők kongregációja ugyanis, amelyben papok, az Umiliate-rend nővérei és laikusok egyaránt részt vettek, a cisztercita szerzetesektől függetlenül eretnek tanokat kezdett hirdetni: Guglielmát a Szentlélek megtestesítőjének tekintették, egyfajta női Krisztusnak (akinek a születését Raffael arkangyal jövendölte meg anyjának, miként Gabriel arkangyal Máriának), néhányan úgy tartották, stigmái is voltak. A „Szentlélek gyermekei” Guglielma jövőbeli küldetését várták: úgy hitték, a Szentlélek visszatérése a közeljövőben várható. Az Umiliate-nővéreknek a Milánó melletti biassonói rendházában, amely a Guglielma-tisztelet egyik központja volt, az oltár fölött helyezték el a képét, amelyről részletes leírás áll a rendelkezésünkre: úgy ábrázolta Guglielmát, amint épp kiszabadítja börtönükből a zsidókat és a szaracénokat, az emberiség megváltásának jelképes ábrázolásaként. A hívek közül többen Guglielma „Felix” ill. „Spiritus Paracliticus” megnevezése után gyermekeiket Filixollus, Filixolla, Filixinus és Paraclitolus névre keresztelték. Az Umiliate-nővérek közé tartozó Maifreda da Pirovano, a kongregáció egyik vezetője misét mondott, prédikációkat tartott a kongregáció tagjai előtt, s az

inkvizíciós per dokumentumaiból úgy tűnik, egy új, női egyházi hierarchia létrehozását tervezte.

1284-ben zajlott először inkvizíciós eljárás a Guglielma-követők „családja” ellen, figyelmeztették őket, hogy hagyjanak fel összejöveteleikkel és az eretnek tanok terjesztésével. Ezután titokban rendezték szakrális étkezéssel kísért ünnepeiket. 1300-ban nagyszabású inkvizíciós per indítottak ellenük. A per során a hívők két vezetőjét, Andrea Saramitát és Maifreda da Pirovanót máglyára ítélték, s elrendelték Guglielma földi maradványainak exhumálását. Csontjait elégették és hamvait szétszórták, hogy ne lehessen tárgya további kultusznak.

Az 1300-ban lezajlott inkvizíciós perről bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. A peranyag nagy része ma is megvan a milánói Biblioteca Ambrosianában, és kritikai kiadásban hozzáférhető.⁹⁸

*

A brunatei Szent Vilma-devóció kapcsán már a 18. század végétől kezdve, Amoretti, Caffi és Porlezza fent idézett írásaiban felmerült, hogy lehet-e kapcsolata a hasonló nevű, Milánóban eretnekek által tisztelt nővel. E 18–19. századi szerzők úgy vélték, hogy a két Vilma megkülönböztetendő, a név azonosságán túl nincs közük egymáshoz.

Az 1980-as, 90-es években egy sor publikáció jelent meg a milánói guglielmita kultuszról, mely a közvélemény figyelmét is felkeltette.

(A guglielmiták iránti érdeklődést fokozta, hogy fény derült arra, létezik manapság is egy Guglielmát tisztelő titkos szekta Milánóban, mely Guglielmának a chiaravallei cisztercita apátság templomkertjében feltételezett egykori sírját kultikus helyként látogatja. Ráadásul követőinek női „pápája”, Maifreda da Pirovano, aki máglyán végezte életét,

⁹⁸ BENEDETTI 1999.

az utóbbi évtizedek feminista törekvéseinek zászlajára került, odáig menően, hogy 2004-ben aláírásokat gyűjtöttek annak előmozdítására, hogy „Cseh Vilma és Maifreda da Pirovano” emlékére Milánóban szobrot állítsanak, így tisztelve a gondolat szabadságának és a nők papi elhivatottságának e korai képviselői előtt.)

A három legterjedelmesebb monográfia szerzői, Patrizia Costa, Luisa Muraro és Marina Benedetti mindannyian felvetették, a milánói guglielmita kultusz és a brunatei Szent Vilma-tisztelet közti kapcsolat lehetőségét. A brunatei devóció és a Szent Vilma-legenda alaposabb ismerete és vizsgálata nélkül, a brunatei kultuszt csak közvetve érintették, annak kapcsán, hogy egy forrás értelmezése során felmerült, esetleg az itt tisztelt Szent Vilma legendájának — mely szerint Vilma az angol király lánya volt — köze lehet Guglielma di Milano alakjához. A vitatott forrás, Colmar városa domonkosok által írt krónikájának, az *Annales Colmarienses Maiores*-nek egy 1301. évi bejegyzése ugyanis, úgy tűnik, összefüggést teremt a két Vilma között:

„Praecedenti Anno venit de Anglia virgo decora valde, pariterque facunda, dicens, Spiritum Sanctum incarnatum in redemptionem Mulierum. Et baptizavit Mulieres in nomine Patris, et Filii, et Sui. Quae mortua ducta fuit in Mediolanum, et cremata: cuius cineres Frater Johannes de Vissemburc se vidisse referet.”⁹⁹

A bejegyzés pontatlan és zavaros: az elmúlt évben érkezett nőről beszél és szüzet említ, pedig Guglielma di Milanóról tudni lehet, hogy jónéhány évvel korábban és a fiával együtt érkezett Milánóba, de kétségtelenül a hozzá kapcsolódó kultusznak és annak az inkvizíciós ítéletnek az emlékét őrzi, melynek következtében Guglielma földi maradványait 1300-ban Milánóba vitték és elégették. Ugyanakkor az a megállapítása, hogy a nő Angliából jött, s nagyon szép és ékesszóló volt, a Brunatében tisztelt és a

⁹⁹ ANNALES, 226.

Szent Vilma legendájából ismert Vilma attribútumaival mutat egyezést.

Luisa Muraro — filozófus, neves publicista, az olasz feminista mozgalom prominens személyisége, aki Guglielma és guglielmiták személyében szellemi elődeit vélte megtalálni, s könyvében olykor dilettáns jellegű, bizonyítatlan feltevéseken alapuló megállapításokat is tett — a forrást értékelve, Anglia említése kapcsán úgy vélte, hogy az inkvizítorok számára kellemetlen lehetett, hogy egy cseh királyi házból való nőt ítéljenek eretneknek, ezért „érdemesebb volt meg sem nevezni az idegen eretnek nő országát és egy kitalált országot tulajdonítani neki”.¹⁰⁰

Patrizia Costa — akinek a könyve a doktori disszertációja volt, melyben a Guglielma-követőket a korabeli vallási mozgalmak kontextusában értékelte — az inkvizíciós perre vonatkozó források bemutatása során a colmari krónika bejegyzését vizsgálva felfigyelt az angliai származás említése kapcsán a furcsa egybeesésre a másik, Brunatében szentként tisztelt Vilma történetével, aki legendája szerint éppen Angliából származik. Costa információit mind a legendáról, mind pedig a brunatei kultuszról Caffi könyvéből merítette, idézte is Caffinak a két Vilmát összehasonlító sorait — mindkettő király lánya volt, jótékony és vallásos életet élt, s szentség és csodák hírében halt meg —, azokat egy újabb észrevétellel toldva meg: mindkettő egy közép-európai országból jött. Szerinte nemcsak az azonos név, hanem ezek a hasonlóságok is magyarázhatják, hogy a krónika összekeverhette a két nő történetét: „...a colmari krónikaszerkesztő lapsus-a lehet, hogy Cseh Vilmáról szólva, megmagyarázhatatlan módon azt mondja, ‘venit de Anglia’?”¹⁰¹

Muraro könyve, noha filológiai-történeti szempontból erősen kritizálható, sikerkönyv lett, s második kiadásban — sőt, németre és spanyolra fordítva — is

¹⁰⁰ MURARO 1985, 132.

¹⁰¹ COSTA, 97.

megjelent. A második kiadásban Muraro reagált Costa felvetésére. Szerinte a két történet kontaminálódása elképzelhetetlen. Ő úgy vélte, a Szent Vilma-legenda később keletkezhetett, esetleg magának a „cseh” Vilma történetének az alapján.¹⁰² Az inkvizítorok Vilma cseh királyi származását leplezni kívánták, ezért egy légből kapott ötlet nyomán azt híresztelték róla, hogy Angliából jött, s ez alapján a feltételezett híresztelés alapján született volna az angol származású Vilmáról szóló legenda. Muraro hipotézise megalkotásakor nemcsak a legenda forrásait nem ismerte, de nem vette tekintetbe azt sem, hogy a legenda éppenséggel egy királylányról szól, s hogy egy a „Cseh” Vilmától merőben különböző történetet ad elő.

Benedetti — aki a guglielmita periratok kritikai kiadásának az elkészítése során rendkívül alaposan megismerte a forrásanyagot és szigorú kritika alá vette a korábbi szakirodalmat — ugyancsak idézte a colmari krónikát,¹⁰³ s a Szent Vilma legendával való esetleges kapcsolatának a hipotéziséhez egy további ötletet fűzött: ki tudja, nem függ-e össze valamilyen módon a legendabeli angol királylány magyar királyné volta azzal a híreszteléssel, mely szerint Guglielma di Milano cseh királylány volt, ami azt kellene, hogy jelentse, hogy I. Přemysl Ottokár és a magyar Konstancia lánya, vagyis az anyja magyar. (Ugyanakkor Benedetti hangsúlyozza, Guglielma cseh királyi származása egyáltalán nem bizonyított, éppen ezért javasolja a történetírói hagyományban meghonosodott Guglielma la Boema elnevezés helyett a Guglielma di Milano név használatát.) Benedetti idéz még egy dokumentumot, Domenico Bernini *Historia di tutte le eresie* című, 1711-ben megjelent művét, amely a milánói eretnekek kapcsán a colmari krónikához hasonló szavakkal egy angol nő földi maradványainak az elégetését és hamvainak a szétszórását említi, „...una donna

¹⁰² MURARO 2003, 257.

¹⁰³ BENEDETTI 1998, 20, 24—25, 57—58.

inglese che si era annunciata come Spirito santo incarnato per la salute delle donne, ch'ella aveva battezzate nel nome del Padre, del Figlio e del suo.”¹⁰⁴ Bernini — aki dominikánus volt, s akinek egyébként nem voltak ismeretei a guglielmitákról — megjegyzése minden bizonnyal a colmari krónika tudósítására vezethető vissza.

Benedetti könyvében a Guglielmát angolként említő tudósítás értelmezését és a Szent Vilma-legendával való esetleges összefüggésének a kérdését kellő óvatossággal nyitva hagyta: „Bármiféle olyan tanulmánynak, amely ezt az új kutatási irányt szándékozik követni, a Szent Vilmára vonatkozó hagiográfiai és legendahagyomány felmérése és tanulmányozása kell, hogy a kiindulópontja legyen.”¹⁰⁵ Benedetti könyvének talán a legnagyobb érdeme módszerében rejlik. A guglielmitákkal kapcsolatos — hiányos és ellentmondásos — források rendkívül körütekintő vizsgálata után sem törekedett arra, hogy hipotézisek révén egy összefüggő képet fessen, egy kikerekített történetet meséljen róluk, hanem csak a források alapján bizonyosan kirajzolódó mozaikkockákat villantotta fel, több aspektusból is megmutatva őket. Nem a felmerülő kérdések mindenáron való megválaszolására törekedett, hanem a problémák megfogalmazására, körülírására, s a megoldásukhoz vezető kutatás irányának a kijelölésére. Így járt el a Guglielma di Milano és Szent Vilma kapcsolatát érintő kérdésben is. Könyve több későbbi, a Szent Vilma-legendával foglalkozó írás számára szolgált alapul, belőle merítettek adatokat, forrásokat, szakirodalmi hivatkozásokat Darko Pandakovic, Falvay Dávid, Anna Pullia, Barbara Newman, módszerét és a legendahagyomány feltérképezésének a szükségességére vonatkozó figyelmeztetését azonban nem követték. A források tanulmányozása helyett megalapozatlan hipotézisekkel vélték azonnal megoldhatónak a kétséges kérdéseket.

¹⁰⁴ I. m., 114.

¹⁰⁵ I. m., 25, 34. jegyzet.

A huszadik század végén megjelent szakirodalom, különösen Marina Benedetti publikációi, Guglielma di Milano alakjának és a guglielmitáknak az újraértékeléséhez vezettek. Az eretnek tanokat valló, Guglielmát női Krisztusnak tekintő szekta történetének a bemutatása mellett felhívták a figyelmet arra, hogy e rejtélyes, szent életűnek tartott nő körül egy hagyományos szentkultusz kialakulásának a nyomai is kimutathatóak. A követőinek egy csoportját elítélő inkvizíciós per — amelyben talán politikai szempontok, illetve a domonkos és a cisztercita rend közti konfliktus is szerepet játszhattak — vetett csak véget annak a folyamatnak, mely Guglielma szentté avatása felé látszott vezetni. Ennek értelmében valószínűleg Guglielma maga nem, csak követőinek egy csoportja tekinthető eretneknek.

Brunatében hosszú ideje árnyékot vetett Szent Vilma ismeretlen eredetű devóciójára annak a gyanúja, hogy esetleg köze lehet a milánói eretnek szekta Vilmájához. Mint a fentiekben láthattuk, ennek a nyomai a 18. század végétől folyamatosan kimutathatóak, akár a két Vilma megkülönböztetésének, akár párhuzamba állításának, akár a kettő közti összefüggés mérlegelésének vagy kategorikus tagadásának a formájában.

Darko Pandakovic építész professzor, Brunate polgármestere 2000-ben a Szent András-templom ünnepére megjelentetett egy gazdagon illusztrált kiadványt *Memoria di Santa Guglielma* címmel.¹⁰⁶ Az igényes nyomdatechnikával, prospektus formájában kiadott kis mű valójában röpirat a Szent Vilma-devóció védelmében. Ebben Pandakovic utalva a Guglielma di Milanóról és követőiről szóló újabb publikációkra, lelkesedéssel üdvözölte a guglielmiták elleni inkvizíciós per jegyzőkönyveinek a kritikai kiadását: “Csak 1999-ben jelent meg ez a szöveg Marina Benedetti gondozásában...”¹⁰⁷

¹⁰⁶ PANDAKOVIC.

¹⁰⁷ Valójában már a 19. században publikálták őket.

Csak ebből a szövegből értjük meg, hogy a ‘guglielmita eretnokség’ helytelen kifejezés a ‘fanatikusok’ egy csoportjának az elnevezésére, s hogy Vilma személyét az eretnokségről folytatott vizsgálat egyáltalán nem szennyezi be.”¹⁰⁸ Ez azt jelenti, hogy a brunatei kultusz, ha ugyanarra a személyre irányul is, mint aki az eretnek szekta példaképe, nincs kompromittálva. Pandakovic polgármester írása annak a fellélegzésnek a nyomán született, hogy íme kiderült, Guglielma di Milano nem is volt eretnek — ez magyarázza szavainak érzelmi töltetét —, s azzal a szándékkal, hogy megmagyarázza a brunateieknek: hagyományos devóciójuk többé nem vitatható. Pandakovic úgy képzelte, Guglielma di Milano — az inkvizíció ítélete ellenére is — folyamatosan továbbélő kultusza során, az eretnokség gyanújának eloszlatására, meg kellett teremteni egy Vilmára vonatkozó másik történetet. Így, mintegy fedőtörténetként, az inkvizíció kijátszására született volna a Szent Vilma-legenda.

Ettől a publikációtól — nyilvánvalóan nem történész szakmunkáról lévén szó — nem kérhetünk számon tudományos módszereket, annál inkább elvárható lett volna ez a guglielmita eretnokséggel foglalkozó amerikai egyháztörténésztől, Barbara Newmantól, aki terjedelmes tanulmányt szentelt a brunatei Szent Vilma-kultusznak. Tanulmányában, mely az amerikai *Society of Church History* folyóiratában, a *Church History*-ban jelent meg 2005-ben, s az interneten is közzétette,¹⁰⁹ bizonyítatlan, de fantáziadús feltételezések láncolata révén rajzolt meg egy történetet arról, hogyan függ össze a brunatei devóció a milánói eretnek guglielmita kultusszal. Benedetti korrekt problémafelvetésére nem reagált: ha valaki a Szent Vilma-

¹⁰⁸ “Solamente nel 1999 questo testo è stato pubblicato, a cura di Marina Benedetti... Solamente da questo testo si viene a comprendere come ‘l’eresia guglielmita’ fosse il termine improprio per un gruppo di ‘fanatici’, mentre il personaggio di Guglielma non viene per nulla intaccato dalle indagini sull’eresia.”

¹⁰⁹ NEWMAN.

legendának és a brunatei kultusznak a Milánói Vilmával való összefüggését kívánja vizsgálni, mindenekelőtt a legenda szöveghagyományát kell feltérképeznie... Források vizsgálata nélkül, a vonatkozó irodalom részleges ismeretében, kontextusukból kiragadott adatokat, információkat kombinálva alkotta meg hipotézisét, érvek és bizonyítékok nélkül foglalva állást egy sor vitatott kérdésben. Indítatást Pandakovic írása adott számára, valamint Muraro könyve. Az utóbbi nagy hangsúlyt fektetett a Viscontiak szerepének a bemutatására a guglielmiták elleni inkvizíciós perben (olyannyira, hogy könyvének a címlapjára a Bonifacio Bembo által a Viscontiak számára festett tarokkártyák nevezetes “papessa” lapját tette, amely egyesek szerint Maifreda da Pirovanót, a guglielmita per fővádlottját ábrázolja). Newman cikkében nagy magabiztossággal “megoldott” a két Vilmával kapcsolatban felmerült minden problémát. Mivel a Szent Vilma-legendáról azt gondolta — tévesen —, hogy azt Bonfadini írta 1425 körül Ferrarában, azt feltételezte, hogy Milánói Vilma tisztelete Milánón kívül is elterjedt; hogy egészen Ferraráig eljutott Galeazzo Visconti révén, aki 1302 és 1310 között itt élt, és akiről feltételezte, hogy az inkvizítorok ítélete után is Guglielma híve maradt. Feltételezte még, hogy Ferrarában létezett egy a szentnek titulált kápolna, s feltételezte, hogy ott egy népi kultusz is kialakult a szent körül, azonban a szentről szóló *Vita* nélkül. Feltételezte, hogy 1425-re már senki nem emlékezett rá, ki is volt valójában Milánói Vilma, és ekkor írta meg Bonfadini a legendát. Feltételezte, hogy a Visconti-család, az inkvizíció ítélete ellenére, 150 éven át titokban tovább ápolta Guglielma kultuszát. Feltételezte még azt is, hogy a családi kápolnájukban kellett legyen egy Guglielmáról készült hiteles ábrázolás. Feltételezése szerint ennek a képnek az alapján aztán „a brunatei templom homályában, ahová az inkvizítoroknak soha nem jutott eszükbe

felmenni,”¹¹⁰ festették meg Bianca Maria Visconti megbízásából 1450 körül Guglielma képmását. Az elpusztult freskóciklus a Bonfadini által írt legenda történetét ábrázolta, de a ma is látható, márványkeretbe foglalt kép „az elveszett ciklustól eltérően, közvetlenül a 13. századi szekta eretnek hitére utal. Azt hiszem — írja Newman —, a Szent Vilma előtt térdeplő személyeket nem mással, mint a szerencsétlen sorsú Maifreda nővérral és Andrea Saramitával azonosíthatjuk. Ezek nem akármilyen hívők, s Vilma 15. századi legendája sem tartalmaz egyetlen olyan epizódot sem, amelyben egy apáca és egy laikus polgár térdelnek, hogy a szent áldását fogadják.”¹¹¹ Newman — Pandakovic nyomán — azt is feltételezte, hogy a freskót a 18. században leválasztották(!) eredeti helyéről és áthelyezték a templom egy másik falára. Szerinte a Brunatében megfestett Guglielma a 15. század végétől egy új kultusz kialakulását eredményezte. A szent a nép képzeletében, mely mit sem sejtett a freskó eredeti jelentéséről, helyi szentté alakult, akiről azt tartották, hogy az itteni kolostorban élt. Alakja bevonult a többi, itt tisztelt szent közé. Így történhetett, hogy Szent Vilma képét még a guglielmita per inkvizítorainak, a domonkosoknak a morbegnoi templomában is megfestették — Newman ezt a sors finom ironiájának véli —, mivel a domonkos atyák sem tudták, hogy Szent Vilma valójában az eretnek szekta elítélt példaképével azonos.

Nem tértem volna ki ilyen részletességgel az amerikai történésznő téziseinek az ismertetésére, ha a tanulmánya nem aratott volna oly nagy sikert, és nem vált volna hivatkozási alappá. (Angol nyelven jelent meg, s több web-lapon is olvasható — innen rendkívüli publicitása.) Nem lehet itt feladatom Newmannek a Guglielma di Milanóra és a Viscontiak és a guglielmiták kapcsolatára vonatkozó állításait részletekbe menően értékelni (a

¹¹⁰ I. m., 5.

¹¹¹ U.ott.

szakirodalomban vitatott a Viscontiak szerepe a guglielmita perben, vitatott, hogy Maifreda da Pirovano a Viscontiak rokona lett volna, s vitatott a “papessa” kártya ábrázolása, amely valószínűleg allegorikus figura), csak azokra a tényekre hívom fel a figyelmet, melyek közvetlenül a brunatei kultuszra vonatkozó feltevéseit teszik kétségesse, illetve cáfolják.

Nem támasztják alá bizonyítékok azt, hogy a Visconti-családban több generáción át titokban hagyományozódott volna az eretnek guglielmita kultusz. Ha valamiféle családi hagyomány nyomát keressük a Viscontiak hitéletében, akkor legfeljebb a Szűz Mária-tisztelet folyamatosságára figyelhetünk fel — erről tanúskodik az a családban több generáción át követett névadási szokás, hogy második keresztnévként a férfiak is a Mária nevet kapták — valamint arra, hogy a család szoros kapcsolatokat ápolt az Ágoston-renddel (mely Mária kultuszát propagálta). A guglielmiták nézetei — akik az ellenük folytatott inkvizíciós per jegyzőkönyvének a tanúsága szerint úgy vélték, Guglielma tökéletességben fölülmúlja Szűz Máriát — nem egyeztethetők össze Szűz Mária tiszteletével.

A freskóciklusról nem tudjuk, mikor készült — eddig felmerült 1430, 1450, a 15. század utolsó negyede vagy vége, sőt a 16. század eleje is. Nem tudjuk ki festette, s azt sem, ki volt a megbízó. A ma is látható freskón lefestett jelenet valóban nem szerepel a legenda epizódjai között, mert a ciklus záró darabja volt, melyen a donátorokat ábrázolták, ahogy háttérben a brunatei hegyekkel, Szent Vilma áldását kéri: az ágostonos apácaruhában a hagyomány szerint Beata Maddalena Albrici brunatei apátnő alakja van megfestve, s mellette egy ismeretlen férfi, aki ruhájából ítélve kanonok.¹¹² (Newman a donátor-ábrázolásról gondolta, hogy ez a milánói Guglielmát tisztelő

¹¹² Az egyházmegyében a 13. századtól kezdve a kanonokok vörös ruhát viseltek. (vö. BUZZETTI, 40.)

eretnekek titokban megfestett képe.) A ciklus megfestésének a körülményeit — melyre feltehetően a két donátor adott megbízást — csak további kutatások tisztázhatják. Bianca Maria — akiről semmi nem bizonyítja, hogy guglielmita lett volna — valóban támogatta a brunatei kolostort, mint ahogy számos más ágostonos kolostort is pártfogolt, amiben jelentős szerepet játszott ágostonos gyóntatójának, Agostino da Cremának a befolyása. (Úgy tűnik, magának az Ágostonrendnek is lehetett szerepe a Szent Vilma-kultusz hagyományozásában, hacsak nem véletlen az, hogy Firenzében Antonia Pulci férje halála után éppen egy ágostonos kolostorba vonulva írta meg a Szent Vilma ünnepére szánt misztériumjátékát.) Nincs nyoma annak, hogy a brunatei kolostor Bianca Mariának a többi ágostonos kolostorhoz képest különleges pártfogását élvezte volna. Ugyanakkor — erről azonban Newman nem tud — egy madrigál utal arra, hogy egy Viscontinak szerepe volt Szent Vilma kultuszában, de ennek értelmezése nem világos.¹¹³ Ha valamelyik Viscontinak esetleg volt valamilyen szerepe a brunatei freskó megfestetésében, azt semmi nem támasztja alá, hogy az az inkvizíció kijátszására, mintegy illegalitásban készült volna, rejtve őrizve a 150 évvel korábbi eretnekek emlékét. A brunatei kolostor és temploma Maddalena Albrici apátnő idején, noha meredek, fáradságos út vezetett fel hozzá, nem volt a világ és az inkvizítorok szeme elől elrejtett hely. A kolostorban rangos Como környéki, sőt milánói családok nőtagjai éltek. A tekintélyes apátnőnek szerepe volt a comói társadalmi életben, többen felkeresték tanácsért, viszályok elsimításában kérték a közreműködését, maga a később szentté avatott San Bernardino di Siena, s a később boldoggá avatott, dominikánus Beato Antonio da S. Germano is meglátogatta. (E látogatások emlékét a Szent András-templom oldalán elhelyezett emléktábla is őrzi — Newman azonban ezt vagy

¹¹³ FERRARI, 6. A szövegben “il Visconti” szerepel, ami a család egy férfitagjára utal.

nem látta, vagy nem tudta, hogy Beato Antonio domonkos volt, mikor azt írta, hogy Brunate olyan eldugott hely volt, ahova az inkvizítoroknak eszükbe sem jutott felmenni.) A kolostor a Como fölötti hegyekben egy különleges kilátóponton épült, ahonnan belátni az egész Como és Milánó közt elterülő dombvidéket és a Comói-tó mentén az Alpok északi hágói felé vezető utakat, ezért stratégiai fontossággal is bírt. Nem véletlen, hogy Francesco Sforza is idelátogatott, mint azt Borsierire hivatkozva maga Newman is megjegyzi. Brunate nem volt elszigetelt, elzárt, elhagyatott, egy titkos freskóciklus megfestésére alkalmas hely, mint ahogy azt Newman beállítja.

A brunatei kultuszban kulcsszerepet játszó freskóciklus a Szent Vilma-legenda történetét ábrázolta. A legenda azonban nem a Visconti-család által Ferrarába exportált guglielmita kultusz nyomán, nem 1425-ben, s nem a ferences Bonfadini tollán keletkezett, mint Newman hitte, hanem jóval korábban, s elbeszélésének nem sok köze van — mint ezt maga Newman is belátta — a Milánóban elítélt Guglielma történetéhez. Newman nem tudott a legenda — a szakirodalomban pedig már több, mint száz éve ismert — 14. századi kéziratairól és szövegahagyományáról, mely azt mutatja, hogy a történetet jó száz évvel a brunatei freskó megfestése előtt már Veneto, sőt Toscana területén is ismerték, a legkülönbözőbb rendek kolostoraiban másolták legendáriumokba, s egyházi kultuszhoz és Mária tiszteletéhez kapcsolódva hagyományozódott. Ha a colmari krónika bejegyzésének van egyáltalán köze a Szent Vilma-legendához, akkor azt biztosan tanúsítja, hogy 1301-ben a legenda már ismert volt (amit, mint a későbbiekben látni fogjuk, más források is megerősítenek). Bizonytalan ezen túlmenő következtetéseket levonni a zavaros feljegyzésből. Lehet, hogy összetévesztették benne a két Guglielma történetét, de az is lehet, hogy már a Guglielma di Milano körül kialakuló, ciszterciek által kezdeményezett kultuszba is belekeveredtek a hasonló nevű szent egyházi kultuszának,

legendájának egyes elemei.¹¹⁴ A szentkultuszok történetében gyakoriak a módosulások, átfedések, összemosódások, különösen két azonos nevű szent esetében. Itt sem zárhatjuk ki ennek a lehetőségét. Elképzelhető, hogy Szent Vilma kultusza befolyással volt Guglielma di Milano kultuszára vagy akár a személyére is. A két kultusz elemeinek a keveredését azonban, ha volt ilyen, kézenfekvőbb Guglielma di Milano hagyományos szentként való tiszteletében kutatni, semmint eretnek kultuszában. Azt mindenesetre biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a legendabeli Szent Vilma brunatei kultusza nem Guglielma di Milano eretnek kultuszából származik.

*

Nemcsak Newman, hanem a többi, a brunatei kultuszt tárgyaló munka szerzője sem tudott arról, hogy a legenda Venetóban és Toscanában is el volt terjedve, ezért Szent Vilma tiszteletét helyi hagyománynak tekintették.

Marcello Piacentini volt az egyetlen, aki a brunatei devóció történetét úgy kutatta, hogy a legenda szöveg-hagyományáról is volt némi képe.¹¹⁵ A *Historia della serenissima regina di Polonia* tanulmányozása során, mivel a lengyel királyné története szoros rokonságban áll a Szent Vilma-legendával, megvizsgálta a legenda szöveg-hagyományát, s az általa ismert források alapján megállapította, hogy Venetóban volt elterjedve. A szöveg-hagyománynak és a legenda szövegének az ismeretében úgy vélte, hogy a név egyezésén kívül semmi alapja nincs annak a feltevésnek, hogy a Szent Vilma-legendának köze volna a milánói guglielmita kultuszhoz. (Newman erre vonatkozó cikkét nem ismerte, tanulmánya

¹¹⁴ Az utóbbi időben a Guglielma di Milano körüli hagyományos szentkultuszról kutatásokat folytató Marina Benedetti — szóban — felvetette ennek a lehetőségét.

¹¹⁵ PIACENTINI.

nagyjából azzal egy időben jelent meg.) Piacentini információkat gyűjtött Szent Vilma brunatei kultuszának a történetéről is, s úgy gondolta, hogy a legendának ahhoz a hagyományhoz sincs köze, mely úgy tartja, hogy Brunatében járt egy hegyeken túlról jött királyné. Hogy a brunatei templomban látható freskó — melyről Paola Ronchettinek, a műemlék-felügyelőség restaurátorának a jelentése alapján azt írja, hogy a 15. sz. végén vagy a 16. sz. elején festették¹¹⁶ — kiről készült, szerinte bizonyíthatatlan, csak a helyi tradíció tartja Szent Vilma ábrázolásának. Piacentini úgy vélte — Wallensköld elképzelését továbbgondolva —, hogy Brunatében létezett egy ismeretlen eredetű, egy a „hegyeken túlról érkezett” királynéra vonatkozó hagyomány, mely csak a Ferrari atya által 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajz hatására kapcsolódott össze a Szent Vilmáról szóló, Piacentini által „irodalmi”-nak minősített legendával.

Ennek azonban ellentmond nemcsak Ferrarinak, a brunatei templom kurátorának az az állítása 1642-ben, hogy Szent Vilma királyné történetét a környékbeli hagyomány hasonlóképpen ismeri — még az általa kiadott életrajz megjelenése előtt —, mint ahogy azt a kezébe került kis könyv és a legenda általa felkutatott vatikáni kézírata előadja, s amelyek nyomán aztán ő megírta a szent életrajzát, hanem a morbegnói freskó ábrázolása is, mely Szent Vilmát mint a fejfájásban szenvedők védőszentjét mutatja be, amely legalább száz évvel Ferrari életrajzának a megjelenése előtt készült, s tanúsítja a szent kultuszát, mégpedig a legenda hagyományának megfelelően. Abban ugyanis az áll, hogy Vilma fejfájásban szenvedő matrózokat gyógyít, s több kéziratának a végén szerepel, hogy a fejfájásban szenvedők fordulhatnak hozzá imával segítségért. Mindez azt bizonyítja, hogy már Ferrarit megelőzően élt Brunatében és a környékén a legenda hagyományához kapcsolódó Szent Vilma-tisztelet. A

¹¹⁶ I. m., 342, 20. jegyzet.

Comóban másolt legendakézirat (C) ugyancsak a Szent Vilma-legenda Ferrari kiadását jóval megelőző, 15. századi, itteni ismeretét dokumentálja.

Mindazonáltal Piacentini feltevése megfontolandó: nem lehet kizárni, hogy a Szent Vilma-legenda hagyománya valóban egy hegyeken túlról ide érkezett másik királyné emlékével keveredett, s így jött létre az a hagyomány, mely szerint Szent Vilma Brunatében élt. Ki tudja, nincs-e szerepe e hagyomány kialakulásában annak a Brunatétól nem messze, a Pian di Tivano fennsíkján fekvő helynek, melyet „királyné kertje”-ként neveznek.¹¹⁷ Elgondolkodtató az is, hogy az elpusztult freskóciklus 19. századi leírása, noha azt állítja, hogy az Szent Vilma legendájának a történetét festette meg, Vilma brunatei tartózkodásának az ábrázolása kapcsán egy szolgálólányról, ciliciumról és egy Szűz Mária-képről tesz említést — de ezek az általunk ismert legendavariánsok egyikében sem szerepelnek. Ha azonban a brunatei kultusz valóban egy helyi hagyománynak a Szent Vilma-legendával való összemosódása révén alakult ki, az jóval Ferrari Szent Vilma-életrajzának a megjelenése előtt kellett, hogy végbemenjen.

A brunatei hagyomány és a freskóciklus létrejöttének a körülményeit csak további kutatások tisztázhatják.

Érdeklődő angolok és magyarok

A 20. század elején az angolok, majd a magyarok is felfigyeltek a brunatei kultuszra. 1912-ben a *Notes and Queries* c. londoni lap hasábjain egy Brunatében megfordult olvasó érdeklődött, mit lehet tudni a szoptató anyák védőszentjeként tisztelt angol királylányról, akiről azt

¹¹⁷ Melyről olyan legendát is mesélnek, hogy Nagy Teodorik gót király feleségének az emlékét őrzi, aki állítólag az itt élt. Vö. MONTI, 335.

beszélnek, hogy ebben a Como fölötti faluban talált menedékre.¹¹⁸ Válasz gyanánt¹¹⁹ a lap közölte W. F. Prideaux beszámolóját arról, hogy 1902-ben Brunatében a plébános mutatott neki egy kis bársony kötésű, 17. században nyomtatott könyvecskét Santa Guglielmina angol királylány életéről, amelyet a plébános féltett kincsként őrzött;¹²⁰ valamint egy rövid ismertetést arról, hogy a British Museum könyvtárában található Andrea Bon kéziratosa műve és különböző nyomtatványok az angol királylány életéről, aki legendája szerint a magyarok keresztény hitre térésének az idején élt, de aki a magyar történelemben ismeretlen. Kropf Lajos, aki már korábban foglalkozott a legenda Londonban őrzött forrásaival, az Egyetemes Philológiai Közlönyben hívta fel a figyelmet arra, hogy az angol lapban megjelent tudósítás a brunatei szentkultuszról arra a nőre vonatkozik, akinek a legendájáról ő maga, majd Katona Lajos értekezett.¹²¹ Nagy Artúr a magyar tárgyú olasz drámai művekről írt egy ismertetést, s ebben tárgyalta a Szent Vilmáról szóló misztériumjátékot is. Ennek kapcsán terelődött a figyelme a szent kultuszára Brunatében, amiről Piero Luppi plébánostól kért információkat. Cserébe a misztériumjáték és a legenda forrásairól és irodalmáról adott felvilágosításokat a plébánosnak,¹²² aki Szent Vilma tiszteletét lokális kultusznak tartotta, nem tudott sem a legenda nyomtatásban megjelent ferrarai kéziratáról, sem a Toszkánában keletkezett és rendkívüli népszerűsége szert tett misztériumjátékról. Nagy, aki aztán személyesen is ellátogatott Brunatába, 1952-ben az Olaszországban

¹¹⁸ NOTES AND QUERIES, June 1, 1912, 428.

¹¹⁹ Uott, June 29, 1912, 513—514.

¹²⁰ Nyilván Ferrari Szent Vilma-életrajzáról van szó, aminek egyetlen ismert példányát 2000-ig a plébánián őrizték, azóta nyoma veszett, csak fénymásolata van meg.

¹²¹ KROPF 1912.

¹²² Nagy levelét (Udine, 1947. 12. 11.) a plébánia archívumában őrzik.

megjelenő Corvina folyóiratban írt a freskóról és a hozzá fűződő devócióról.¹²³

Florio Banfi az itáliai magyar emlékekről 1942-ben megjelentetett katalógusában részben Kropf, részben D’Ancona nyomán írta le a brunatei Szent Vilma-freskót és a hozzá kapcsolódó szentkultuszt.¹²⁴ Az ötvenes években maga is elkezdett foglalkozni Szent Vilma legendájával, s 1957 és 1959 között, igyekeztén többet megtudni a brunatei kultuszból, leveleket váltott Venosto Lucati történésszel, a comói Városi Könyvtár igazgatójával, aki maga is brunatei születésű lévén, készségesen látta el információkkal,¹²⁵ Banfi munkája azonban befejezetlen maradt.

Mikor Sárközy Péter munkacsoportot szervezett Banfi itáliai magyar emlékeket bemutató katalógusának az újra kiadására, adatainak a kontrollálására és kiegészítésére, e csoport tagjaként, a lombardiai emlékek ellenőrzése során jutottam el Brunatéba, és kezdtem el gyűjteni a Szent Vilma kultuszára és legendájára vonatkozó információkat, az itáliai magyar emlékek katalógusát több, a kultuszból tanúskodó Szent Vilma-ábrázolás adatával egészítve ki.¹²⁶ 2005-ben a debreceni Nemzetközi Hungarológiai Konferencián számoltam be a kultusz történetéről, immár nemcsak Brunatéba vonatkozóan, mert a Szent Vilma-legenda egyre gyarapodó kéziratok forrásai által nyújtott információk alapján egy helyi devóciónál jóval jelentősebb, egész Észak-, sőt Közép-Itáliára kiterjedő szentkultusz körvonalai kezdtek kirajzolódni.¹²⁷ Ennek az egyházi kultusznak a meglétét legvilágosabban egy latin nyelvű ima és antifóna demonstrálja, melynek 2008-ban közöltem a szövegét.

¹²³ NAGY, 125—126.

¹²⁴ BANFI 1942, 137—138; BANFI 2005, 78—79.

¹²⁵ Lásd 25. jegyzet.

¹²⁶ BANFI 2005, 78—79.

¹²⁷ KOVÁCS 2007; KOVÁCS 2008.

Feltételezések a legenda eredetéről

Mesemotívumok és hagiográfiai toposzok ötvözete

Giuseppe Ferraro 1878-as legendakiadásának az előszavában, a prédikációgyűjteményt valamint Szent Vilma és Szent Eufrasia legendáját tartalmazó ferrarai kéziratot bemutatva, szembeállítva a prédikációk és a legendák szövegét, ez utóbbiakról a következőket írta: „Ezek erőtlenek, kritika és művészet nélkül íródtak... Látszik, hogy a szerző a nép számára írván, ezt a két legendát tőlük vette, s szerényebb és inkább a közönségére szabott ruhába öltöztette őket.”¹²⁸ Ferrarót az általa Antonio Bonfadininek tulajdonított művek közötti stíluskülönbség érzékelése készítette erre a megfogalmazásra.¹²⁹

Alessandro D’Ancona az olasz színház eredetéről 1891-ben írott tanulmányában a Szent Vilma-misztériumjátékot a Santa Oliváról és Stelláról szóló misztériumjátékkal együtt, melyek szintén az üldözött nő mesemotívumára épülnek, a következőképp jellemezte: „Valószínűleg mielőtt ezek hárman szentekké váltak volna, csak a női becsület hősnői voltak, s a róluk szóló elbeszélések, mielőtt legendákká váltak volna, csak a nép fülének kedves, regényes kalandok voltak, melyeknek némi nyoma talán még az antik Görögországban is fellelhető... Annyi bizonyos, hogy miután tárgyat szolgáltatnak költeményeknek és novelláknak ... történeteik mind a mai napig megtalálhatók minden ország népmeséiben... S még

¹²⁸ „Esse sono languide, fatte senza critiche e senza arte... Si vede che l’autore scrivendo per il volgo traeva da esso queste due leggende, dando loro la veste più umile e più adattata per coloro cui erano dirette.” (FERRARO, VII.)

¹²⁹ Azóta tisztázódott, nemcsak az, hogy Bonfadininek nincs köze a művekhez, hanem az is, hogy a prédikációgyűjtemény és a legendák szerzője nem ugyanaz a személy, csak egy kötetbe vannak másolva a szövegeik. Vö. DBI, XII,1.

ha a profán forma másodlagos volna is, az biztos, hogy ezek csak fonákul illenek a szent legendák kategóriájába, nem is gyűjtötte össze, s jegyezte fel őket egyetlen hagiográfus sem az autentikus legendák között, s a 'szent' jelző pusztán népi hozzátétel."¹³⁰

Ferraro és D'Ancona érzékelték, hogy a történet az oralitás jegyeit is magán viseli. D'Ancona megállapította azt is, hogy az alapmotívuma archaikus, a kereszténységet megelőző korokba nyúlik vissza. Úgy vélte, hogy meséjének a népi hagyományozás során, csak a nép képzeletében jött létre a krisztianizálódott változata, mert nem ismerte Szent Vilma feledésbe merült egyházi kultuszát és hagiográfiai hagyományát, s nem ismerte a legenda eredeti szövegét — hanem csak Pulcinak a belőle írt misztériumjátékát —, amely pedig a motívum krisztianizálódott változatának már az írott kultúrában kialakult hagyományaira épül.

Paola Piroló egy kiállítási katalógusban, a legenda egy illusztrált, firenzei kéziratát bemutatva D'Anconához hasonló módon érvelt. Úgy vélte, mivel semmilyen történeti forrás nem tanúskodik Szent Vilma létezéséről, s a liturgiában sincs a tiszteletének nyoma, alakját nem egy történeti figura ihlette, hanem egy „megszemélyesített absztrakció”, „egy szentípust testesít meg”.¹³¹

Ugyanilyen álláspontot foglaltak el a *Biblioteca Agiografica Italiana* szerkesztői is, akik a legenda forrásait felvették ugyan az itáliai szentekről szóló hagiográfiai művek gyűjteményébe, de hangsúlyozták, hogy Szent Vilma fantázia-szülte figura („personaggio di fantasia”), azt a megjegyzést fűzve hozzá, hogy nem összekeverendő Guglielma la Boema történetileg létezett alakjával.¹³²

A magyar kutatók egy része a legendát szintén a fantázia szüleményének tartotta, már csak azért sem tulajdonítva történelmi hitelt neki, mert a benne elmesélt,

¹³⁰ D'ANCONA 1891, I, 436—437.

¹³¹ PIROLO.

¹³² BAI, II, 394.

kereszténységre tért magyar király története nem felelt meg a magyar történelemről alkotott ismereteiknek.¹³³

Marcello Piacentini a legendát egy Veneto területén született, épületes olvasmány céljára készült irodalmi műnek tekintette, nem históriának, s a hősnő szentként való tiszteletét, mely esetleg okot adhatna történelmi alapok feltételezésére, kései, 17. századi fejleménynek gondolta, a legenda és egy helyi történelmi hagyomány összekapcsolódása révén, amint arról az előző fejezetben már volt szó.¹³⁴ Szent Vilma legendája azonban mind Brunatében, mind Észak-Itália más területein (Venetóban is!) már évszázadokkal korábban ismert volt, és szövegének minden fennmaradt forrása arról tanúskodik, hogy szoros kapcsolatban állt a szent egyházi kultuszával. Nem irodalmi fogantatású, tanító szándékú meseként, hanem egy szent életéről tanúskodó históriaként hagyományozódott.

Történelmi alapja: a megkeresztelkedett magyar király feleségének a története

A legenda születését már a 17. században is homály borította, erre következtethetünk abból, ahogyan Antonio Ferrari bevezette a már többször említett, 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajzát. A szerző a következőképp adja elő a *“Vita di Santa Gulielma inglese”* kiadásának az előzményeit:

“Véletlenül a kezembe akadván egy kis könyvecske, mely Szent Vilmának, ennek a régi korban élt egyik legrégebbi szentnek a csodálatos életéről és dicsőséges haláláról szól, s mivel teljesen eltemetett kincsnek tűnt számomra, tekintve, hogy kevesen vannak, akik Vilmát számon tartják a szentek között, hosszasan gondolkodtam azon, mi módon hozzam a napfényre, hogy a halandók

¹³³ SIMONYI; KATONA; BANFI 1930, 12—13; NAGY, 125—126.

¹³⁴ PIACENTINI, 347.

szívét buzdítsam és lángra lobbantsam ennek az újra megismert szentnek a tiszteletére. S mivel a nyomtatás tűnt számomra a legalkalmasabb és legkényelmesebb eszköznek, rögtön a sértetlen hit Szent Bíróságához fordultam, hogy megkapjam hozzá a kellő engedélyt; de mert ez a Szent Hivatal, mely a hazugságnak mindig éppúgy ellensége volt, miképp barátja az igazságnak, nem ítélte a história valóságának elegendő tanúságaként azt a tiszteletet, melyet ennek a szentnek a brunatei Szent András-templomban lévő Szent képe iránt tanúsítanak, vagy azokat a kegyeket, melyeket nap mint nap hisznek elérni Istentől az ő közbenjárása révén azok a nők, akiknek nincs elég tejük, vagy azokat a képeit, melyek az ő halhatatlan dicsőségére láthatók különböző templomokban lefestve, fején koronával stb. Hogy ennek a szent históriának nagyobb hitelességet szerezzek, az igen tisztelendő P. Giov. Maria Castello atya révén — aki jelenleg a prédikáló atyák S. Giovanni Pedemonte kolostorában teológus lektor, s akkoriban a tisztelendő Szent Apostoli Palotamester atyának volt a társa, akit később Urunk a Szentegyház bíborosává nevezett ki 1641. november 16-án — kerestettem a Vatikáni Könyvtárban, ahol elő is került ennek a szentnek az élete, lényegében oly módon leírva, mint ahogy itt következik, s az említett könyvtől csak kicsit eltérően.”¹³⁵

¹³⁵ “Essendomi a caso venuto nelle mani un picciol libretto, che tratta della prodigiosa vita, e morte gloriosa di S. Gulielma, una delle più antiche Sante, che fiorisse anco nell’antico secolo, e parendomi un tesoro veramente sepolto in riguardo, che pochi sono quelli, che stimano esser Gulielma annoverata tra li altri Santi. Io sono andato meco longamente pensando il modo di esporla in luce, per eccitare et accendere i cuori de mortali nella divotione di questa Santa nuovamente riconosciuta. E parendomi mezzo opportuno, e più commodo la stampa, feci di subito ricorso al Sacro Tribunale dell’inviolata fede per averne la dovuta licenza; ma perche questo Sant’Officio fu sempre non men nemico della bugia, che amico del vero, non istimò testimonii bastevoli della realtà dell’Historia, la veneratione nella quale è tenuta la Sacrata Imagine di quest Santa nella chiesa di S. Andrea di Brunato, o le gratie, che giornalmente si persuadono di ottenere de Dio mediante la sua

A Vatikáni Könyvtár jelenleg — ismereteim szerint — két Szent Vilma-életrajz kéziratát őrzi. Ferrari minden bizonnyal a 15. században másolt VAT1 variánsra bukkant rá, a VAT2 ugyanis csak a 20. században került a gyűjteménybe. Ebben Szent Vilma históriája valóban “lényegében oly módon van leírva”, mint Ferrari életrajzában, mely a címének — “Breve relazione”— megfelelően, rövidebben, tömörebben foglalja össze a történetet. Különbség csak abban mutatkozik, hogy Ferrari a históriát bevezetővel látta el, mely a históriának sem a vatikáni, sem egyetlen más kéziratában nem szerepel. Forrásáról hallgatva — azt a látszatot keltve, mintha a hivatkozott vatikáni életrajz része lett volna —, ő toldotta hozzá az első bekezdést a történethez, valószínűleg egy általunk nem ismert krónikából idézve: „Az emberi nem megváltásának 795. esztendejében, I. Hadrián pápa uralkodásának 24. és Nagy Károly, a világ császára uralkodásának 28. évében Magyarország királya Theodo néven Jézus Krisztus hitére tért, Telericónak, a bolgárok királyának a példájára, aki Konstantinápolyból megkeresztelkedve tért haza. Rögtön tanácsot tartottak az ország megtartásáról, és úgy határoztak, hogy az újjászületett királynak méltó társat keresnek...”¹³⁶ —

inrecessione le Donne a quali manca il latte, o l’mmagini sue, che a gloria immortal di lei si veggono in diverse chiese dipinte con le corone in capo ecc. Per aver maggior autentichezza di questa sacrata historia feci cercar nella Biblioteca Vaticana, per mezzo del M. Rev. Padre P. Gio. Maria Castello, di presente lettor teologo nel monastero di S. Gio. Pedemonte de Padri Predicatori, e allora compagno del Reverendiss. Padre Maestro del Sacro Palazzo Apostolico, che fu poi da N. Sig. creato Cardinale di S. Chiesa li 16. novembre 1641, ove fu ritrovata la vita di questa Santa, descritta in sostanza, nel modo, che segue, e poco differente da quella descritta nel libro sudetto.” FERRARI, 9—10.

¹³⁶ „Convertito il Rè d’Ongaria, chiamato Theodo alla fede di Gesù Christo l’anno della reparatione del genere humano 795.: 24. di Papa Adriano Primo, e 28. di Carlo Magno Imperator del Mondo, per l’esempio di Telerico Re de Bulgari, che da Costantinopoli ritornò battezzato. Fu di subito tenuto consiglio sopra il mantenimento di quel

behelyettesítve a legenda kezdő mondatát: „Abban az időben, mikor a magyarok keresztény hitre tértek...”. (A továbbiakban Theodo neve nem fordul többé elő a történetben, Szent Vilma férje csak „magyar király”-ként szerepel Ferrari életrajzában is, ugyanúgy, mint a história többi kéziratában.) Ferrari a bevezetőt nyilván a nagyobb történeti hitel kedvéért illesztette az életrajz elé. A krónikarészlet hozzákapcsolásával a legendát a Nagy Károly korabeli „magyarok” megkeresztelésének a történeti eseményeire vonatkoztatta. Ferrari burkolt történeti rekonstrukcióját tekinthetjük az első kísérletnek a Szent Vilma-legenda és -kultusz — a 17. századra már feledésbe merült — eredetének a magyarázatára.

Az itt említett Telerig bolgár kán 777-ben valóban Konstantinápolyba, a császári udvarba ment, azért, hogy alattvalóként hódoljon a császár előtt, amivel együtt járt, hogy megkeresztelkedett — IV. Leó volt a keresztapja —, majd feleségül vette a császári család egyik tagját. Rövidesen bekövetkezett halála után azonban a bolgárok szembeszálltak Bizánccal, így népének a térítése abbamaradt, csak jóval később lettek véglegesen kereszténnyé. Források tanúskodnak róla, hogy ehhez hasonló módon, Nagy Károly avar háborújának következményeként az avarok tudunja (aki az avar birodalom nyugati része fölött gyakorolta a hatalmat) 795-ben — a Ferrari bevezetőjében megjelölt évben, s Telerighez hasonló módon — Aachenbe, Nagy Károly udvarába ment, hogy alattvalóként hódoljon a leendő császár előtt, amivel együtt járt, hogy nagy ceremónia közepette kíséretével együtt megkeresztelkedett — Nagy Károly volt a keresztapja.¹³⁷ Nagy Károly Bajorországhoz csatolva

Reame, e deliberato di cercar degna compagna al rinasciuto Re...” (I. m., 10.)

¹³⁷ Az ezekre az eseményekre vonatkozó forrásokat lásd SZÁDECZKY—KARDOSS, 285: 126 §, A tudun követi uruk hódolását és keresztény hitre térését ígéri Nagy Károlynak 795 őszén; i. m., 288—289: 128. §, A tudun és kísérete megkeresztelkedik Aachenben (795/796 telén vagy

bekebelezte birodalmába az avar területek nyugati részét, s megkezdte az avarok térítését, békés módszerekkel, megfogadván Paolino aquileiai pátriárka figyelmeztetését, aki óvott attól, hogy itt is olyan kegyetlen eszközöket alkalmazzon, mint a nem sokkal korábban behódolt szászok térítése során. 812-ben a Dráva vonalán felosztották a behódolt avar területet a salzburgi érsekség és az aquileiai patriarchátus között, s létrehoztak egy rövid életű avar püspökséget is.¹³⁸

A Ferrari által idézett, krónikarészletnek tűnő bekezdés minden bizonnyal ezekre az eseményekre utal.

805-ben az *Annales regni francorum*-ban felbukkan egy avar vezető Theodorus néven, akiről azt írják, hogy jó keresztény, s népe áttelepítését kéri Nagy Károlytól a Rába környékére, mert nem tud békében megmaradni a szlávok zaklatásaitól.¹³⁹ Megfontolandó, vajon nem vonatkozhat-e ugyanarra a személyre, mint aki Theodo néven 795-ben megkeresztelkedett magyar királyként szerepel Ferrari bevezetőjében. Nyilván közelebb vinne a kérdés megválaszolásához, ha sikerülne megtalálni, Ferrari milyen krónika alapján írta Szent Vilma-életrajza bevezetőjét.

Ha nem is tudjuk, hogy a szöveg milyen konkrét forrásból származik, azt tudjuk, hogy létezett olyan történetírói hagyomány, mely Ferrarihoz hasonló módon ismerte a magyarok Szent István előtti megkeresztelkedésének a történetét. Bonfini a frank-avar háború leírása során beszéli el, hogyan térítette meg Nagy Károly a magyarokat (s az első templomot Szűz Mária

796 első harmadában); i. m., 288—296: 129. §, Pippin itáliai király a Tiszáig vonul és rendet teremt avarország megszállt területein 796 nyarán és őszén; i. m., 302—304: 137. §, A tudun hódolásával véget ér Nagy Károly avar háborúja, és a császár rendezi Pannónia ügyeit (803. aug.—okt.)

¹³⁸ Vö. NÓTÁRI, 201—279.

¹³⁹ Lásd SZÁDECZKY—KARDOSS, 306—307: 139. §, Szlávok zaklatása elől menekülő avarok áttelepülése Szombathely és a Duna közé 805 tavasza táján.

tiszteletére állította Magyarországon).¹⁴⁰ De hogy Ferrari kiadásához időben közelebbi példát idézzünk, Révay Péter *Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna...* című, 1613-ban Augsburgban kiadott művében erről így ír: „Jól tudom ugyan, hogy Nagy Károly uralkodása alatt sarjadni kezdett Magyarországon az igaz vallás, mivel azonban a magyar lelkek nem nagyon merülhettek el ebben (hiszen minden kezdet nehéz), hanem épp csak kóstolgatták, már amennyire a harctéri vereséget követően rákényszerültek, az történt, hogy halála után belső zavargások támadván, visszacsúsztak a korábbi sötétségbe, és e csírák a nagy vadságban egykettőre elpusztultak, eltűntek, míg aztán később Géza, majd fia, István bámulatos buzgalmat tanúsított a keresztyén vallás ledőlt alapjainak helyreállításában”.¹⁴¹

Ferrari ezt a történetírói hagyományt kapcsolta Szent Vilma históriájához, mikor — a történet hitelességének a demonstrálására — hozzá toldotta a bevezető szakaszt. Kérdés, hogy önkényesen járt-e el, vagy valóban ezekkel a történeti eseményekkel függ-e össze Szent Vilma története.

*

A mesés legenda történeti magyarázatát kísérelte meg egy 15. századi legendárium olvasója is, aki a Szent Vilma-legenda VE1 variánsának az első lapján a magyar király kifejezés fölé azt írta, „re Stephano”, az „Enghelterra”-t „Saxonia”-ra és királyát „re Ottone”-ra javította,¹⁴² feltehetőleg úgy gondolva, hogy a legenda Szent István feleségéről szól.¹⁴³ Gizellának egyházpártoló tevékenysége révén valóban fontos szerepe volt Szent

¹⁴⁰ BONFINI, 1.9, 210—240.

¹⁴¹ Kulcsár Péter fordítása, lásd KATONA 1979, 301—302.

¹⁴² Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It., V. 68, f. 84r.

¹⁴³ Jóllehet történeti ismeretei pontatlanok voltak: Gizella apja nem Ottó szász, hanem II. Henrik bajor herceg volt.

István mellett a magyarok krisztianizálásában, a német hagyományban egyenesen neki tulajdonították a magyarok megtérését.

A legendárium olvasója Ferrarihoz hasonlóan a legendát mint a kereszténységre tért magyarok első királynéjának a történetét értelmezte. A történetet mindketten egy szent legendájaként, azaz históriaként olvasták, nem fabulaként, s ennek megfelelően próbálták meg értelmezni, milyen valós történeti eseményekre vonatkozhat.

*

Giuseppe Valentinelli, a velencei Biblioteca Marciana tudós könyvtárosa Ferrarihoz hasonlóan — noha nem ismerte annak Szent Vilma-életrajzát — úgy gondolta, hogy a legenda a Szent Istvánt megelőző idők történeti eseményeinek az emlékét őrzi. 1864-ben kiadott katalógusában ugyanis, melyben a Biblioteca Marciana germán történeti érdekű kézirateit mutatta be, a legendának a könyvtárban őrzött másolatait a longobárdok 8. századi történelmére vonatkozó források között tárgyalta (megjegyezve, hogy a história eredetileg valószínűleg latinul készülhetett).¹⁴⁴

*

Florio Banfi 1936-ban — mint már utaltunk rá¹⁴⁵ — fantázia-szülte mesének minősítette a Szent Vilma-legendát, az 1942-ben kiadott, itáliai magyar emlékeket bemutató katalógusában pedig egy „magyar királynénak mondott” szentként írt Szent Vilmáról a brunatei freskó kapcsán.¹⁴⁶ Az 1950-es években azonban, miután elkezdte összegyűjteni és

¹⁴⁴ VALENTINELLI, 28, n. 23.

¹⁴⁵ Vö. 132. jegyzet.

¹⁴⁶ BANFI 1942, 137—138; BANFI 2005, 78—79.

tanulmányozni a legenda forrásait, úgy tűnik, módosított a véleményén. Venosto Lucati 1957 és 1959 között hozzá írt leveleiből¹⁴⁷ kiderül, hogy Lucati információkat küldött neki Szent Vilma brunatei kultuszáról, és több forrásra is felhívta a figyelmét, Banfi pedig beszámolt neki a saját kutatásainak az eredményeiről. Lucati közvetítésével Banfi ígéretet kapott arra, hogy amint kész lesz a Szent Vilma-legendáról szóló tanulmányával, azt a *Società Storica Comense* folyóiratában fogják leközölni. Lucati 1959 márciusában a *La Provincia* című comói napilap hasábjain előre beharangozta ezt a készülő publikációt egy rendkívül lelkes, Banfit méltató cikkben, amelyben összefoglalta, előlegezte, mire jutott Banfi a legenda forrásainak az összegyűjtésében és az eredetének a magyarázatában. Eszerint Banfi megállapította, hogy a legenda szöveghagyománya a római császárné mirákulumára vezethető vissza, s benne „... a magyar hercegek (Szent Istvánnak, a magyarok első királyának elődei) egyikének a felesége ismerszik fel, akit a kutatók még nem azonosítottak, de akinek a figurája mindenhol felbukkan a különböző középkori legendaciklusokban.”¹⁴⁸ Banfi a kutatásait nem fejezte be, nem írta meg a tanulmányát. Nézeteiről sajnos csak ez a közvetett információ maradt fenn, hagyatékában a Szent Vilmára vonatkozó anyaggyűjtésen túl nem található semmilyen, még részlegesen megírt tanulmány sem, s nem sok remény van arra, hogy a Lucatihoz írt levelei előkerüljenek, amiből esetleg több részletet megtudhatnánk a megállapításairól. Lucati még 1972-ben is sajnálkozott don Luppinak, a brunatei plébánosnak írott levelében, hogy nem tudni, a Comóban olyannyira várt munka milyen sorsra jutott.¹⁴⁹

¹⁴⁷ OSZK, 391. fond, Banfi-hagyaték, 868, 1—6. Lásd még 25. jegyzet.

¹⁴⁸ LUCATI.

¹⁴⁹ Venosto Lucati don Piero Luppinak, Como, 1972. október 24. A levelet a brunatei plébánia archívumában őrzik.

Történeti alapja: egy üldözött magyar királyné története

A magyar történészek közül néhányan, a legenda történeti alapjait kutatva — de nem véve figyelembe a történetnek a magyarok megkeresztelkedésére vonatkozó indítását —, valamilyen más elemet kerestek az elbeszélésben, ami megmagyarázhatná a magyar vonatkozást.

Karl Lajos 1908-ben megjelent, terjedelmes tanulmányában¹⁵⁰ legendánk eredetét azzal vélte magyarázni, hogy az Szent Erzsébet alakjának és legendájának a hatására jött létre.

Hipotézisének alapjául Wallensköldnek a mesecsaládot bemutató nagy tanulmánya szolgált. Karl a finn tudós által vizsgált szövegeknek csak egy részét és azokat is felszínesen ismerte, a Szent Vilma-legendát pedig nem is olvasta.¹⁵¹ Mivel Wallensköld munkája a sógora által üldözött nő története variánsainak az osztályozására irányult, a Szent Vilma-legendát csak ebből a szempontból vizsgálta, s csak annyit jegyzett meg róla, hogy a többi variánstól eltérő, hosszú bevezetője Vilma házasságkötésének a történetét meséli el. Leírásában nem

¹⁵⁰ KARL 1908.

¹⁵¹ Világosan mutatják ezt azok a tévedések, amiket a források ismertetésében elkövetett. Wallensköld a legendát két kézirat, a londoni és a párizsi alapján ismertette. A ferrarai kézitról csak az 1878-as kiadás egy leírása alapján számolt be, félreértésekből adódó tévedésekkel (lásd 47. oldal). Karl egyetlen kéziratot sem olvasott, de Ferraro 1878-as kiadása sem volt a kezében, erre vall, hogy ugyanazokat a tévedéseket követte el a kiadás ismertetésében, mint Wallensköld (szerinte toszkán dialektusban készült, 12 fejezetre osztott változatot tartalmaz, pedig fejezetekre való felosztás nélkül írták, s ferrarai nyelvjárásban, aminek a sajátosságaira még külön ki is tér a kiadás bevezetője). Tévedett akkor is, amikor a legendával azonos változatként beszél Pulci feldolgozásáról, az abruzzói meséről és a *Del ducha d'Angiò e de Constanza so mojer* című verses regényről, nyilvánvalóan nem ismerve egyiket sem. KARL 1908, 145—146.

szerepelt, hogy a legendában a magyarok keresztény hitre való áttéréséről, s a magyarok első keresztény királynéjáról van szó. Következésképp Karl ezt nem tudta,¹⁵² s a legendával kizárólag az üldözés motívuma szempontjából foglalkozott, miként Wallensköld, nem véve tudomást arról a keretről, ami pedig a sógora által üldözött nő története között e variáns sajátosságainak a hordozója mind strukturális, mind tartalmi szempontból.

Úgy vélte, a Szent Vilma-legendának, s az összes többi, az ártatlanul üldözött nő mesecsaládjába tartozó középkori történetnek az eredetét, melyeknek a hősei rejtélyes magyar királyi figurák (királylány, királyfi, király), együttesen lehet megmagyarázni. Ilyen történetek ugyanis a mesecsalád Wallensköld által leírt mindhárom csoportjában találhatók: a *Gesta Romanorum* ártatlan császárnéről szóló elbeszélésének van olyan változata, melyben a császárné egy magyar király lánya; a *Florence de Rome* elbeszélésében Florence-t, a római császár lányát feleségül vevő, s ezáltal római császárrá lett Esmeré és testvére magyarok, a magyar király fiai; a mirákulumváltozatok csoportjába tartozó Szent Vilma-legendában pedig az üldözött királyné férje maga a magyar király. Mivel ezek a figurák a történelemben ismeretlenek, Karl azt feltételezte, hogy az ártatlanul üldözött nő meséjét egy valóságosan létezett és valóságosan üldözött magyar királylány alakja kellett hogy befolyásolja. Így jöhetett létre a 13. században az a *Gesta Romanorum* másolataiban lejegyzett variáns, melyben a hősnő, a római császárné magyar királylánnyá változott. Majd ennek a módosulása révén született a *Florence de Rome* meséje, melyben a magyar királylány alakja magyar királyfira változott (s Esmeré, a magyar királyfi ábrázolásában Karl — alaptalanul — Szent Imre vonásait vélte felfedezni), illetve hasonló módosulással, a magyar királylány magyar királyra

¹⁵² S nem ismerte Kropf Lajosnak a három évvel korábban magyarul megjelent cikkét sem, amiből bővebb ismereteket is szerezhetett volna.

történő változtatásával(!) jött létre a Szent Vilma-legenda története. Ez utóbbi két variánsban a férfi szereplők a magyarok, de a Szent Erzsébet életére jellemző vonások persze továbbra is analógiákat mutatnak a női — nem magyar — főhős vonásaival. Karl végigtekintve a magyar történelem királylányait, arra a következtetésre jutott, hogy az üldözött magyar királylány történetének a mintájául Szent Erzsébet élete és legendája kellett, hogy szolgáljon. Ő is tiszta, önmegtartóztató életet élt, mint a mese hősnője; az ő férje is a Szentföldre ment, a mese több variánsában előadottakhoz hasonlóan; őt is elűldözték — a férje halála után — a rokonai, a sógora; ő is betegek, leprások, szegények ápolásának szentelte az életét, éveket töltve kolostorban. 1231-ben bekövetkezett halála után hamarosan a legnépszerűbb szentek egyikévé vált egész Európában, ez magyarázhatja befolyását a mesevariánsok kialakulására. Karl még hozzátette, hogy Szent Erzsébet élete a legtöbb analógiát a mirákulumvariáns történetével mutatja.

A Szent Erzsébethez kapcsolódó hagyományban azonban az üldözés motívumának egyáltalán nincs meghatározó szerepe (a szexuális üldözés pedig fel sem merül). Hogy Karl szerint a mirákulum-variáns hasonlít leginkább Szent Erzsébet életére, ellentmond korábbi feltételezésének, miszerint Szent Erzsébet alakja közvetlenül a *Gesta Romanorum* magyar királylányról szóló variánsát inspirálta volna — amiben nincs semmiféle kegyes vonás, sem Isten vagy Szűz Mária beavatkozása, csak egy szexuális üldöztetésnek kitett magyar királylány —, s a mirákulumvariáns, a Szent Vilma-legenda annak a módosulása révén, másodlagosan keletkezett. Karl valószínűleg ennek az ellentmondásnak a feloldására tovább folytatta a spekulációját arról, hogy Gautier de Coinci szeme előtt is Szent Erzsébet alakja lebeghetett, amikor mirákulumváltozatát írta — jöllehet ebben szó sincs magyarokról, semmilyen olyan új vonást nem tartalmaz a korábbi változatokhoz képest, ami specifikusan Szent Erzsébet életére volna jellemző, s valószínűleg még Szent

Erzsébet halála előtt írta. Karl hipotézisének a legsúlyosabb hibája, hogy elhallgatta, Wallensköld az általa kiadott *Florence de Rome* szövegét a 13. század első negyedére datálta, sőt a fennmaradt variánsok alapján feltételezte a műnek egy a 12. század második felében keletkezett, de elveszett változatát is: ami kizárja, hogy létrejötte az 1231-ben meghalt Szent Erzsébet kultuszához bármi köze volna. Az üldözött nő mesecsaládjában felbukkanó magyar királyi figura nem Szent Erzsébet „üldöztetésének” a hatására, majd nemet változtatva jelent meg, hanem már korábban is megvolt. A mesecsalád különböző időben keletkezett, különböző történeteiben megjelenő, különböző nemű és típusú magyar szereplői nem vezethetők vissza egyetlen történeti személyiség modelljére. Hogy a mesecsalád egyes variánsai között van-e olyan genetikai kapcsolat, ami e figurák magyar voltát magyarázza, arra csak ezen elbeszélések szövegtörténetének a felderítése, a források vizsgálata adhat választ.

Karl a források ismerete nélkül, csak másodlagos irodalomból szerzett, felszínes tudás birtokában, spekulációk útján jutott el a következtetéseihez. A hatalmas (Wallensköldtől származó) adattömeg felvonultatása ellenére megalapozatlan és zavaros tanulmányának a hatása azonban máig tart. Csak néhány példa: Sz. Jónás Ilona ugyan csak futólag hivatkozik rá Árpádházi Szent Erzsébetről szóló 1986-ban megjelent könyvében,¹⁵³ Magyar Zoltán azonban a szentről szóló monográfiájában már hosszasan fejtegeti — Karl írására utalva —, milyen befolyást gyakorolt Szent Erzsébet alakja az ártatlanul üldözött nő Európa-szerte elterjedt meséjére.¹⁵⁴ Karl tézisét — melynek összefoglalása franciául is megjelent¹⁵⁵ — idézi az amerikai Nancy B. Black is 2003-ban írt

¹⁵³ SZ. JÓNÁS, 169.

¹⁵⁴ MAGYAR, 73—74.

¹⁵⁵ KARL 1909.

monográfiájában, melyet a megvádolt királynő motívumának a középkori feldolgozásairól írt.¹⁵⁶

*

Az olasz és a magyar történelem kapcsolataival foglalkozó Jászay Magda is feltételezte, hogy a legendának lehet valamilyen történelmi alapja, s ő is, Karl Lajoshoz hasonlóan az üldözés motívumát tekintve meghatározónak, azt vetette fel, hogy talán II. Endre hányattatott sorsú olasz felesége, a később boldoggá avatott Beatrice d'Este volt a legenda inspirálója.¹⁵⁷ Feltételezése azonban, Karléhoz hasonlóan, nem adott magyarázatot arra, hogy a legenda miért kezdődik a magyarok keresztény hitre térésének az elbeszélésével, miért úgy ábrázolja a hősnőt, mint akinek az új hit megerősítésében van szerepe, miért végződik *happy end*-del és a királyné Magyarországra való visszatérésével, s végül, hogy a királyné miért az angol király lánya, s miért hívják — angol névvel — Vilmának.

Történeti alapja: Guglielma di Milano története, mely toposzok révén módosult egy magyar királyné történetévé

A kultusztörténet megismeréséről szóló fejezetben már esett szó azokról a feltételezésekről, melyek szerint a Szent Vilma-legenda és a brunatei Szent Vilma-tisztelet eredete Guglielma di Milano eretnek kultuszával függ össze. Ennek a hipotézisnek a megfogalmazói a név azonossága alapján feltételezték, hogy a legenda hőse a történelemből ismert Guglielmával azonos, a történet az ő emlékét őrzi egy elterjedt mesemotívum felhasználásával, s nemzetiségének némi módosításával.

¹⁵⁶ BLACK, 31.

¹⁵⁷ JÁSZAY 1982, 58—59; JÁSZAY 2003, 58.

Gabaglio feltételezése szerint a legenda valószínűleg Guglielma di Milano esetének a hatására kezdett el terjedni.¹⁵⁸ A nép képzeletében született, szűk körben, majd az oralitásban terjedve egyre inkább deformálódott, míg végül valaki tanító szándékú prédikáció céljára le nem jegyezte.

Pandakovic úgy képzelte, hogy a legenda mintegy fedőtörténetként született Guglielma di Milano kultuszának továbbfolytatására.

Newman, mint láttuk, azt hitte, hogy a legendát Antonio Bonfadini írta Ferrarában 1425-ben (a szerzőről odáig menően sem tájékozódott, hogy fellapozza az életrajzi lexikont, amelyből megtudhatta volna, hogy tévesen tulajdonították a ferences barátoknak a mű megírását). Emiatt sorozatos feltételezésekbe bonyolódott annak a bizonyítására, hogy az eretnek guglielmita kultusz — melyet a legenda alapjának vélt — Ferrarában is elterjedt. Newman szerint a legendának valójában Guglielma di Milano történetéhez kevés köze van, inkább Griselda, Genoveffa stb. meséire hasonlít. Bonfadini vagy a néphagyományban már Guglielma alakjához tapadt mesék felhasználásával vagy e történetek Petrarca vagy Boccaccio által írt feldolgozásait ismerve írta, esetleg a szintén ezekhez hasonló Szent Orsolya legendájának a hatására, mintegy *“potpourri”* gyanánt keverve össze a különböző elbeszélő motívumokat.

Mint arra már fentebb utaltunk, a legenda forrásai arról tanúskodnak, hogy Szent Vilma legendája és kultusza a milánói eretnek kultusznál jóval nagyobb területen volt elterjedve, s előbb született, mint az inkvizíció guglielmiták elleni ítélete. Newman a forrásokról mit sem tudva alkotta meg minden alapot nélkülöző hipotézisét a legenda születéséről, melynek célja csak annak a fantazmagórikus állításának az alátámasztása volt, hogy a 15. században festett brunatei Szent Vilma-freskó Guglielma di Milanónak

¹⁵⁸ GABAGLIO, 81.

és 1301-ben megégetett eretnek tisztelőinek illegálisan megfestett képmása.

*

Falvay Dávid a magyar szent királylányok itáliai tiszteletét, valamint a guglielmita mozgalom történetét kutatva jutott el a Szent Vilma-legenda tanulmányozásához. A történet forrásaira kevés figyelmet szentelve,¹⁵⁹ a guglielmita kultusz szemszögéből magyarázta meg, hogyan születhetett a legenda, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a Szent Vilma-legenda Guglielma di Milano kultusza nyomán keletkezett.¹⁶⁰ Úgy vélte, ahogy Szent Erzsébet és Boldog Margit kultuszához az eredetileg rájuk vonatkozó hagyománytól idegen elemek tapadtak, hasonlóképpen kapcsolódhatott az eretnekként tisztelt Guglielma kultuszához is egy az eredeti kultuszhoz nem tartozó, sőt attól idegen sajátosságokat mutató legenda. Szerinte ebben az inkvizíció ítélete ellenére népszerű Guglielma di Milano alakja őrződött meg a nép emlékezetében, egy elterjedt mesemotívummal összekapcsolódva. Ebben a mesében aztán a szent cseh királylány alakja szent magyar királynévá módosult, mégpedig egy a középkori itáliai vallásos irodalomban meglévő „szent közép-európai királylány/né toposz” hatására.

Miként D’Ancona, Ferraro, Gabaglio és Newman — Falvay is a nép képzeletében született mesének tartja a Szent Vilma-legendát. Magának a legendának a szövege azonban számos olyan elemet tartalmaz, mely magas és írott

¹⁵⁹ Pusztán az 1878-as nyomtatott legendakiadást ismerte, a szöveg-hagyományról pedig semmit nem tudott.

¹⁶⁰ FALVAY 2001. Az ebben foglaltakat megismételte angol nyelvű cikkében: FALVAY 2002. Anna Pullia, aki a Szent Vilmáról szóló misztériumjátékról írta szakdolgozatát 2005-ben a firenzei egyetemen — Falvay instrukciói nyomán — szintén a két Guglielma azonosságát feltételezte. Lásd PULLIA.

kultúrájú szerzőre vall, írásbeli elbeszélő hagyomány mintáit követi, s írásban hagyományozódott. Az oralitásra jellemző jegyek a legendának csak a legarchaikusabb rétegét alkotják. Ezért tévedés valamiféle népi jelenségnek tekinteni.¹⁶¹

Falvay 2008-ban újabb tanulmányt jelentetett meg a legendáról,¹⁶² amiben lelkesen üdvözölte Newman cikkét, mert szerinte „roppant meggyőzően mutatja ki az elitált kultusz továbbélését...” s „hogya hiányzó láncszem az eretnek Milánói Guglielma és Szent Vilma kultusza között nem más, mint a Visconti-család”.¹⁶³ Miként Newman, Falvay sem vette tekintetbe a legenda forrásait, noha első publikációja óta ő tudomást szerzett annak számos kéziratáról. De azon túl, hogy újabb cikkének egy lábjegyzetében felsorolta őket, továbbra sem fordított rájuk figyelmet, odáig menően, hogy még azt sem vette észre, hogy köztük a — továbbra is tévesen Bonfadininek tulajdonított — ferrarai kéziratnál régebbiek is szerepelnek, ami eleve cáfolja Newman elképzelését.

A toposszal kapcsolatban azonban újabb tanulmányában Falvay módosította a hipotézisét. Immár nemcsak a „szent közép-európai királylány/né”, hanem a „magyar királyi származás toposzának” a szerepét is feltételezte. *Il mito del re ungherese nella letteratura religiosa del Quattrocento* címmel megjelent írásában¹⁶⁴

¹⁶¹ Falvay a Szent Albán magyar királyról szóló archaikus legendát is a népi hagiográfia alkotásának tartja. Legalábbis ez derül ki egy konferencia programjából, ahol legutóbb „*Santi sovrani e nascita illecita nell'agiografia popolare: sant'Albano e Attila*” címen tartott előadást. (*Agiografia e culture popolari*, Verona, 28—30 ottobre 2010, VII. Convegno Internazionale dell'Associazione Italiana per lo Studio dei Culti e dell'Agiografia. Szövege még nem hozzáférhető). Pedig Szent Albán története latin legendáriumokban maradt fenn, mindössze két vulgáris nyelvű változata ismeretes, egy német és egy 14. századi venetói fordítás. Ez utóbbi egy miniatúrákkal teli, gazdag kiállítású kódexben maradt ránk. Nem a népi hagiográfia terméke.

¹⁶² FALVAY 2008a.

¹⁶³ I. m., 67, 70.

¹⁶⁴ FALVAY 2008b.

pedig „a magyar királyi származás romantikus toposza” meghatározás mellett, azzal felváltva, annak mintegy szinonimájaként „a magyar király mítosza” kifejezést is használta. Ennek a jelentésében összemosódott nála Attilától kezdve, Szent Mártonon és a magyar szent királylányokon át Mátyásig a legkülönbözőbb magyar királyi származású vagy annak tartott figurák képe. Elképzelése szerint ez az Európában, illetve az itáliai vallásos irodalomban meglévő, magyar királyok/nék/fik/lányok kapcsán kialakult kép, toposz, avagy mítosz hozzájárult egy „fiktív uralkodói származás kialakításához a nyugat-európai hagyományban”. Ennek jegyében jöttek létre azok a középkori történetek, melyeknek a hősei ismeretlen magyar királyi figurák.

Valóban számos olyan középkori történetet ismerünk, melyeknek a hőseiről nem tudjuk megmagyarázni, miért magyarok. Hogy egy toposz működésének köszönhető-e, hogy magyarokként szerepelnek, vagy pedig valamilyen történeti hagyomány nyomán — ami persze lehet torzult, romlott is —, azt csak a szöveghagyományok feltárása és a szövegek összehasonlító vizsgálata döntheti el. Egy toposz meglétét csak szövegekkel lehet kimutatni. Toposzról azonban csak akkor beszélhetünk, ha egy kifejezést ismételtten azonos formában, azonos jelentéstartalommal használnak. A Falvay által idézett példák hol magyar királyfiakról, hol királyokról, hol királylányokról, hol királynékról szólnak, s ezek a magyar királyi figurák hol keresztények, hol barbárok, hol indifferens a hitük (a „magyar uralkodói származás” vagy a „közép-európai királyné/lány” kifejezés nem fordul elő egyikükkel kapcsolatban sem, ilyen toposzok nem léteznek). Nem lehet a „magyar királylány toposz” alkalmazásáról beszélni egy olyan legenda esetében, amely egy magyar királynéről szól (az olaszban külön szó fejezi ki a királylány és a királyné fogalmát), aki angol királylány.

Pedig Falvay Szent Vilma magyar voltát e zavarosan meghatározott toposz működésével magyarázta: ”az

üldözött ártatlan nő történetében a magyar királylány toposz könnyedén kapcsolódik különböző nevet viselő főszereplőkhöz, illetve eredetileg névtelenül álló történetekhez. Ugyanazt az alaptörténetet megtaláljuk hol Berta, hol Joie, hol Vilma magyar királylány vagy királyné neve alatt (sőt Olympia és Costanza és még más magyar királylány vagy királyné is előfordul, mint üldözött nő), más verziókban pedig ugyanabban a történetben az ugyanazt a Szent Vilma nevet viselő főszereplő nem magyar, hanem római, vagy lengyel királynőként tűnik fel. Mindez azért érdekes számunkra, mert ezen keresztül megérthetjük azt az irodalmi mechanizmust, hogy egy alaptörténet (itt az ártatlan üldözött nő), egy attribútum (a magyar királyi eredet) és egy főszereplő-név egymástól függetlenül bukkannak fel, és szinte véletlenszerűen kapcsolódnak össze.”¹⁶⁵

Ha azonban a Szent Vilmával kapcsolatos, említett szövegeket — azaz a Szent Vilma neve alatt megjelent római császárné mirákulumát, a Szent Vilma-legendát és a Felséges lengyel királyné históriáját — összehasonlítjuk, kiderül, hogy hasonlóságokat és különbségeket nem a Falvay által spekulatív módon megfogalmazott, véletlenszerű kombinációkon alapuló „irodalmi mechanizmus” működése magyarázza, hanem a köztük lévő genetikusan összefüggések.

*

A szövegeknek történetük van, a filológus-történész feladata ezek nyomozása. A Szent Vilma-legenda történetének a megismeréséhez elengedhetetlen a források lehető legteljesebb összegyűjtése, a szövegahagyomány leírása és a legautentikusabb változat rekonstruálása. Csak ezután lehet érdemben vállalkozni a szöveg vizsgálatára és kísérletet tenni eredetének a magyarázatára. Mivel

¹⁶⁵ FALVAY, 2008a, 74.

szenktkultusszal összefüggő hagiográfiai műről van szó, a szöveg születésének a megértéséhez nyilvánvalóan elengedhetetlen a kultusz történetének a kutatása is. A legenda a szent ünnepén felolvasandó história, s mint ilyen, szövegének a megalkotásában elbeszélő és történeti hagyományok egyaránt közrejátszottak. Ezért vizsgálándó nemcsak az, hogy a szöveg milyen elbeszélő (irodalmi) hagyományt követ, hanem ezzel együtt az is, milyen történeti hagyomány kontextusába illeszkedik.

Észak-Itáliában egy egész sor magyarokról szóló,¹⁶⁶ archaikus elbeszélő mintákat követő, mesés legendát ismertek a középkorban, melyeknek nem tudjuk az eredetét, nemcsak a Szent Vilma-legenda ilyen. Ezek egy része egész Európára kiterjedő hagyományt alkot. Ahhoz azonban, hogy e történeteket egymással való összefüggésükben is vizsgáljuk, hiányoznak az alapkutatások, szövegeiknek csak kis része hozzáférhető modern kiadásban. Csak e szövegek és szöveghagyományok alapos ismerete és összehasonlító vizsgálata segíthet annak a megállapításában, hogy e történetek vagy egy-egy csoportjuk összefüggésben állt-e egymással, s ha igen, milyenek ezek az összefüggések.

Az ehhez vezető úton szeretném megtenni az első lépéseket a Szent Vilma legenda szövegének kiadásával és szövegtörténetének feltárásával.

¹⁶⁶ Jelezni szeretném, hogy az *ongari*, *ungari*, *hungari* szó jelentése problematikus. Nem mindig egyértelműen magyart jelöl, vonatkozhat hunokra vagy avarokra, esetleg akár onogurokra vagy onogur-bolgárookra is.

III. A LEGENDA FORRÁSAI

Kézírtos források¹⁶⁷

A legenda kézírtos forrásainak a bemutatásában igyekeztem információkat nyújtani mind fizikai, mind tartalmi jellemzőikről, azonban annak az igénye nélkül, hogy részletes kodikológiai leírásokat adjak róluk (ahol ilyen rendelkezésre áll, a forrásra vonatkozó bibliográfiában megtalálható). Az ismertetések nem egyenletes mélységűek, mert a legenda forrásait tartalmazó kéziratokról eddig készült katalógusok, leírások és szakirodalmi feldolgozások sem azok, s mert személyesen nem minden forrást volt módomban eredetiben tanulmányozni, csak fotók alapján.

A célom az volt, hogy e leírások révén általános képet alkossak e rendkívül gazdag és ismeretlen forrásanyag jellegéről, és egy sor olyan információt gyűjtsek össze, ami kiindulópontot nyújthat a további kutatómunkához, a legenda szöveghagyománya szempontjából fontos kódexek alaposabb tanulmányozásához.

A betűjelek melletti * azt jelöli, hogy a kézirat nincs meg, csak említését ismerjük.

¹⁶⁷ Olaszországban megjelentettem a listájukat (KOVÁCS 2010, RSU, 40—43), bízván benne, hogy a publikáció nyomán esetleg ráterelődhet a figyelem újabb, ismeretlen forrásokra is.

Az anonim legenda kéziratos forrásai

***B — Brunate, Chiesa di Sant'Andrea, plébánia.**

„Könyvecske Szent Vilma csodás életéről és dicső haláláról.”

Proveniencia: 1642-ben a brunatei plébánián őrizték, a 19. században még megvolt, mára elveszett.

Andrea Ferrari ferences szerzetes, a brunatei Szent András templom kurátora 1642-ben kiadott Szent Vilma-életrajza előszavában így ír róla: „Véletlenül a kezembe akadt egy kis könyvecske, mely Szent Vilma csodás életéről és dicső haláláról szól... Hogy biztosabb legyen e szent história hitelében, a Vatikáni Könyvtárban kerestettem utána... ahol megtalálták e szentnek az életrajzát, amely lényegében véve úgy van leírva, ahogy itt következik, és csak kevésbé különbözik attól, ami az említett könyvben van leírva.” Feltehetően kéziratotól van szó, mely azonos lehet azzal a brunatei plébánián őrzött kézirattal, amit Pietro Monti plébános 1842-ben Michele Caffinak írt levelében említ: „Nagyon régi a Vilmáról szóló itteni hagyomány, s amit több öregtől én magam hallottam, megegyezik azzal, amit egy itt őrzött, régi, kéziratotól feljegyzésben olvastam és egy nagyon ritka, a birtokomban lévő, elég autentikus, régi és nyomtatott dokumentummal, mely szerint Vilma jóval ezer előtt élt...” (A nyomtatott dokumentum nyilván Ferrari kiadása.)

Bibl.: FERRARI, 9-10; CAFFI, 111.

*

Monti az azóta elpusztult, de általa még látott brunatei freskóról azt írta, hogy Szent Vilma történetét úgy ábrázolta, ahogy azt a Brunatében őrzött kéziratotól és nyomtatott műből, valamint a szóbeli hagyományból is tudni lehet. A freskóról adott leírása azonban nem felel meg pontosan annak a történetnek, amit a legenda általunk ismert forrásai előadnak. A freskó ábrázolása szerint Guglielma

Brunatében „magányos életet élt, ciliciumokkal borítva és közönséges módon, csak egy kis szolgálólánnyal, egy kereszt és egy, a Miasszonyunkat ábrázoló kép társaságában”. Lehet, hogy az elveszett kézirat így adta elő Guglielma történetét? (Megjegyzem, az ártatlanul üldözött nő mesecsaládjában több olyan variáns is található, amelyben a hősnő egy szolgálólánnyal együtt szenved el az üldöztetést. A mesecsaládon belül a Szent Vilma-legenda legközelebbi rokonának tekinthető „Ártatlan császárné mirákuluma” változatai között is ismerünk egy olyan 14. századi, venetói szöveget, melyben a császárnét egy szolgálólánnyal együtt számúzik. (Lásd LEVI, 33-37.)

C — Como, Archivio di Stato di Como, Fondo Ex museo, busta 62, fasc. 1-2, ff. 1r-11r.

Hagiográfiai és liturgiai írásokat tartalmazó vegyes kézirat. 1491—1522. — Papír, 20 + 20 fol. (az azonos formátum, azonos vízjel, azonos vízfoltok, részben azonos kéz alapján arra következtethetünk, hogy a két fasciculus valaha egybe tartozott), 285x200 mm. — Nyelve latin és comói dialektus. Proveniencia: a kézirat a comói *Museo Civico* gyűjteményéből került a levéltár tulajdonába.

Fasc. 1. Külső borítón modern írással: *Vita della B. Maddalena Albrici e S. Guglielma del monastero di Brunate. E' scritta in volgare antico, fine quattrocento.*

I. Az első, számozatlan lapon: imák és vegyes, egyházi szertartásokra vonatkozó feljegyzések különböző korokból latinul.

II. *Qui se tracta della [storia?] de santa guielma fiola de Re di anglia et spoxa de [re dongaria...] e per lo re sigismondo.* (Későbbi kézzel átírva: *Qui se tracta della monaca beata Magdalena, ch' è stata nel munisterio de Brunato e de Sancta Guielma*). Inc.: *Nel tempo che novamente se converti longaria a la fede cristiana, per mazore confirmacione de quela...* Expl.: *...Questa ligenda si e [de] una sanctissima e deotissima a la quale po recore tuty ly infirmy maximamente quely che ano dolia de testa. E ley sovene a chi la domanda devotamente,* comói nyelvjárásban (1r-11r);

III. *Vita di san Cristoforo*, comói nyelvjárásban, sestinákban, rossz metrikával és rímeléssel (11r-12v);

IV. *Missa sancti Sigismondi rex* (a végén Szent Barbara antifónájával és imájával, majd Szent Apollónia imájával), latinul (12v-13r); (13v-14v: üres; 15-20: csonka, a feltehetőleg üres lapokat kivágták.)

Fasc. 2.

V. Erények magyarázata, latinul (1-6);

VI. *Vita di Sant'Alessio*, comói nyelvjárásban (7-9);

VII. Egyházi szertartásokkal kapcsolatos
feljegyzéstöredékek, latinul (10); (11-15: üres; 16-20:
csonka, a feltehetőleg üres lapokat kivágták.)

A Szent Vilma-história címe a lap felső szélének a megrongálódása miatt csak töredékesen olvasható, ezért egy kései (19. századi?) kéz átírta, azonban tévesen, mintha Albrici Boldog Magdalena életrajzát is tartalmazná. (Ugyanaz a kéz a Szent Kristóf életrajz címét is átírta) Feltehetőleg ez magyarázza a külső borító modern kézzel írt címét, mely szerint a fasciculus Albrici Boldog Magdolna és Szent Vilma életrajzát tartalmazza. Albrici Boldog Magdolna életrajzának nincs nyoma.

Másolta: Giovanni Antonio da Fino, a Szent Vilma históriája után bejegyzett dátum szerint 1491-ben. (f. 11r: *Finita est die 18 decembris 1491, per me Iohanes Antonius, filius ser Silvestry, filius quondam domini Ambroxy de Fino.*) A Szent Kristóf-életrajz után 1491. december 31-i, a Szent Elek-életrajz után 1493. április 21-i dátum áll. A későbbi, különböző történeti bejegyzések dátuma 1521, 1522. Fino (ma Fino Mornago) Comóhoz közeli helység. Giovanni Antonio da Fino egyéb fennmaradt írásai történeti tárgyúak: Levél a ravennai csatáról, 1512; Levél V. Károly bevonulásáról Bécsbe, ? (Vö. KRISTELLER 1989). A másoló minden bizonnyal pap volt (vö. GABAGLIO, 93-95), az igénytelen papírkódexbe feltehetőleg saját maga számára készített másolatokat és feljegyzéseket, rendezetlen sorokban, hanyagul, nem fordítva gondot a kézirat megformálására.

Bibl.: LUCATI; KRISTELLER 1989, 171b (a másolóhoz); GABAGLIO, 76-83, 363-389; PANDAKOVIC; NEWMAN, 34; KOVÁCS 2007, 43, 50; KOVÁCS 2008, 56.

*

Mint ahogy az egész kódex, a Szent Vilma-história másolata is hanyagul, sok hibával, javítgatásokkal került lejegyzésre. Szövege az archaikus, fejezetekre nem tagolt,

veneto-lombard változat egyik variánsa, legszorosabb rokona a T, rokona az R variáns.

A Szent Vilma-legenda töredékesen megmaradt eredeti címében olvasható „Zsigmond királynak” (*“per lo re Sigismondo”*) kifejezés, valamint a 12r-13v folián egy Szent Zsigmond-mise leírása, a végén Szent Barbara antifónájával és imájával, felveti annak a hipotézisnek a lehetőségét, hogy a kézirat — illetve mintája, amiről másolták — összefügg Luxemburgi Zsigmond 1413-as itáliai útjával. (Egykorú feljegyzések szólnak arról, hogy 1413-ban milyen pompával fogadták a drapériákkal feldíszített comói dómban a leendő császárt, aki aztán hetekig időzött a városban, a Ruscapalota vendégeként. Vö. ROVELLI, 3,1.1. rész, 68.)

D — Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, ms. 2001 (Hüpsch 92), ff. 69v-92r.

Toszkán humanisták írásait tartalmazó, vegyes kézirat.

1460 körül. — Papír, 282x180 mm, 93 fol. — Piros címekkel, dísztelen, piros iniciálékkal. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: Adolf von Hüpsch bárónak, majd X. Ludwig von Hessen-Darmstadt tartományi grófnak a tulajdona, az ő gyűjteményével került a könyvtárba.

I. Leonardo Bruni, Vite di Dante e di Petrarca (ff. 1r-17v);

II. Giovanni Boccaccio, Decameron, IV, I (17v-24r); (f. 24v: üres);

III. Leonardo Bruni, Novella di Seleuco e Antioco. Csonka. (25r-26v);

IV. Cicerone, Pro Marcello. Volgarizzamento attribuito a Leonardo Bruni. (27r-28v);

V. Giovanni Boccaccio, Novella di Federico Barbarossa (29r-53r);

VI. Giovanni Boccaccio, Lettera a Francesco de' Bardi (53v-55r);

VII. Bonaccorso da Montemagno, Trattato di nobiltà (55r-69r);

VIII. *Novella bellissima della ghuiglielma figliuola del Re danglia et donna del Re dungheria.* Inc.: *Nel tempo che nuovamente gli ungheri erono convertiti alla fede cristiana per maggiore confermamento della fede...* Expl.: *...andorono ad possedere la gloria di vita ecterna la quale iddio per sua gratia ci conceda il quale vive et regna in infinita secula seculorum Amen. Finita la novella di guiglielma Reina dungheria. Deo gratias Amen.* (69v-92r).

Egyetlen, humanista kéz által másolt, rendezett, egyszerű, de elegáns kódex.

Bibl.: BRANCA, 17, 75-76; KRISTELLER 1983, 514; DALLAPIAZZA, 30; GABAGLIO, 82; HANKINS, n. 344; MARCELLI, 50-51.

*

Guglielma királyné hagiográfiai jellegétől megfosztott, novellává alakított története, toszkán humanisták novelláival és egyéb műveivel együtt, egy tematikailag egységes kódex részét képezi. A "szent" jelző elhagyásán kívül lényeges különbség nincs a história többi variánsához képest. Guglielma királyné novellája ugyanazt a történetet adja elő, a legkisebb részletekbe menően, mint a „Szent Vilma históriája” vagy „legendája” címen másolt változatok, eltérések csak a stílusban, egyes jelenetek vagy érzelmi reakciók részletesebb leírásában stb. mutatkoznak.

A csonka FI4 variáns rokona, bekezdései nyomokban őrzik annak a fejezetekre tagolását is, közös mintára vezethetők vissza. Az archaikus veneto-lombard változat távoli leszármazottja, nem mutat hasonlóságot a legenda toszkán anonim feldolgozásának a variánsaival (FI1, FI2, FI3, VE2-vel).

Novella bellissima della ghuglielma figliuola del re
danglia et d'ora del re d'ungheria

NEL TEMPO che nuouamente ghungheri co-
no conuertiti allafede xpiana pmaggior conferma-
mento dellafede fu dato per consiglio alre di quello
reame elquale inque tempo era senza moglie / Chesi douesse
acompagnare facendo cercare plomondo duna donna no-
bilissima cosi dicostumi come disparentado. Et pmandare
tal consiglio a effetto fu elato dallo re tre nobilissimi cauallieri
prinapi dellu reame: quali mando plomondo ad cercha-
re per una dona che allui fusse conueniente: quali diri-
girono elloro camano Verso loreame danglia et cerchan-
do quello uiderono lafama duna figliula del denohe orna-
ta di belli costumi et grande bellezza Et trouati modi ad-
uocarla et poi alloro molto piaciuta dimandarono di
parlare alre: Et essendo alloro consentito et venuti auanti
alla sua maestà intal modo parlorono. Sacca Maestà noi
siamo ambasciadori dello re d'ungheria nostro signore a
chiederui disparentado perche desidera lauocarla figli-
uola hauere per sua legittima sposa et donna et posono
fine alle parole loro. Vinta lore danglia questa ambascia-
ta / ne fu molto allegro et rispose questo esseli molto ad-
grado Ma uoleane hauere colloquio colla sua donna et
collisoi baroni et poi ne darrebbe assoluta risposta. Li-
centiati adunque gli ambasciadori / lore danglia chiamo
la sua donna et la sua figliuola laquale auca nome ghugli-
elma et narro loro tutto quello che idetti ambascia-
dori per parte del re d'ungheria gli aucano admandato
Onde la donna sua madre di ghuglielma ne fece

FE — Ferrara, Biblioteca Comunale Ariostea, Cl. I, 181, ff. 95ra-106ra.

Prédikációgyűjtemény, a végén két legenda másolatával.

1425 körül? — Papír, 8.o, 91 fol. — Két hasábian írva, díszített, piros iniciálékkal. — Nyelve ferrarai.

Proveniencia: a ferrarai Convento di San Francesco könyvtárából, a szerzetesrendek 18. századi felszámolásakor került a könyvtár tulajdonába.

A borító belsejére ragasztott lapon: *Prediche d'un certo Fra Antonio Francescano Ferrarese fatte intorno l'anno 1425, e forse una del B. Antonio Bonfadino, e di suo pugno e carattere.*

I. Prédikációgyűjtemény: 52 prédikáció az év ünnepeire. Csonka, az első 18 lap hiányzik (19-94);

II. *Incomincia listoria de sancta gulielma fiola delo Re dangalterra et moglie delo Re dungaria.* Inc.: *Nel tempo che novamente seran convertiti gli ongari ala fede cristiana per maggior confirmatione de quelli...* Expl.: *...Et cusi facendo et continuando el suo vivere piacete a dio de chiamarli tutti duj ali beni dela vita eterna. Ala quale conduca idio chi vive et regna in secula saculorum. Amen.* (95ra-106ra);

III. *Incomincia listoria de sancta eufrasia vergene* (106ra-109v).

Egy Antonio nevű ferrarai minorita szerzetes írta le a prédikációkat, melyeket a kódexben olvasható bejegyzés szerint Ferrarában 1425 februárja és márciusa között elő is adott. (Ferraro tévesen azt feltételezte — s az ő nyomán sokan mások is —, hogy mind a prédikációk, mind a legendák szerzője Antonio Bonfadini.)

Bibl.: SBARAGLIA, 89 és köv.; FERRARO, 1-67; ANTONELLI, 110; WEBER 1927, 431-440; WALLENSKÖLD, 49; KROPF, 284; KARL, 145; KATONA, 662-665; DHGE, III, 772; DBI, XII, 1; MATARRESE, 552; GABAGLIO; BAI, I, 52; II, 394; FALVAY 2001; FALVAY 2002, 162-169; ORAZI, 120, 127;

NEWMAN, 23-27, 32, 34; KOVÁCS 2007, 43; FALVAY 2008, 66.

*

Az archaikus, fejezetekre nem tagolt, veneto-lombard változat egyik variánsa, legszorosabb rokonai az O és M variánsok, s a csonkán fennmaradt FI5.

Incomincia historia de sancta gual-
telma, figliola del re d'anguerra
et moglie del re d'ungaria.

M Et tempo che nouamente
seron conueriti gli an-
gari da fede a prima per
miglior confirmatione
de quella fu fatto consiglio
al re d'anguerra che si mandasse
per forza donna de dadi compagnia. Et
uolendosi maritare donelle anchora per
una donna che fusse nobilissima si deo
dummi come de parimento. Or uidero ello
se si disposse de tore donna. Vnde lui
disse tra nobili chivalieri et principi
dello reame et mandagli per lo mondo
a cercare per lo suo nome una donna
che fusse nobilissima et ornata siccome
e detto di sopra. Or partiti li diti amba-
sciatori, dalo siccome dirarono lo suo
cammino uersolo reame d'anguerra et li de-
monstraron et cerchando de hauee quello
che desiderariano li fu nominata la fi-
gliola del re d'anguerra d'anguerra
laqual uista per loro et molto piaciuto
per rispetto dela sua bellezza. Et perche lei
era molto ornata de bellissimi costumi
et sopra tutto pudica. Li diti ambascia-
tori ebbono bona audientia del duto re
d'anguerra laqual gli fu deputata per un
giorno. Vnde el giorno che lor saputo
taron d'anguerra re. humilmente de
parte del re d'anguerra. Vnde el re d'anguerra
li domandarono sua figliola. dicendo come
el suo signore desideraua molto de far pa-
rimento con la sua maiestate. Et per tanto
lui domandarono sua figliola per sposa.
Vnde quella ambasciata lo duto re
d'anguerra de uolere de liberare et sapere
quanto questo parimento fusse grato. pri-
ma alla figliola. et uolse a tutti li suoi la-
roni. Et in quello lui licentio diti amba-

sciatori. Et partiti che loro furono. el
duto re chiamò la sua donna. et li gli
espose tutto quello che gli ambasciatori
del re d'ungaria haueua richiesto.
Ond'io questo la regina molto silegnò
e disse de l'una grandissimo contento
e per tanto li fece chiamare subito la
figliola laquale haueua a nome gual-
telma da qual gli comincio a dire. Fi-
gliola nostra uirga et dilectissima non
uolemo che tu sapia che a dio piace che ora
mai tu sia accompagnata. Et che questo
sia uero li ambasciatori del re d'un-
garia habendo cercato molti paesi et
per trovare donna che sia accompagnata
adesso. Re. finalmente come e piaciuto
ro a dio era molto nobilissime tu sola
gli sei de contenta. Vnde loro per parte
del suo re. con grande instantia re-
hanno adimandato per sposa al duto
re. Et questo a me et a tua madre piace
molto questo parimento et tutti noi uo-
lemo che tu assenti a questo. Gualtelma
udite queste parole si com' persona in-
formata dela uia de dio hauendo el lo
proposito fermo et costante de seruire
uirtute et hauee quella per uno
che se non e imperabile tutta remane
perpetua. Et finalmente rispose al pa-
dre et alla madre con humilitate gran-
dissima. Che per certo lei non era
inchinata a questo. perche lei essendo
dedicata a dio et confermata in proposito
de uirtute angeliche non si po-
teua per modo alcuno inclinare la mente
sua de colla fiata et sublimi uirtu-
tanta bellezza et massima considero
che lei hauea tanto tempo osservato la
uirtute che ornata li patreua l'orti-
te uirtu angeliche nela mente sua. Et
per tanto di questa non potera condesen-
dere a subingrar ad homo mortale

FI1 — Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Palatino, 131 (611 — E.5.9.82), ff. 1r-44v.

Legendárium.

14-15. század. — Pergamen, 212x143 mm, 189 fol. — Rubrikázva, több színnel és arannyal díszített iniciálékkal; 1r: Szent Vilmát ábrázoló miniatura. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: a Poggiali Guadagni-könyvtárban őrizték (jelzete a kötés nyergén: *Leggendario di santi Cod. Membr. del 300 con Min. No. 85.*), amit 1816-ban Lotharingiai Ferdinánd megvásárolt a *Biblioteca Palatina* számára. Azzal került a BNCF tulajdonába.

I. *Incominciasi la leggenda di sancta Guglielma figliuola del Re dinghiterra la quale fu maritata al Re dungheria. Inc.: Nel tempo che nuovamente erano convertiti gli ungheri alla fede cristiana per maggior confirmatione di quel reame... Expl.: ...alla fine loro meritorono d'avere vita eterna ali quali ci faccia pervenire Jesu christo il quale regna col padre et col figliuolo et collo spirito sancto per infinita secula seculorum. Amen.* (1r-44v);

II. Vita di abate Zozima e S. Maria Egiziaca (44v-63r);

III. Leggenda di S. Cecilia (64v-70r);

IV. Leggenda di S. Maria Maddalena (70v-83r);

V. Leggenda di S. Giuliana (83r-85r);

VI. Leggenda di S. Tecla (85r-105r);

VII. Leggenda di S. Eufrosia (105r-132r);

VIII. Leggenda di S. Febronia (132r-148r);

IX. Leggenda di S. Erena (148r-158v);

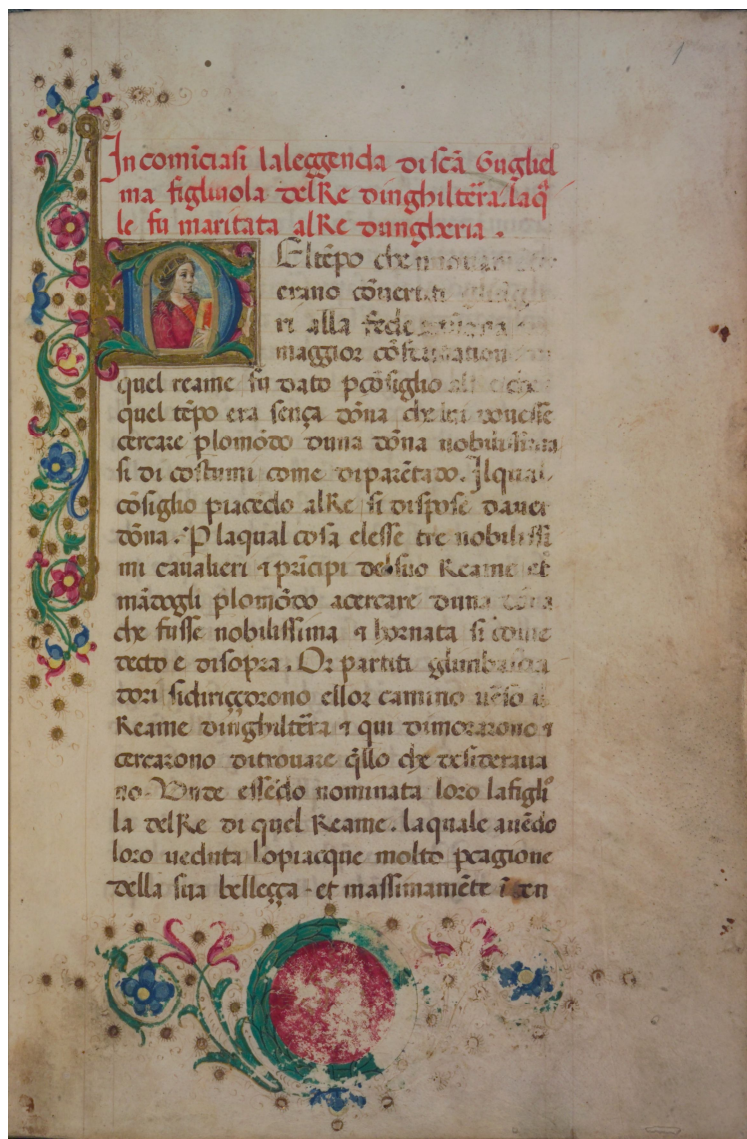
X. Leggenda di S. Eugenia (158v-187r).

A talán 14. századi kódexbe a miniatúrát később, a 15. században festették. Egységesen megformált, elegáns kivitelű legendárium, női szentek legendáival. S. Maria Egiziaca, S. Cecilia, S. Maria Maddalena, S. Giuliana és S. Tecla legendái Jacopo da Varazze (Jacobus de Voragine) latin legendagyűjteménye alapján készült fordítások.

Bibl.: COLLEZIONE, II, 1, 181; PALERMO, I, 259-262; MUSSAFIA, 661-662; GENTILE, I, 118-120; WEBER 1900, 331-334; WALLENSKÖLD, 49; KATONA, 664; D'ANCONA 1914, II, 196; WEBER 1927; PIROLO; DELCORNO 2000, 170-171; BAI, I, 97, II, 394 (tévesen Bonfadininek tulajdonítja); KOVÁCS 2007, 47; KOVÁCS 2008, 57; FALVAY 2008, 66.

*

A legenda 12 fejezetre van osztva, rubrikákkal. A 8. fejezet címe hiányzik (a számára kihagyott hely üresen maradt). Az anonim toszkán feldolgozás variánsai (FI1, FI2, FI3, VE2) közé tartozik, ezen belül rendkívül szoros rokonságban áll a FI2 variánssal. Közös mintáról másolták mindkettőt, talán egy scriptoriumban. (Lehet, hogy a firenzei *Certosában* készültek, talán erre következtethetünk abból, hogy a VE2 variáns — melynek mintája FI1 és FI2 szoros rokona —, egy bejegyzés szerint a firenzei *Certosa* példányáról készült.) Az 1-85. lapon bemásolt legendák ugyanazok, és ugyanolyan sorrendben követik egymást, mint a FI2 variánst tartalmazó kódex 20-63. lapjain. A FI1 és a FI2 variáns provenienciája is közös. A Szent Vilma-legenda szövegében — a FI2 és a VE2 variánsokhoz hasonlóan — a magyar király városa meg van nevezve: „Patiuole”.

F11 — Firenze, BNCF, Palatino, 131, f. 1r.

FI2 — Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Palatino, 132 (E.5.7.31), ff. 20va-43va.

Legendagyűjtemény.

15. század (1432 után). — Pergamen, 230x162 mm, 63 fol.
— Két hasábian írva, rubrikázva, pirossal és kézzel díszített
iniciálékkal. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: Guadagni (jelzete: No. 84.), majd *Biblioteca
Palatina*, vö. FI1.

I. Leggenda del beato Ruberto di Malatesta da Rimini;

II. Leggenda di S. Alessio;

III. Leggenda di S. Onofrio;

IV. *Incominciassi la leggenda di santa guglielma figliuola del
re dinghilterra la quale fu maritata al re dungheria. Inc.:
Nel tempo che nuovamente erano convertiti e gli ungheri
alla fede cristiana per maggior confirmation di quel
reame... Expl.: ...et cosi perseverarono sempre di bene in
meglio nel timor di dio et nelle sante operationi per modo
che alla fine loro meritorono d'avere i beni di vita eterna
ali quali ci faccia pervenire Jhesu Cristo il quale vive et
regna col padre et col figliuo et collo spirito santo per
infinita secula seculorum. Amen.* (20va-43va);

V. Vita dell'abate Zosima e Maria Egiziaca;

VI. Leggenda di S. Cecilia;

VII. Leggenda di S. Maria Maddalena;

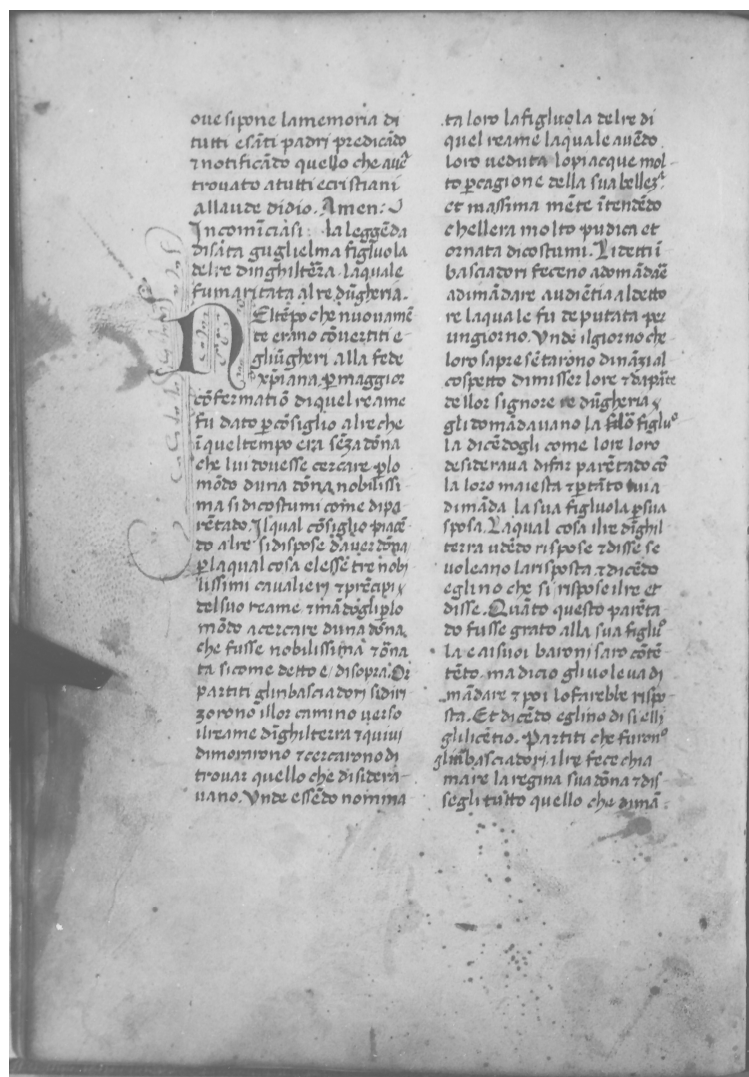
VIII. Leggenda di S. Giuliana.

Rendezett, szépen megformált legendárium. Boldog Róbert,
Szent Onofrio és Szent Vilma legendáját kivéve mindegyik
szöveg Jacopo da Varazze latin legendafeldolgozásainak az
alapján készült fordítás vagy rövidített vulgáris változat.
Beato Roberto Malatesta da Rimini, akiről az első legenda
— anonim kortárs szerző műve — szól, ferences
szerzetesként 1432-ben halt meg, a kódex csak ezután
keletkezhetett.

Bibl.: PALERMO, I, 262-264; MUSSAFIA, 661; GENTILE, I, 121; WALLENSKÖLD, 49; KATONA, 664; BARTOLUCCI, 536; WEBER 1927, 431-440; FAGNONI, 43; BAI, I, 98, II, 395; KOVÁCS 2007, 47; KOVÁCS 2008, 57; FALVAY 2008, 66.

*

A legenda 12 fejezetre van osztva, fejezetcímekkel. Az anonim toszkán feldolgozás variánsa, rendkívül szoros rokonságban áll a FI1 variánssal. Közös mintáról másolták mindkettőt (lásd FI1). A legenda szövegében — a FI1 és a VE2 variánsokhoz hasonlóan — a magyar király városa meg van nevezve: „Patiuole”.

FI2 — Firenze, BNCF, Palatino, 132, f. 20v.

FI3 — Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Magliabechiano, VII, 1118 (Strozzi, vol in 4°, cod. 767), ff. 41r-85r.

Humanisták írásait tartalmazó, vegyes kézirat.

15. század (1464 után). — Papír, 230x154, 88 fol. — Humanista írással készült, az I. és III. mű másolatai rubrikázva, különböző színekkel és aranyozással díszített iniciálékkal. — Nyelve toszkán és latin.

Proveniencia: a *Libreria Stroziana* gyűjteményéből került a Pubblica *Libreria Magliabechiana*ba, majd a BNCF tulajdonába.

I. Jacopo Bracciolini, Dell'origine della guerra tra franciosi e inghilesi. Bartolomeo Fazio latin novellájának toszkán fordítása (1r-25v);

II. Antonio Cornazzaro: De laudibus urbis florentinae (26r-38r); (39r-40v: üres);

III. *Incomincia la legienda di santa guglielma figliuola del re di inghiltera.* Inc.: *Nel tempo che nuovamente erano chonvertiti gli ungeri alla fe cristiana permaggiore chonfirmazione di quello reame...* Expl.: *...che alla fine loro meritarono d'avere i beni di vita eterna, agli quali ci facci pervenire Yhesu Cristo il quale Rengnia et vive col padre e chollo spirito Sancto per infinita sechula seculorum Amen. FINIS. LAUS DEO. AMEN* (41r-85r); (85v-88v: üres).

A kódex I. és III. része nyelvét, írását, dekorációját és tartalmát tekintve is homogén. Bracciolini novellája a Szent Vilma-legendához hasonlóan az ártatlanul üldözött nő meséjének elbeszélő mintáját követi (s mint Bessi megjegyzi, mindkettőnek a főszereplője egy angol király lánya). E két toszkán nyelven és prózában írt műtől különböző II. részt, a lombard Antonio Cornazzano kis poémáját, mely Firenzének Francesco Sforzához fűződő barátságát dicsőíti (latin disztichonokban írt bevezetővel), másik kéz másolta.

Bibl.: STROZZIANA, I, 161; VESZELOVSKIJ 1867, 423-426; WALLENSKÖLD, 49; KRISTELLER 1963, 124 (a kódexről, a legenda említése nélkül); BRUNI-ZANCANI, 60-61; ALBANESE—BESSI, 303-305.

*

A legenda 12 fejezetre van osztva, fejezetcímekkel. Az anonim toszkán feldolgozás variánsai közé tartozik, a FI1, FI2, VE2 variánsokkal közös ősrre vezethető vissza, de módosult, olykor egy-egy egész mondattal is bővített szöveget őriz. A VE2 variáns kódexe is, ehhez hasonlóan, együtt tartalmazza a Szent Vilma-legendát és a *Dell'origine della guerra tra franciosi e inghilesi* című művet. A másoló kis egységekben, ismétléseket, értelmetlen hibákat elkövetve másolt, javítások nélkül.

In hominica. la legenda. di santa gu
ghelma. figliuola del re d'inghilterra

Ml tempo. che nuouamente. erano
conuertiti. gliueneri alla fe. cri
stiana. per maggiore. conferma
zione. di quello. reame. sudato. per chonfi
gio. are. ce era. a quel tempo. senza. donna
chellui. si douesse. achonpagnare. euolen
do. ubidire. domando. si douessi. cercare
pel mondo. duna. donna. nobilissima. si
di chostumi. si. di parentado. ed etto. questo lo
re. si di pose. dauer. donna. onde. lui. esse
re. nobilissimi. chualiezi. eprinapi. del
suo. reame. chandassino. cercando. pel
mondo. duna. donna. pari. al suo. stato. e
choronata. si chome. ed etto. di sopra. di pa
renti. questi. ambasciadori. presono. elloro
uaggio. uerso. inghilterra. qui. dimoraua
no. e inuisti ghauano. per quello. erano. iti
per la qual cosa. fu. detto. loro. detta. figlia
di quello. reame. emosta. loro. eue duna
questa. gli detti. ambasciadori. legiadra
ebella. molto. ornata. di chostumi. Ad
mandor no. udiencia. al detto. Re. apre
sentati. inanzi. al re. ed a parte. delloro

**FI4 — Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale,
Panciatichi 66 (64-IV.16), ff. 48r-54v.**

Miscellanea.

15. század — Papír, 280x200 mm, 79 fol., rossz állapotban.
— Nyelve: toszkán.

I. Fiore di virtù. Csonka (1r-47v);

II. Leggenda di S. Guglielma. Inc.: *In nomine Jesus Christi. Nel tempo che nuovamente erano convertitj gli ungheri alla fede christiana per maggiore chonfermazione di quella... Expl.: ...e fermj neluogho dove lavevano a ardere inchominicarono a fare le lengnie ellej si misse inginocchionj chon divota orazione e chome piaque addio quegli diecj huomini tuttj s'adormentarono di ghrave sonno...* Csonka, hiányzik a vége. (48r-54v); (55-56: üres);

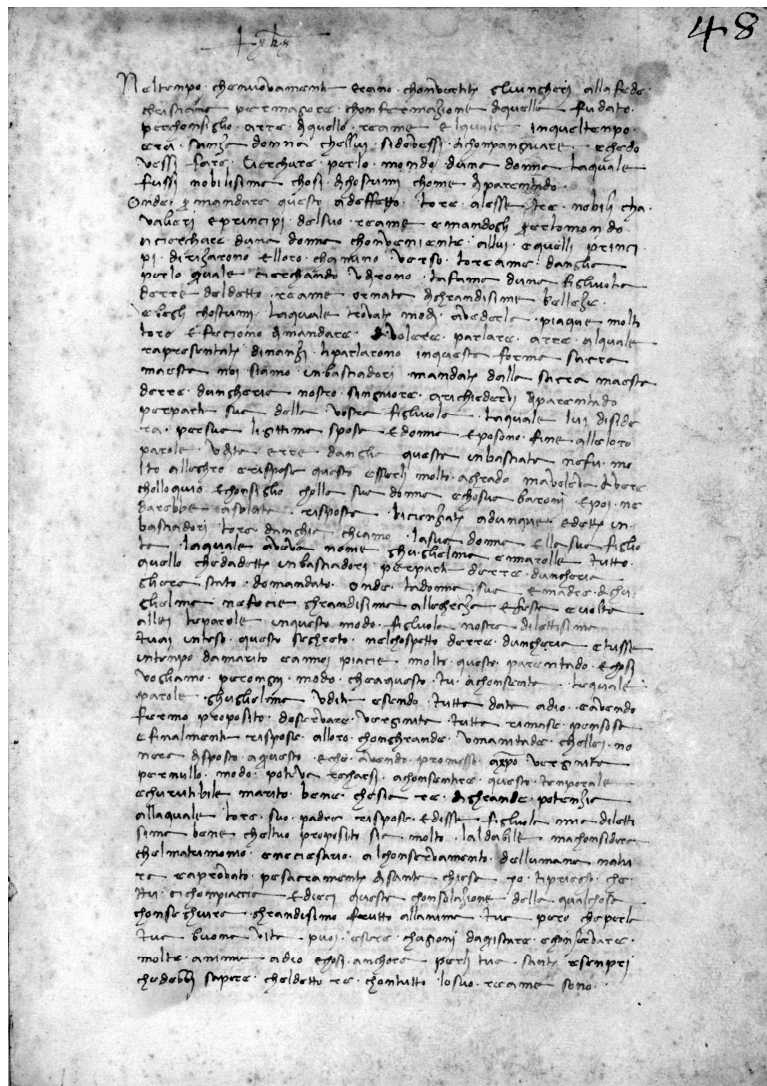
III. La sfera, in ottava rima, Leonardo Datinak és testvérének, Giorgio Datinak tulajdonított, csillagászati-földrajzi tárgyú, verses mű. Csonka (57r-79r).

A három művet egy kéz, három különböző formában másolta a kódexbe. Mindegyik hiányos.

Bibl.: PANCIATICHIANI, 120-121; BAI, I, 101, II, 395.

*

A Szent Vilma-legenda, melynek toszkán nyelvébe déli nyelvjárási elemek is keveredtek, fejezetekre van osztva, fejezetcímekkel, tagolása azonban nem követi semelyik típusú 12-es felosztású változat (sem P, VE1, PD, sem FI1, FI2, VE2) felosztását. A csonka kézirat a 4. fejezettel véget ér, az egész legenda talán 6-7 fejezetre lehetett osztva. A D variáns rokona, mely noha nincs fejezetekre osztva, bekezdéseivel e variáns fejezetekre tagolásának a nyomait is őrzi. Közös mintájuk lehetett. Az archaikus veneto-lombard változat távoli leszármazottja.

FI4 — Firenze, BNCF, Panciatichi 66, f. 48r.

FI5 — Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 89, Sup. 94 (Bandini 5.331), ff. 142v-150r.

Vallási tárgyú műveket tartalmazó vegyes kézirat.

15-16. század. — Papír, in folio, 206 fol. — Nyelve toszkán és latin.

Proveniencia: a Gaddi család gyűjteményéből származik, mely 1775-ben került a könyvtár tulajdonába.

- I. La Passione del Nostro Signore Iesu Christo (ff.1-21);
- II. Il pianto della Vergine e la meditazione della passione... Szent Bernátnak tulajdonított mű vulgáris nyelvű kompendiuma (22-36);
- III. Assempro quando uno si fa frate (37-41r);
- IV. Meditationes ex Sancto Augustino desumptae, in capita XXX divisae (41v-71);
- V. Specchio della Chrocie schritto per volgare, per utilità di quelli che non sanno grammatica (72-127);
- VI. Redeunt aliae sententiae Morales SS. Pauli, Iacobi Apostoli, Petri, etc. (127-133r);
- VII. Ode in volgare di Feo Belcari. (133v-134r);
- VIII. Sacra rappresentazione, con interlocutori: Hypocrita, Angelo, Salomone, S. Michele, S. Pietro, e Maria Vergine... (134v-139r);
- IX. Ode in volgare di incerti autori (f. 139v);
- X.. Lalda di Frate Iachopone (140-141r);
- XI. Lauda di Ruberto Benvenuti (f. 141v);
- XII. Altra di Gherardo Astore (f. 142r);
- XIII.** Leggenda di S. Guglielma. Inc.: *In nomine Jesus Christi. Nel tempo cherano chonvertitj nuova mente gliungheri ala fede cristiana, per maggiore chomfermazione di queglii ...* Expl.: *...e fu domandata chiaveva morto el fantino ella rispuose cheddio elsapeva bene chelej nonera quella...* Csonka. (142v-150r);
- XIV. Legenda SS. Sebastiani & Silvestri (152-182);
- XV. Lettera di Girolamo Benivieni cittadino fiorentino, mandata al Papa Clemente VII (183-206).

A kódexbe három különböző kéz másolta a műveket: 1. kéz: I-VII; 2. kéz: VIII-XIII; 3. kéz (más formátum): XIV-XV. A 2. kéz által másolt rész, amely a Szent Vilma-legendát is tartalmazza, dísztelen.

A másolók ill. posszessorok bejegyzései:

Az első, számozatlan lapon: *Questo libro è di Sandro, e Bartolommeo, e Giovanni frategli, figliuoli di Tomaxo di Bartolomeo Setteccielle. Vi rachordo quando l'avete adoperato rendelo.*

151v: *Ex libris Francisci Gregorij Pyde? Teglia Florentini*

152r: *Libro di varia letione scritto a penna da Francesco d'Antonio di Bartolomeo Mazzocchi [...] attorno al 1460.*

Bibl.: BANDINI, coll. 329-330; PIANO, XIX (a kódexbe másolt II. műről); VESZELY, 109; WEBER 1927, 431; ALLAIRE, 175, 185; BAI, I, 56 (a kódexről, a Szent Vilma legenda említése nélkül)

*

Bandini latin nyelvű katalógusában saját maga által kreált latin címmel tüntette fel a Szent Vilma-legendát: *Narratio quaedam de Rege Hungariae, qui uxorem ex Anglia ducit.* (Ennek alapján Veszely is így említi. Banfi latinnak vélte, legalábbis anyaggyűjtésében így szerepel: "latin?". Pedig a legenda nyelve toszkán, melybe egy attól eltérő nyelvjárás elemei keveredtek. A csonka kézirat a a legendának csak valamivel több, mint a felét tartalmazza. A legenda archaikus változatának a variánsa, legközelebbi rokonai a FE, M és O variánsok.

M — München, Bayerische Staatsbibliothek, Ital. 205, ff. 127ra-140ra.

Szentek legendái és más hagiográfiai írások.

15. század — Papír, 280x205 mm, 227 fol. — Két hasábian írva, rubrikázva, díszített, piros iniciálékkal. — Nyelve toszkán (kelet-toszkán, umbriai).

Proveniencia: a kötéstáblán a firenzei Vettori-család címere, az ő könyvtárukban őrizték a kódexet (n.o 86. jelzettel), onnan került a müncheni királyi könyvtár tulajdonába.

I. *In molti et diversi modi iddio eterno chiama et priega ciascuno che se converta ad esso dio* (1ra-7vb);

II. Vita di S. Onofrio (8ra-12ra);

III. Vita di S. Antonio (12rb-39va);

IV. *Come e fornita la legienda de sancto Antonio et da chi fo compillata* (40ra-50ra);

V. Vita di S. Josafa (51ra-69vb);

VI. Vita di S. Ylarione (70ra-80vb);

VII. *Vita de' monaci d'Egipto* (80vb-100vb);

VIII. *D'una vergene ch'ave nome Piamone* (101ra-117va);

IX. Leggenda di S. Eufrazia (117va-126vb);

X. *Incomenzase la legenda de sancta Guglielma Et prima come fo maritata al re de ungharia. Inc.: Nel tempo che novamente erano convertiti li unghari alla fede cristiana per maggiore confirmazione de quella... Expl.: ...alla quale ce conducha idio che vive et rengna in secula seculorum Amen Amen.*

Questa fu una sancta devotissima ala quale pote rechorer tucti linfermi et massime quelli che patischono doglia de testa perche ella soviene a chi devotamente la adimanda. (127ra-140ra);

XI. Leggenda di S. Maria Maddalena (140ra-144ra);

XII. Leggenda di S. Agata (144ra-147vb);

XIII. Leggenda di S. Marta (147vb-151vb);

XIV. Leggenda di S. Maria Egiziaca (151vb-155vb);

XV. Vita e la leggenda di S. Jeronimo (155vb-188rb);

XVI. De S. Paulo prima eremita (188rb-192ra);

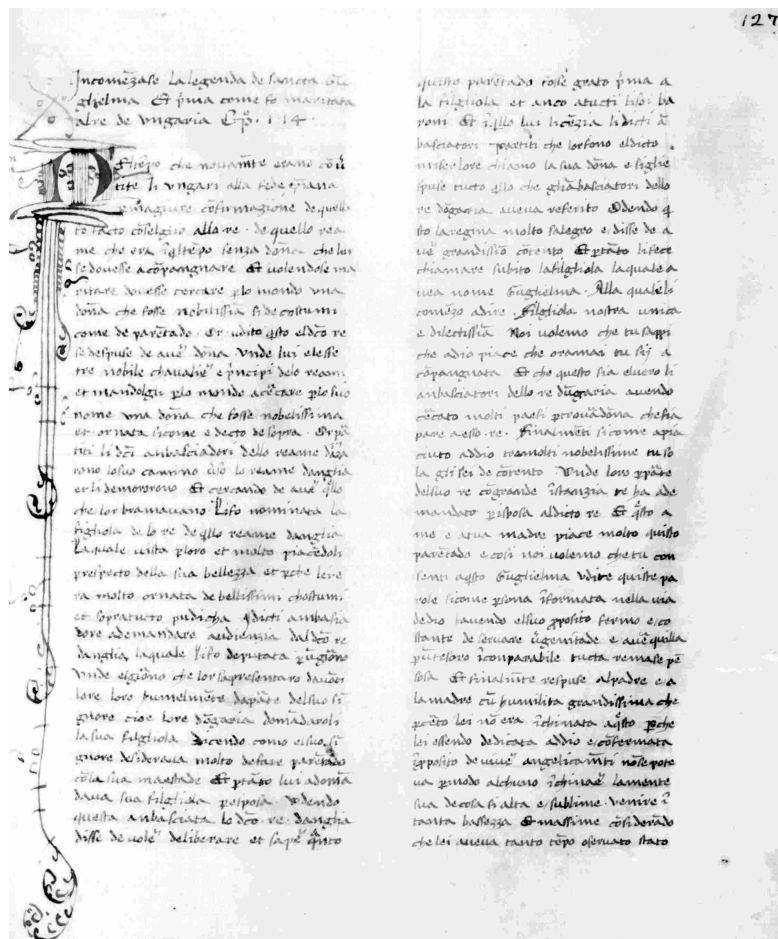
- XVII. Leggenda di S. Apolonio (192ra-195vb);
 XVIII. *De una vergene sacrata religiosa tentata de turpissimo amore* (195vb-196rb);
 XIX. De S. Margarita detta Pellagia (196rb-vb);
 XX. Le ammonizioni di S. Ambrogio (197ra-204rb);
 XXI. *De una figliola de uno senatore che tenne vita heremiticha nel deserto del giordano* (204rb-206va);
 XXII. Leggenda di S. Marina (206va-207ra);
 XXIII. De Machario d'Egipto (207ra-210vb);
 XXIV. De S. Pellagia (210vb-214rb);
 XXV. *Incomenza il prolago de Teofilo Sergio et Elchino monachi* (214rb-220ra);
 XXVI. Leggenda di S. Eustachio (220ra-223va);
 XXVII. Leggenda di S. Orsolina (223va-225vb).

Szép kivitellű, rendezett kódex, melyben a fejezetek számozása folyamatos (a Szent Vilma-legenda a 114-126. számú fejezeteket foglalja magában). A legendák zöme a Domenico Cavalca által fordított *Vite dei Santi Padri* című nagy legendagyűjteményből származik.

Bibl.: HALM, 130; DELCORNIO 1997, 107-109; FAGNONI, 50-51; DELCORNIO 2000, 280-283; BAI, I, 140, II, 395; FALVAY 2008, 66.

*

A Szent Vilma-legenda 13 fejezetre van osztva, fejezetcímekkel. Fejezetekre tagolása és azok címei egyetlen más variánsban sem fordulnak elő ilyen módon, a másoló minden bizonnyal a kódexben a többi legendánál követett tagolási szisztémához igazítva alakította ki őket. Ha a tagolástól eltekintünk, s a legendának csak magát a szövegét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az a fejezetekre nem tagolt, archaikus veneto-lombard változat variánsa, legközelebbi rokonai a FE, FI5 és O variánsok.

M — München, Bayerische Staatsbibliothek, Ital. 205, f. 127r.

O — Oxford, Bodleian Library, Ms. Canon. Ital., 215 (S.C. 20267), ff. 96ra-111ra.

Legendárium.

15. század. — Pergamen, 4°, 205 fol. — Két hasámban írva, piros címekkel, valamint kék és piros, egyszerű díszítésű iniciálékkal. — Nyelve venetói.

Proveniencia: a kódex Matteo Luigi Canonici velencei apát gyűjteményében volt, amit a könyvtár 1817 és 1835 között vásárolt meg több részletben.

I. Leggenda di S. Tecla;

II. Di S. Colomba;

III. Di S. Lucia;

IV. Di S. Agata;

V. Di S. Orsola;

VI. Di S. Margherita;

VII. Di S. Dorotea;

VIII. Di S. Apollonia;

IX. Di S. Mostiola;

X. Di S. Eufrasia monaca;

XI. Di S. Nastasia e di san Grisogono suo padre spirituale;

XII. Di S. Eufemia;

XIII. Di S. Dignamerita;

XIV. Di S. Cristina;

XV. Di S. Reparata;

XVI. Di S. Barbara;

XVII. Di S. Costanza e de' santi Giovanni e Paolo;

XVIII. Di S. Petrenella;

XIX. Di S. Beatrice;

XX. Di S. Marta;

XXI. Di S. Maria Maddalena;

XXII. Di S. Domitilla;

XXIII. *Incomincia linstoria de sancta Guielma figliola de lo Re dingilterra e moglie de lo Re dungaria. Inc.: Nel tempo che novamente serano convertiti gli ongari alla fede cristiana, per maggiore confirmatione de quei... Expl.: ...Et cosi facendo e continuando el suo vivere piacete a dio de*

*chiamarli tutti dui ali beni de vita eterna. ala quale ci
conduca dio che vive e regna in Secula seculorum amen.*
(96ra-111ra);

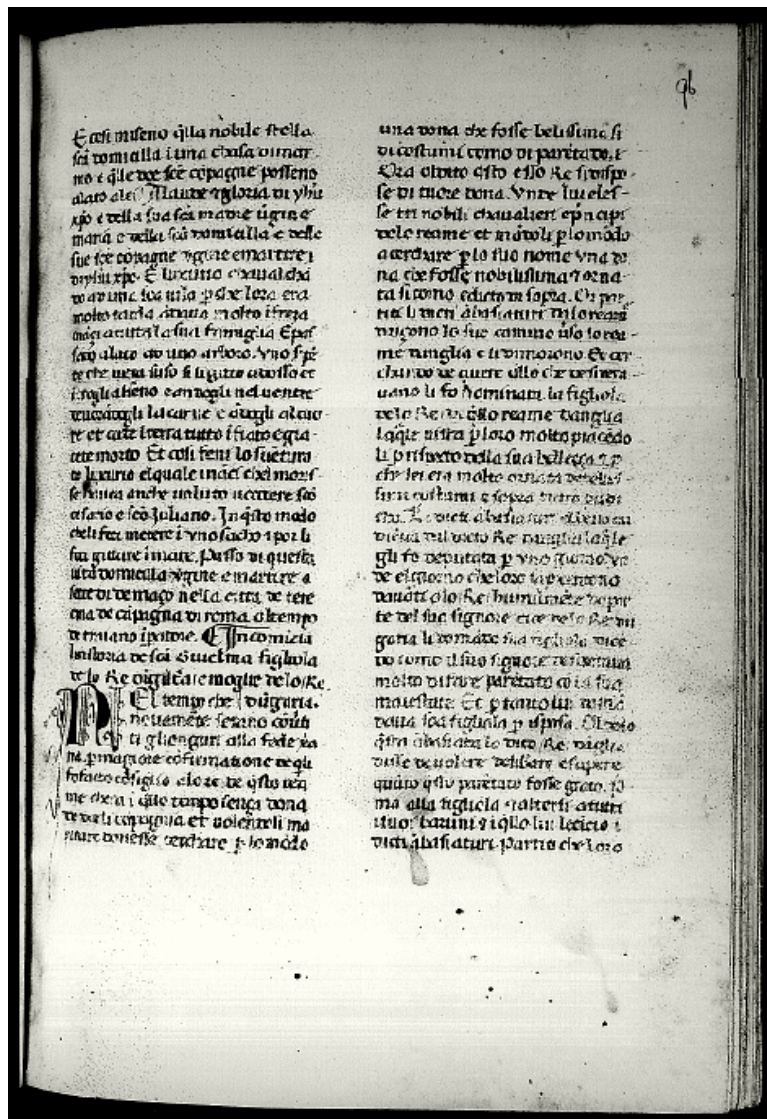
XXIV. Di S. Susanna;
XXV. Di S. Caterina;
XXVI. Di S. Cecilia;
XXVII. Di S. Eugenia;
XXVIII. Di S. Teodosia;
XXIX. Di S. Felicità e de'suoi figliuoli martiri;
XXX. Di S. Erena;
XXXI. Di S. Febronia;
XXXII. Di S. Agnese;
XXXIII. Di S. Caterina;
XXXIV. Di S. Chiara;
XXXV. Del re e della regina d'Oriente;
XXXVI. Di una santa vergine (név nélkül);
XXXVII. Di un'altra santa vergine (név nélkül);
XXXVIII. Di uno miracolo della Vergine Maria molto bello,
che fece di una monaca sua divota e grande amica di Dio

Női szentek legendáit tartalmazó, rendezett, elegáns kódex.

Bibl.: MORTARA, 214; MADAN 417; MUSSAFIA, 662;
WALLENSKÖLD, 49; KATONA, 665; WEBER 1927, 431; BAI,
I, 149, II, 395; FALVAY 2008, 66.

*

A Szent Vilma-legenda gondosan készített másolat,
kevés hibával. Szövege a legenda fejezetekre nem tagolt,
archaikus, veneto-lombard változatának egyik variánsa,
legközelebbi rokonai a FE, FI5 és M variánsok.

O — Oxford, Bodleian Library, Ms. Canon. Ital., 215, f. 96r.

P — Paris, Bibliothèque nationale de France, Fond italien 665 (7762), ff. 10r-28.

Barlám és Jozafát történetét és más vallási tárgyú műveket tartalmazó vegyes kézirat.

14. század. — Pergamen, 240x175mm, 105 fol. — Piros fejezetcímekkel és paragrafusjelekkel; különböző színekkel és aranyozással díszített iniciálékkal, miniaturákkal. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: a kódex több bejegyzés tanúsága szerint a Szent Jeromos Remetési rend urbinói (talán montebellói) kolostorához tartozott. Nem tudni, mikor került Párizsba, de 18. századi kötése már a francia királyi címer liliumjaival van díszítve.

I. *De tri monaci che zeno alo paradixo terrestre...* (2r-6r);

II. *S. Alberto vescovo di Alamania disse...* (6r-v);

III. *Epistola de S. Yeronimo a S. Paulina.* Csonka (6v-9v);

IV. *Nota como Christo tre citade fue zoè Nazareth unde el fo concepito, Betlehem unde nassete e Yerusalem unde morite.* Csonka (9v);

V. *Incomincia la legenda de sancta Guilgelma [!] figliola del Re de enghelterra et donna del lo Re de vngaria.* Inc.: *Nel tempo che nuovamente erano conversi gli vngari alla fede cristiana per maggiore confirmatione de quelli...* Expl.: *...Et cosi facendo et continuando el suo vivere piacque a dio de chiamare amenduoi cioe lo Re et la reina alli beni de vita eterna alla quale ne perduca dio che vive et regna in secula seculorum. Amen. Dio gratias Amen.* (10r-28v); (29: üres);

VI. *Leggenda di S. Josaphat* (30r-88v);

VII. *Leggenda di S. Eufrosina* (90r-96v);

VIII. *Vita di S. Marina* (97r-98v);

IX. *Vita di S. Pelagia* (99r-104v).

Későbbi kéz javította a valószínűleg vízfoltok miatt nehezen olvashatóvá vált részeket Szent Vilma és Szent Eufrosina legendáinak a szövegében.

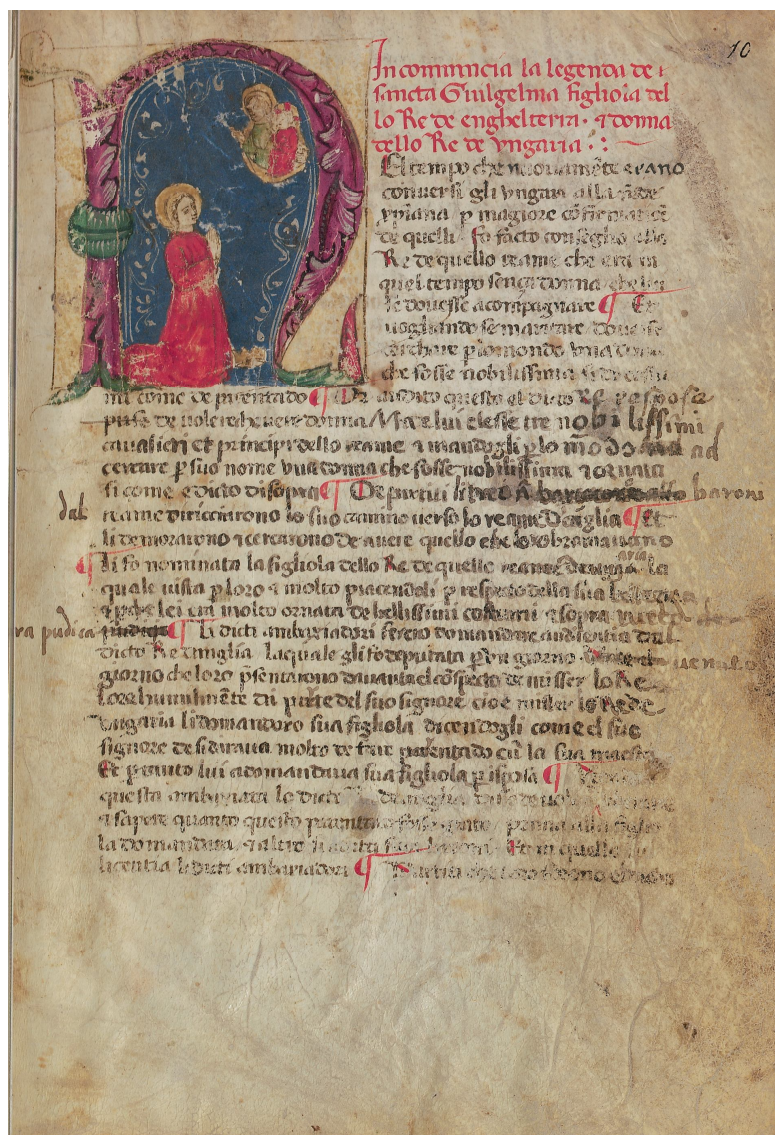
S. Eufrosina, S. Marina e S. Pelagia legendái eredetileg Cavalca *Vite dei Santi Padri* c. gyűjteményének IV., női szentekről is szóló kötetébe tartoztak.

Bibl.: ZOTENBERG-MEYER, 356-357; MUSSAFIA 1865, 662; MAZZATINTI, I, 126-127; WEBER 1900, 335-336; WALLENSKÖLD, 49; KATONA, 665; WEBER 1927, 331-340; DEGLI INNOCENTI M, 68; DELCORNIO 1989, 349; TARDIOLA, 1993, 79-101; FROSINI, 18; DELCORNIO 1997, 98-100; DELCORNIO 1998, 16; DELCORNIO 2000, 334-337; BAI, I,157, II, 395; KOVÁCS 2008, 57; FALVAY 2008, 66.

*

F. 10r: Szent Vilmát ábrázoló miniatúra a szentet glóriával, térdelve ábrázolja — mellette a földre helyezett korona — amint a Gyermeket az ölében tartó Szűz Máriához imádkozik.

A legenda szövege — mely toszkán de sporadikusan tartalmaz veneto-lombard alakokat is — az archaikus 12 fejezetre osztott változat egyik variánsa, nagyon szoros rokonságot mutat a VE1 variánssal, közös mintáról másolhatták őket. Távolabbi rokona a PD és a VAT2 variáns.

P — Paris, BnF, Fond italien 665, f. 10r.

PD — Padova, Biblioteca Universitaria, Ms. 2201.

Vita di S. Guglielma — töredék.

15. század. — Papír, 215x145 mm, 13 fol., modern papírkötésben. — Nyelve toszkán, szórványos veneto-friuli elemekkel.

Proveniencia: a kéziratban lévő sorszámozások arra látszanak utalni, hogy egy rendezett gyűjtemény része lehetett. Feltehetőleg a szerzetesrendek felszámolásakor valamelyik kolostorból került a könyvtárba, de nem sikerült egyik átvett kolostorkönyvtár jegyzékében sem a nyomára akadni.

A legenda szövegét másoló kéztől eltérő kezek különböző bejegyzései:

f. 1r tetején 2. kéz: 34; 3. kéz: *Questa e la vita (d'anonimo) di S. Ghuglielma figlia del Re d'Inghilterra.*

A margón keresztbe írva 4. kéz: *Vita di S. Guglielma* (22). Ugyancsak a 4. kéztől származik a modern kötés gerincére felragasztott (korábbi kötésből származó) cédulán: *Vita di S. Guglielma.*

Inc.: *Nel tempo che nuovamente erono chonvertiti gli ungheri alla fede cristiana per maggiore confermazione del quale...* Expl.: *... da quello tenpo in qua senpre la mia vita estata misera e piena di trestizia ma ringrazio iddio e la sua madre mia divotta che ma chanpate da ongnj pecqato e ami riduta a questo fine...*

Egyszerű, igénytelen kivitelű másolat töredéke, mely eredetileg 26 számozott lapot tartalmazott, amik közül — a modern bekötés előtt — elveszett az 5-12., a 17-19., a 24. és a 26. lap.

A másoló mondatokat nem tagol, helyesírása nem latinus, nem értelmesen másol.

Bibl.: FALVAY 2001; FALVAY 2002, 162-169, FALVAY 2008, 66; KOVÁCS 2010, RSU, 42. (mind téves jelzettel)

*

A P, VE1 és VAT2 variánsok rokona. A VAT2 variánshoz hasonló a nyelvi sajátosságait tekintve is: toszkán és venetói (friuli) elemek keverednek benne egymással. Töredékessége ellenére megállapítható, hogy velük azonos módon tagolódik 12 fejezetre. Ugyan a fejezetcímek, amiket utólag szoktak pirossal beírni, általában hiányoznak, de a másoló kihagyta a rubrikák helyét, s az ebből megállapítható tagolás, s a két véletlenül fekete tintával lemásolt fejezetcím — a IX. és a XII. — szövege megegyezik a P variáns fejezetcímeivel.

l'ultimo di questa mente sono sfondati
 giungersi alla fede cristiana per maggiore
 confermazione di quella. fustato confesso
 allora di questo. namque questa in quel tempo
 senza donna questa si dovea accompagnare
 con volendosi continuare dove era circa
 in plemondo una donna questa non di
 prima si costumi come diparentado ora
 allora questo. l'ultimo si dissuosi. di vol-
 re avere donna. onde lei allora tutto
 bellissimo. questa era principi dello stesso
 e mandogli plemondo accareare per no-
 me una donna questa nobilissima
 ornata siccome adato di donna riparte
 di domo in labradori dello stesso di via
 una filoni chiamano vinti loro nomi. di
 gli si dimostrarono coraggiosi d'aver
 quello allora chiamavano al futo nome
 nata la figliuola allora di quello nam-
 dagli. laquata. vista per loro molto
 piaciuti per questo della sua bellezza
 riparte lei ora molto ornata di
 primi costumi. sopra tutto giudica. l'ultimo
 in antelabori. per loro adomandano. di
 anzi. a d'ora e dagli. laquata. gli fu
 putata loro primo giorno videro
 giorno allora sapientissimo di anzi
 balco. ho di più. loro. loro. vinti
 mente diparente allora singu-
 di loro. singu- gli dimandavano per
 figlia di d'ora. gli loro singu-
 di diparente di più. patendo d'ora

22
 Nella c. S. Guglielmo.

R — Roma, Biblioteca Angelica, Ms. 2235 (Manzoni 25), 87r-99v.

Legendárium.

14. század vége — Papír, 280x200 mm, 98 fol. — Piros címekkel és egyszerűen díszített iniciálékkal a 78. lapig, onnan kezdve csak a címeket írták be, az iniciálék hiányoznak, a 85. lapon a cím is hiányos. — Nyelve veneto-lombard.

Proveniencia: a milánói Archinti-család tulajdonából (ex libris a kötéstábla belső oldalán) került Giacomo Manzoni gróf gyűjteményébe, majd onnan 1894-ben a könyvtárba.

I. *Questo libro sie de sancto Iochim e de sancta anna e de la nasione de sancta maria e de lo nostro segniore yhesu cristo per fina che el morite.* (1r—26r);

II. *Hic incipit infantia salvatoris.* Vulgáris nyelven (27r-39v);

III. Leggenda di S. Eustachio (40r-45r);

IV. Leggenda di S. Iuliana (45r-46r);

V. *Questa e la repressatione de abbram quando volze fare sacrificio de ysach.* (46r-49v);

VI. Leggenda di S. Ursula (49v-52r);

VII.. Leggenda di Maria Maddalena e di S. Marta (52v-59r);

VIII. La vita di S. Maria Vergine (59r-60v);

IX. Leggenda di S. Teosina (61r-65r);

X.. Vita di S. Paulo primo eremita (65r-68v);

XI. Vita di S. Antonio (68v-74r);

XI. Leggenda di S. Bartolomeo apostolo (74v-76r);

XII. Leggenda di S. Tecla (76r-78v);

XIII. Leggenda di S. Cristoforo (78r-81v);

XIV. Leggenda di S. Dega (81v-85r);

XV. *Questa sie la legenda di S. Guilema. Inc.: Nel tempo che novamente conversi erano li ongari ala fede cristiana per maggiore confirmatione de quella... Expl.: ...de chiamarli intrambi duy lo [re] ela regina ali beni de vita eterna alla quale ne perduca dio che vive e regna per infinita in secula seculorum. Amen.* (85r — 97v).

A kézirat különböző szerzőktől származó leírásában eltérések mutatkoznak a lapok számozásában, valamint a kormeghatározásban. A problémát az okozta, hogy a kódex elejébe két pergamen lapot kötöttek. A lapok utólagos beszámolásánál kétféle módon jártak el: a pergamen lapokkal kezdve a számozást, a margóra írt számokkal, 1-től 100-ig haladva (ezt a lapszámozást követte VITALE, MANUS), illetve a papírkódex első lapján kezdve a számozást, a lap tetején középre írt számokkal, 1-től 98-ig (ezt a számozást követte TENNERONI, s ezt követem én is). DELCORNO katalógusában a kézirat leírásánál összekeveredett a kétféle számozás. A MANUS katalógusa a kéziratot 16. századnak minősíti — tévesen —, félreértve Vitale megjegyzését, mely az első, pergamen lapon olvasható írást a 16. századra datálja.

Bibl.: TENNERONI, no.25; SCUDIERI-RUGGERI; VITALE, 42-43; DELCORNO 2000, 353-355; BAI, 172, 395; KOVÁCS 2007, 51; MANUS online
http://manus.iccu.sbn.it//opac_SchedaScheda.php?ID=42537

*

A Szent Vilma-legenda címének és iniciáléjának kihagyott helyre pirossal csak a cím első, „*Questa sie la legenda*” szavait írták be, s az üresen maradt helyre kései kéz jegyezte be ceruzával: „*di S. Guilema*” [!]. Gondatlan, sok hibát tartalmazó másolat.

A legenda fejezetekre nem tagolt, archaikus veneto-lombard változatának a variánsa, annak legrégebbi fennmaradt forrása. Legközelebbi rokonai a C és a T variáns.

T — Treviso, Biblioteca Comunale, Ms. 1594, 21r-38v.

Legendárium.

1470. — Papír, 215x155 mm, 50 fol. — Nyelve latin és venetói.

Proveniencia: Luigi Bailo adományozta a könyvtárnak.

I. Vita Sancti Bassiani (1r-5r);

II. Passio undecim millium virginum (5v-7v);

III. Vita Sanctae Apolloniae (8r-v);

IV. Legenda beate Helisabet tertii ordinis (8v-12v);

V. Vita beati Ludovici (13r-15r);

VI. [Jacopo da Varazze], Legenda sancte Caterine et de eius nomine (15v-17v);

VII. De nativitate sancti Steffani (17v-19r);

VIII. Anselmus Cantuariensis, Legenda de conceptione beate et gloriose Virginis Marie (19r-20v);

IX. Vita di S. Gulielma. Inc.: *In nomine Jesus. Nel tempo che novamente se convertite li ongari ala fede cristiana, per mazore confirmatione de quella...* Expl.: *...el piase a dio de chiamarli intrambi duy, lo re e la regina al beni de vita eterna, ali quali ne conduca dio per soa grazia emisericordia, e meriti della soa sancta passione, che vive e regna in secula seculorum Amen.*

Deo gratias Amen. Te laudo te adoro tibi que gratias ago qui es gloriosus in secula seculorum Amen.

Ad honorem dei ac Beate Virginis MARIE et sancte

Gulielme et omnium sanctorum finitum fuit hoc opus per me Antonium de perabobus filium domini horigoli. 1470 die sabati septimo Julij. (21r-38v);

X. De epistola ad Philipenses II, vulgáris nyelven (39r-47v);

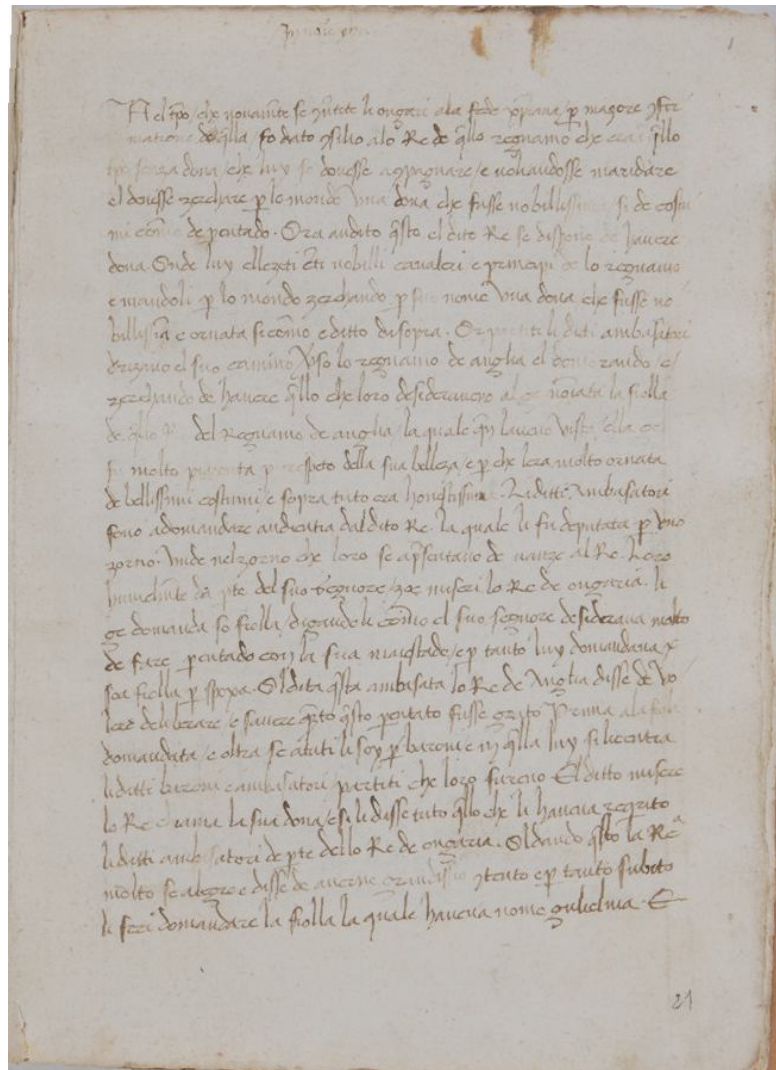
XI. Domus repleta est ex odore unguenti, Johannis 2.o capitulo, vulgáris nyelven (48r-50v).

Díszítetlen, szerény kivitelű, de rendezett kódex, gondosan, szépen formált írással másolva.

Bibl.: PANI, 94.

*

Szövege az archaikus, fejezetekre nem tagolt, veneto-lombard változat egyik variánsa, legszorosabb rokona a C, rokona az R variáns.

T — Treviso, Biblioteca Comunale, Ms. 1594, 21r.

VAT1 — Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 5863, 1r-34v.

Legendárium.

15. század — Papír, 275x160 mm, 105 fol. — Piros címekkel és egyszerű díszítésű iniciaisékkal. — Nyelve venetói nyelvjárás.

I. Legienda dj santa guielma di ongaria molto devota. Inc.: *Nel tempo che novamente ongarj Erano converssi cristiani per maior confirmazione de quellj...* Expl.: *...El piazete adio eterno dj ciamarllj intrambi doj zoe lo re e la regina a li benj dj vita Eterna per laqual gloria ne conduga esso dio chi vive Eregna in secula seculorum Amen.*

Questa e una santa devotissima ala qual puol recorere tutj li infermj et masimamente quellj che patisseno dolgia dj testa Elej lisovvene achi devotamente si ricomanda. Finit. Amen. (1r-34v);

II. Legenda de santa eufraxina verzene (34v-46v);

III. Legenda de santa marina verzene (47r-48r);

IV. Legenda de santo eustachio romano e di suo dona chon do fiuoli martiri (48r-54v);

V. Legenda di santa luzia martire (54v-64r);

VI. Legenda di santo laurenzio leuita martire (64r-70r);

VII. Legenda di santo ipolito romano martire (70r-73v);

VIII. De beato ieronimo (73v-105v).

Egységesen megformált kódex.

Bibl.: A könyvtár kéziratos katalógusa; KOVÁCS 2007, 54; KOVÁCS 2008, 56.

*

Ez lehetett az a kézirat, melyről Antonio Ferrari 1642-es Szent Vilma-életrajzának a bevezetőjében említi, hogy lemásoltatta.

A legenda szövege az archaikus, fejezetekre nem tagolt, veneto-lombard változat egyik variánsa. Rokonai az O, M, FE.

VAT2 — Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ferrajoli 922, 95r-109v.

Legendákat tartalmazó vegyes kézirat.

14. (?) század. — Papír, 275x205 mm, 135 fol. — Piros fejezetcímekkel és paragrafusjelekkel. — Kötése 17. századi. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: a Ferrajoli-gyűjteménnyel került 1926-ban a könyvtár tulajdonába.

I. [S. Bonaventura], Leggenda di S. Francesco (1-80v);

II. Leggenda S. Antonio di Padova (80v-92);

III. *[QU]I Comença la legenda de sancta guglielma. Inc.: Nel tempo che novamente erano convertiti li Ungari ala fede cristiana per maiore confirmatione de quella...; Expl.: ...E chi veniva per vederla per meraviglia consideravano che tucti per pen-. Csonka (95r-109v);*

IV. Delle stigmatte di S. Francesco (110-135v).

A kódexbe különböző másolatokat köthettek egybe, tartalmából ítélve valószínűleg ferences környezetben.

Három kéz írása. A Szent Vilma-legenda, melyet a 2. kéz másolt, formailag eltér a többi műtől, melyek előtte is, utána is két hasábian vannak írva. Hiányzik belőle két lap a 103. és a 104. között, valamint egy a 109. után (a legenda utolsó néhány sorával), melyek a bekötés (a kódex lapjainak a számozása) előtt veszttek el.

A gyűjtemény nyomtatott katalógusa a kéziratot XVI. századnak minősíti. Feltehetően egyszerű sajtóhibáról van szó (a katalógusnak ugyanezen oldalán még két feltűnő sajtóhibát találunk), a kódex — írásképe alapján — XIV. századnak tűnik. A Szent Vilma-legenda szövegének archaikussága is megerősíteni látszik ezt a feltételezést.

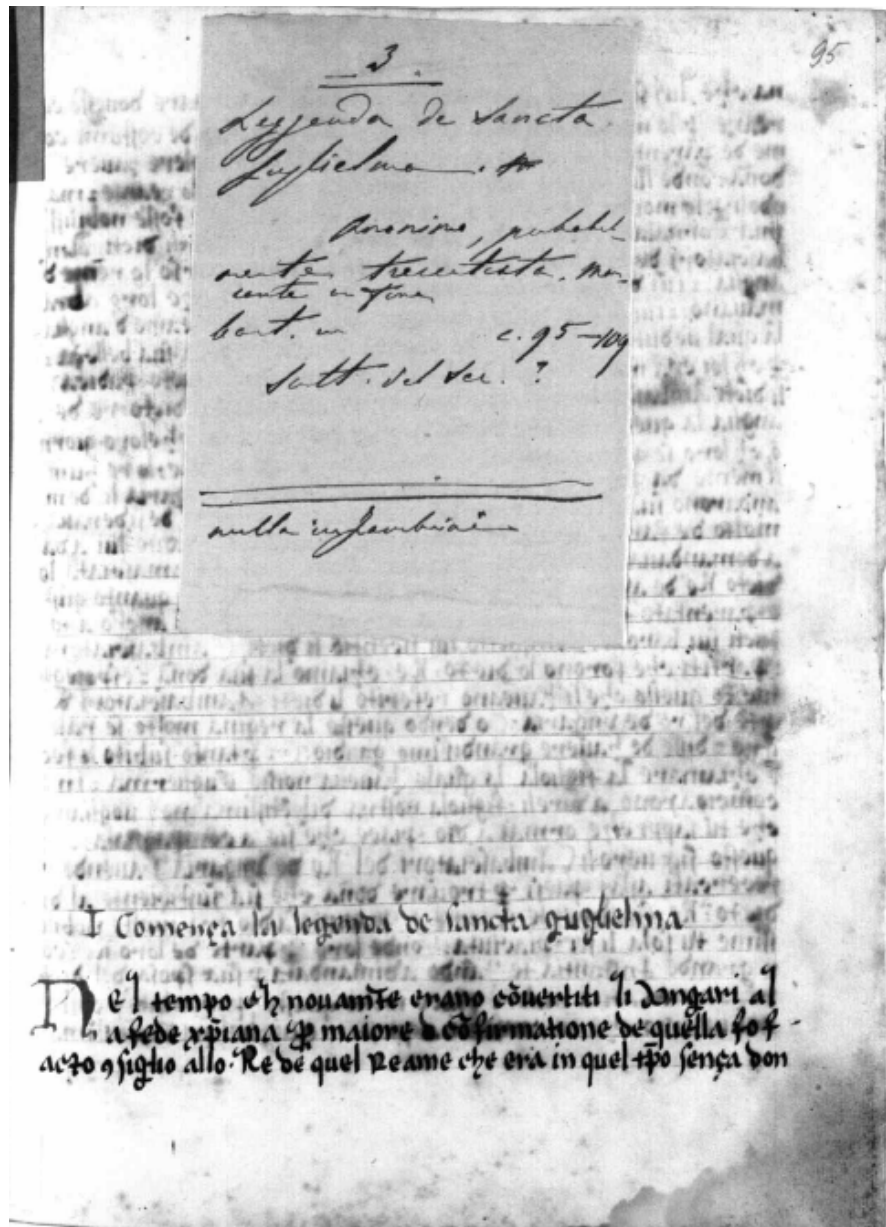
Bibl.: BERRA, 410-411.

*

A kódexbe helyezve, cédulákon 19. századi kézzel írt megjegyzések olvashatók. A Szent Vilma legendánál:

„Leggenda de Sancta Guglielma. Anonimo, probabilmente trecentesca. Mancante in fine [...] in c.95-109. scritt. del sec? nulla in Zambrini”

A Szent Vilma-legenda az archaikus, 12 fejezetre osztott változat variánsa, annak a tagolását követi, noha a fejezetcímei nem mindig egyeznek meg a P és VE1 variánsok fejezetcímeivel, mert a másoló általában túl kis helyet hagyott ki a rubrikák számára, ezért azok rövidített formában lettek beírva. Nyelve toszkán, de sporadikusan feltűnnek benne venetói-friuli elemek is, a PD variánshoz hasonlóan.

VAT2 — BAV, Ferrajoli 922, f. 95r.

na che lui se deuesse a compagure: z uolendose maritare douesse cre
 reare p' lo mundo una dona ch' fosse nobilissima cose de costumi co
 me de parentato: or o duto questo lo re se dispuse de uolere hauere
 dona: onde lui elesse z nobili cauallieri z principi dello reame z ma
 ndoli p' lo mondo a cercare p' sua nome una dona che fosse nobiliss
 ima z ornata si come e dicto de sopra. Or partiti li dicti Am
 basciatori de lo reame dirigarono loro camino uerso lo reame d'
 angia: z iui s' morarono z cercarono p' hauere ql che loro abra
 mauano: z iui fo loro noiata la figliola d' lo re d' quel reame d' angia:
 la qual ueduta da loro z molto piandoli p' respecto della sua bellezza z
 p' ch' lei era molto ornata d' bellissimi costumi z sop' attuto publica:
 li dicti Ambasciatori feceno domandare audintia dal dicto re de
 angia la quale li fo loro d' putata p' un giorno: onde ch' eloro giorn
 o ch' loro se presentarono denanci al conspecto del Re: lo re hum
 ilmente da parte de loro signore cio e lo re de vngaria li dem
 andarono sua figliola uicendoli como loro signore de siberia
 molto de fare parentato con la sua maesta: z p' tanto lui ada
 a domandaua sua figliola p' sposa. Onde a questa amasinata lo
 dicto Re de angia desse de uolere deliberare z sapere quanto quist
 o parentato fosse grato prima alla figliola z altre si ancho a tu
 tuch sui baroni: z in quello lui licentio li dicti Ambasciatori
 partiti che forono lo dicto Re: chiamo la sua dona z esposigli
 tutto quello che li haueano referito li dicti Ambasciatori da
 parte del re de vngaria: Co dendo questo la regina molto se rale
 gno z disse de hauere grandissimo gaudio: z p' tanto subito li fec
 e chiamare la figliola la quale haueua nome Gugherma z in
 comenciarono a direli: figliola nostra dilectissima noi uogliamo
 che tu sappi che ormai a dio piace che sia a compagnata: z
 questo sia uero li Ambasciatori del Re de vngaria hauendo r
 referati assai paesi p' trouare dona che sia sufficiente al di
 dicto Re: finalmente si come e piaciuto a dio tra multe nobil
 ssime tu sola li sei piaciuta. Onde loro p' parte de loro Re: co
 n grande instantia te habdo adimandata p' sua sposa del dicto
 re: z ame z atua madre piace molto questo parentato z cosi
 noi uolemo che tu consenta a questo. Gugherma saputissima

VE1 — Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It., V. 68 (Morelli, 566; 5619), 84r-110v.

Legendárium.

15. század első fele. — Papír, 200x145 mm, 230 fol., hiányos. — Piros fejezetcímekkel, iniciálékkal és paragrafusjelekkel. — Nyelve toszkán, veneto elemekkel keveredve.

Proveniencia: Giacomo Morelli gyűjteményéből került 1819-ben a könyvtár tulajdonába.

I. Vita di S. Benedetto (1r-26v);

II. Vita di S. Eustachio (27r-30v);

III. Vita di papa Celestino V (31r-58v); (a végén: *Amen. Deo gratias. Amen. Ego fr. Stephanus de Tirabuschis O. Celestin. scripsi*);

IV. Vita e martirio di S. Caterina d'Alessandria (59r-66v);

V. Vita di S. Cecilia (67r-74r);

VI. Vita di S. Agnese (74r-77v);

VII. Vita di S. Cristina (77v-79v);

VIII. Vita di S. Giustina (80r-83v);

IX. *Incomenza legenda de sancta guielma fiola de lo Re de engeltera et moglie de lo Re de ungaria. In.: Nel tempo che nouamente erano conuertidi li ungari a la fede cristiana per maggiore confirmatione de quelli...Expl.: ...Alora G. li respose Sancta corona idio ve perdoni io so che non mi cognosseve ma si come peligrina me tractasti honorevelmente. Et qui comenzo a narare tuto || el corso...*

Csonka, egy lapnyi szöveg hiányzik a végén. (84r-110v);

X. *Leggenda di Lazzaro, Marta e Maddalena* (111r-190v);

XI. *Leggenda di S. Caterina d'Alessandria*. Anonim verses mű (191r-213r);

XII. *Vita di santa Grata, matrona bergamasca* (213r-230v); (az elején: *Proemio a Madonna Mansueta*. — a végén: *Iste liber est domine Mansuete domine sancte Grate ordinis sancti Benedicti. | Ego frater Stephanus de Tirabuschis scripsi.*)

A bergamói Benedek-rendi kolostor, ahol Madonna Mansueta élt, ma is működik. Vitatott, hogy a kódex végén olvasható megjegyzést Tiraboschi, bergamói celestinus testvér a mintájáról másolta-e le, azaz a S. Grata-életrajz mintájául szolgáló könyv posszesszor-bejegyzését ismételte meg az általa készített másolaton, vagy egy bizonyos Madonna Mansueta számára készítette a másolatát. Ez utóbbit feltételezi Frati-Segarizzi katalógusa és Cortesi is, Delcorno azonban nyitva hagyja a kérdést, felvetve annak a lehetőségét, hogy ha a bejegyzést Tiraboschi a modelljéről másolta, akkor az vonatkozhatna arra a Mansuetára, aki a 13-14. század fordulóján volt a S. Grata kolostor nevezetes apátnője.

Tiraboschi minden bizonnyal a modelljéről másolta a bejegyzést, hiszen az „*Ist liber est...*” típusú mondatok általában posszesszorbejegyzések (vö. pl. a VE3 variáns posszesszorbejegyzésével).

Bibl.: RENIER; FRATI—SEGARIZZI, II, 304-306; G. P. SCARDIN, 86; COLOPHONS, V, n. 17523; DELCORNIO 2000, 468-470; CORTESI, 63-115; BAI, 195, 394; KOVÁCS 2008, 57; FALVAY 2008a, 66; FALVAY 2008b, 58.

*

A legenda szövege az archaikus, 12 fejezetre osztott változat egyik variánsa, nagyon szoros rokonságot mutat a 14. században készült P variánssal, közös mintáról másolhatták őket. Ez alátámasztja azt a feltevést, hogy modellje lehetett egy már 1300 körül meglévő kézirat. Távlabbi rokonai a PD és a VAT2 variánsok.

*

A legenda egy olvasója az első lapon a magyar király kifejezés fölé azt írta, „re Stephano”, az „Enghelterra”-t „Saxonia”-ra és királyát „re Ottone”-ra javította, feltehetőleg úgy gondolva, hogy a legenda Szent István feleségéről szól (bár Gizella apja nem Ottó szász, hanem II. Henrik bajor herceg volt).

Incomenta legēda de scti guelina fiola de lo Re
 de engeltera: i moglie de lo Re de ungaria.
 Et tempo che nonamēte erano conue-
 niti li ungar a la fede cristiana p ma-
 giore confirmatione de quelli fo dato
 cōsilio a lo Re de quello reame che era i quel
 lo tempo senza dona che donesse tore dona i
 compagnarle: Et uolēdole maritare donesse
 cercare p lo mōdo una dona che fosse nobilis-
 sima si de cūstumi como de parētado. Or udito
 questo el doto Re se despose de uolere haue-
 re dona. Vnde lui eia a sse tre nobilissimi cau-
 leri et principi del suo reame et mandagli p
 lo mōdo a cercare p suo nome una dona la
 quale fosse nobilissima et ornata si come doto
 de sopra. Et partiti li diti ambasciatori de lo
 reame uizarono lo suo cammino uerso lo rea-
 me de engeltera doue dimorarono i cercare
 iuo de haue-^{re} quello che desideraueno. Et fagli
 nominata la fiola de lo Re de quello reame de
 engeltera la quale uista p loro et molto pia-
 cendagli p rispetto de la sua bellezza et p che era
 molto ornata de belissimi cūstumi et sopra tu-
 to pudica et casta. li diti ambasciatori fece-
 ro domā dare audietia al doto Re de engeltera
 la quale si fo reputata p un giorno. Vnde
 el giorno che se presentarono nana al cōspetto
 de lo Re loro da parte del suo signore.

VE2 — Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It., V. 35 (Naniano, 67; 5590), 95r-119v.

Legendárium.

1479. — Papír, 235x170 mm, 151 fol. — Piros címekkel, piros és kék finom díszítésű iniciálékkal, különösen az I-VI. részeknél, az elején korabeli tartalomjegyzékkel. — Nyelve toszkán.

Proveniencia: Giacomo Nani 1759-ben vásárolta, az ő gyűjteményével került a könyvtárba.

I. Leggenda di Santo Clemente papa e martire translata di latino in volgare dal venerabile homo Messer Guido da Gonzaga (1r-51v);

II. Vita di S. Alessio (52r-56v);

III. Vita di S. Eufrosina 56r-62v);

IV. Leggenda di S. Eugenia 62v-76v);

V. Leggenda di S. Domitilla 76v-95r);

VI. *Incomincia la leggenda di sancta ghuglielma figliuola del Re dinghilterra. La quale fu maritata al Re dungharia. Inc.: Nel tempo che nuovamente erano convertiti gli unghari alla fede cristiana, per maggiore confirmatione di quello reame... Expl.: ...Et cosi perseverando sempre di bene in meglio nel timore di dio et nelle sancte operatoni per modo che alla fine loro meritorono d'avere i beni di vita eterna. Alli quali ci facci pervenire yhesu christo benedecto il quale vive e regna col padre et collo spirito sancto in secula seculorum. Amen.* (95r-119v); hiányos, a 103. és 110. fol. kiesett.

VII. Storia della figliuola del Re Odoardo d'Inghilterra (120r-134v);

VIII. Leggenda di Sant'Eustachio (134v-140r).

IX. Della figliuola d'uno imperadore la quale uolse fare uccidere la imperadrice sua matrigna per invidia, perché era più bella di lei, et come miracolosamente dio la scampoe (140r-146r);

X. Leggenda di S. Maria Magdalena (146r-151v).

A kézirat a Bergamóhoz közeli, mára már elpusztult Montello karthauzi kolostorában készült, de mind a modellje, mind a másolója Toszkánába való, ahogy az kitetszik az 51v folián olvasható bejegyzésből: *“Finito addi XX d’aprile M^o CCCC^o LXXVIII° per me don Francesco da Pisa nel Monastero di Montello, le quali carte sono della Certosa di Firenze dove sono professo”*.

S. Alessio, S. Eufrosina, S. Domitilla, S. Eustachio legendái a Cavalca által fordított *Vite dei Santi Padri* gyűjteményből származnak.

Bibl.: MORELLI, pp. 68-69, n. 67; VALENTINELLI, p. 28, n. 23; MUSSAFIA, 662; FRATI-SEGARIZZI, II, 273-275; WALLENSKÖLD, 49; WEBER 1927, 431; BÉNEDICTINS DU BOUVERET, II, n. 4361, 4362; CHIARELLI, II, 204; DELCORNO 2000, 462-465; BAI, 194, 395 (tévesen Bon műveként tünteti fel); KOVÁCS 2007, 47; KOVÁCS 2008, 57; FALVAY, 66.

*

A Szent Vilma-legenda az anonim toszkán feldolgozás variánsai közé tartozik, a FI1, FI2, FI3 variánsokkal közös ősrre megy vissza. Mintája — mely a másoló megjegyzése szerint a firenzei *Certosa* példánya volt — vagy ugyanaz, vagy nagyon hasonló lehetett, mint a FI1 és a FI2 variánsoké. Szövegében — a FI1 és a FI2 variánsokhoz hasonlóan — a magyar király városa meg van nevezve: „Patiuole”. A VII. mű, Bartolomeo Fazio latin novellájának *Dell’origine della guerra tra franciosi e inghilesi* címen is ismert vulgarizált változata, a FI3 variáns kódexében is együtt szerepel a Szent Vilma-legendával.

nobilissima et fuma desiderava delle morte presti
dola che tanta sapientia non douesse sottrarre. Et
quali ella resuscitasse. Questa non e p della ma muo
li in inglio. Dopo queste cose luyurio torno ad essi
arando doue erano leuegane. luyfistandole chelleno
sacrificasseno alli doli. Et cio non uolendo ellino co
sentire. et tra, nella camera loro et robelle tregide
loro no stollauano. et dopo le scio in camera a
misse fuedo nella casa. Laqual cosa uedendo alle
gloriosissime uerfina. si dirono. La pace in sieme et
poi si missero in oratione raccomandando l'ordine
loro ad ihu xpo. et lo cui amore uolentieri riceue
no il martirio. Et cosi quando rendeteno a tto
thie loro in pace. La quale martirio sentendo si
refazio uenne atterrasa. laltro di con molti d'eri
d'et yfiani p secellire. quelli si corpi. liquali l'itro
uazione stire tutti in ginocchioni come seano po
ta uiui in oratione. et non era maculato un pelo
delle loro uestimti. Passò di questa uita domiti
la nella anni del nra signora. ihu xpo. Lxxxvii. ad iij.
di maggio. et deo pax. Amen. Deo pax. Amen.
In comincia la leggenda di s. giulietta figliuola del re
di inghilterra. La quale fu maritata al re d'inghilterra.

In tempo che nuouamente erano conuegni gli
inghilterra alla fede xpiana. p maggiore confor
matione di quello reame fu dato p consiglio
al re che in quel tempo era senza donna. de
lui douesse fare. et tueri p lo mondo diui
una nobilissima. si diuina come di uirtudo. Et
consiglio puenendo al re. si disse di due donne. la
qual colli ella desse tre nobilissimi. et ualenti. et pncipi
del suo reame. et mandolle p lo mondo a cercare. per
una donna che fusse nobilissima. et diuina. et diuina
fiorine. et dato di soma. Et partiti p l'india. et si
disposono il loro camino. et se il reame d'inghilterra.

VE2 — Venezia, BNM, It., V. 35, 95r.

VE3 — Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. XIV, 247 (4715).

Veneto egyháztörténetére vonatkozó, történeti és vallási tárgyú műveket tartalmazó, vegyes kézirat.

16. század. — Papír, 210x160 mm, 212 fol. — Nyelve latin, görög és venetói.

Proveniencia: 1843-ban Girolamo Contarini hagyatékával (n.o 2.) került a könyvtárba.

I. Liber pontificatus aquilegiensis ecclesiae (1r-13r);

II. Episcoporum cathalogus S.te ecclesie Paduanae (14r-15v; 16-18: üres);

III.A *Incomenza la lezenda de santa gulielma. Inc.: Nel tempo che li ongari se erano convertiti alla fede Cristiana per mazor confirmacione de quelli... Expl.: ...e reduce el marito in grande perfezione: e fecelo grande elemoxinario e fece moltegiesie: e cusi facendo e perseverando per fin alla fine del viver suo: piacete al onipotente idio de chiamarli alli beni de vita eterna: alla quale ne conducha idio che vive e regna in sechula sechulorum amen finis laus deo* (19r-55v);

III.B *Leggenda di S. Giovanni Crisostomo.* (56r-59v; 60-66: üres);

IV. *Instruttione dell'oratione.* (67r-120v; 121-125: üres);

V. Antonii Eparchi Corcyrensis epistula ad Pium IV Pont. Max., XVII augusti 1561, görögül (126a-131b; 132-134: üres);

VI. Petri Damiani epistola ad Ioannem Abbatem, quod monacho liceat ex cenobio ad eremum transire ex auctoritate Regule beati Benedicti (135r-139v; 140-141: üres);

VII. Blasii Rosseti Veronensis, *Historia episcoporum Veronensium* (142r-151r, önálló, eredeti számozással 1-től 10-ig);

VIII. *Orationes Ambaxiatorum Regis Caroli Hispaniae et Regis Francisci Franciae coram Electoribus in Francofordia anno 1519. recitatae.* (152r-158r; 159: üres);

- IX. CLEMENTIS P. VII. Bulla de Reformatione, 1532 (160r-181r);
X. Catalogo dei Vescovi di Castello e dei Patriarchi di Venezia, aggiuntivi gli Scrutini dell'elezioni dal 1455 al 1555, Marco Sanudo kezével (182r-193r);
XI. C. Jovij Laudati Comensis Suitenses [i. Helvetii] (194v-206r); 207-212: üres).

A kézirat különböző kezekkel másolt, különböző eredeti lapszámozásokat őrző egységekből lett egybekötve. S. Guglielma és S. Giovanni Crisostomo legendája egy egységet képez, melynek a végén, 55v, olvasható egy bejegyzés: *“Iste liber est sororis Justiniane Botonis de Padua, qui legit inteligit.”*

Bibl.: VALENTINELLI, p. 28, n. 23; ZORZANELLO, III, 426-429; FRATI-SEGARIZZI, II, 275; BAI, I, 195, II, 395 (tévesen 15. sz-inak minősíti és Andrea Bonnak tulajdonítja).

*

A Szent Vilma-legenda másolata az archaikus, fejezetekre nem osztott veneto-lombard változat egy kései leszármazottja.

VE4 — Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna, 2242 (MMCCCXXXV), ff. 27vb-36ra.

Szettek legendái és egyéb, vallási tárgyú írások.

1457. — Papír, 290x200 mm, 192 fol. — Két hasámban írva, piros címekkel és egyszerűen díszített iníciálékkal. — Nyelve latin, venetói.

Proveniencia: Emmanuele Antonio Cicogna
kéziratgyűjteményéből származik, amit 1866-ban
adományozott a könyvtárnak.

I. Vita di S. Furseo (3ra-7va);

II. Esempi di diversi monaci (7va-8vb);

III. Vita di S. Machario (9ra-12rb);

IV. Vita di Malcho (12va-13vb);

V. Vita di B. Maria Egiziaca e di aba Zozima (14ra-18rb);

VI. Miracolo di un prete (18va-vb);

VII. El paradiso delitiarum zoe terrestro (18vb-20rb);

VIII. Vita di S. Eustachio (20va-22va);

IX. Conversione di Tais meretrice (22va-23rb);

X. Vita di S. Pellagia (23rb-25rb);

XI. Vita di S. Marina (25va-26va);

XII. Vita di S. Justina (26va-27vb);

XIII. *Qui comenza la ystoria e la sanctita de guielma fia del re denglatera e Rayna dongaria e li soi miracoli.* Inc.: *Al tempuo che novamentj gliungari se fesen christianj per maggior emeglior confirmation soa...* Expl.: *...e cosi facendo e continuando el suo viver piaxete a dio chiamarli in riposo ambi dui in vita eterna ala qual tutti nui perduca per sua pieta e misericordia in secula seculorum Amen.* (27vb-36ra);

XIV. Ima latinul, Inc.: *Domine yhesu christe qui in hanc sanctissimam carnem...*, majd egy gyónási formula vulgáris nyelven (36ra-37ra);

XV. Laus devotissime crucis facta per dominum episcopum calamonesem... (37rb);

XVI. Laus Bernardi (37va-38rc, három hasámba írva);

XVII. Laudi (38rc-39vb);

- XVIII. Vita di S. Macario (40ra-b);
 XIX. Vita di S. Paolo eremita (40va-b);
 XX. Vita di S. Antonio abate (41ra-61rb);
 XXI. Esempi di diversi monaci (61rb-vb);
 XXII. Brancaleone da Faenza, Cantare sulla fine del mondo (62ra-65rb);
 XXIII. Leggende (66ra-88vb):
 1. di S. Caterina d'Alessandria,
 2. di S. Margherita,
 3. di S. Lucia,
 4. di S. Anastasia,
 5. di S. Fomia,
 6. di S. Orsola,
 7. di S. Agnese;
 XXIV. Vita di S. Eufrosina (88vb-93ra);
 XXV. Vita di S. Marina (93ra-94rb);
 XXVI. Leggende (94rb-100ra):
 1. di S. Agata,
 2. di S. Nicolò.
- A végén: "per me fratrem franciscum de uitentia ordinis fratrum heremitarum sancti augustini 1457 januarii hor quinta".*
- XXVII. Dialogo tra il vivo e il morto aulle pene dell'Inferno e del Purgatorio (100v-102v, más kéz, csonka);
 XXVIII. Vita di S. Zuliana (104ra-va);
 XIX. Esempi di vari monaci (104va-vb);
 XXX. Ammaestramento di XIV Santi Padri (104vb-105va);
 XXXI. De abate Patrinutio (105va-106ra);
 XXXII. Del sanctissimo Habraam (106ra-110rb);
 XXXIII. Vita di S. Natanael (119va-111ra);
 XXXIV. Vita di S. Eradio (111ra-112ra);
 XXXV. Uno sancto padre de siti morendo... (112ra);
 XXXVI. Vita e altri scritti su S. Jeronimo (112rb-150vb);
 XXXVIII. De l'amor de dio che porta li suoi servi (150vb-151vb);
 XXXVIII. Regola per una religiosa (151vb-153rb);

XXXIX. Dio ne amaistra como nui douemo obseruar li suoi comandamenti...(153rb-163rb);

A végén: “*per me fratrem franciscum de uicentia ordinis heremitarum sancti augustini 1457 22 Martij*”.

XL. Vita e miracoli di S. Maria Magdalena (163va-166vb);

XLI. Visitiamo il monasterio di aba Pafnuçio e di S. Isidoro... (166vb-169ra);

XLII. Vita di S. Ilarione (169ra-vb);

XLIII. Vita di S. Veneranda (170r-175r);

XLIII. Apocalisse, görögül, latin betűkkel (176ra-182rb);

XLV. Esempi di alcuni monaci (182v-183v);

XLVI. Quando l’homo mete un garzone ala scola a leger al comenzamento lo maistro l’insegna... (184r-189v);

XLVII. Vita di S. Machario (189v-192v).

Rendezett kódex. A kötet elején álló, egykorú tartalomjegyzékben a legenda így szerepel: „*di santa Vielma fia de re denglitera*”.

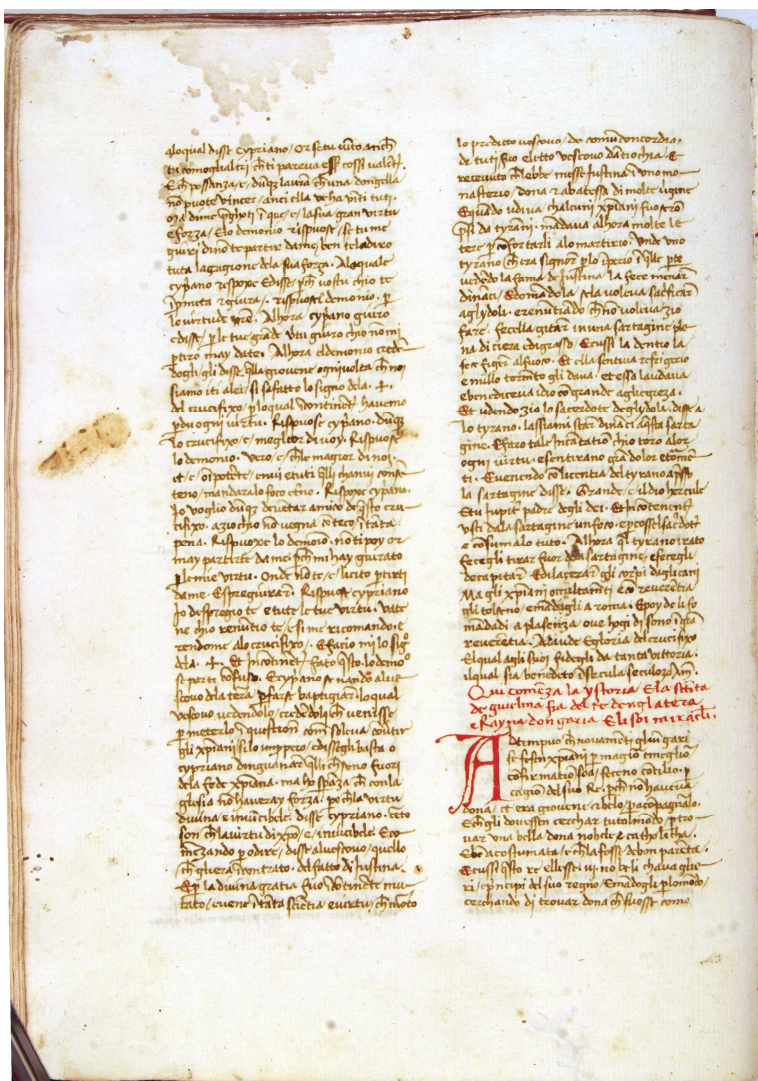
A másoló, *Franciscus de Vicentia ordinis fratrum heremitarum Sancti Augustini* 1447-ben a padovai egyetemen tanult, egy másik, ugyancsak általa másolt — Gualtero Burley *In octo libros Physicorum* c. művét tartalmazó — kódex bejegyzése szerint (vö. MINCIOTTI, 97). A kódexben szereplő szövegek nagy része Domenico Cavalca *Vite di Santi Padri* c. gyűjteményéből való.

Bibl.: CICOGLIA CATALOGO, 244r-245v (tévesen 14. századnak minősíti); SCARDIN, 85; COLOPHON, n. 4425 (a másolóról); DELCORNO 2000, 472-480; BAI, I, 196-197, II, 395; KOVÁCS 2008, 57; CARACCIOLO.

*

A Szent Vilma-legenda fejezetekre tagolás nélküli, egyedi változat, lehet, hogy a másoló, Francesco di Vicenza beavatkozásának köszönhetően. A legenda epikus szerkezetén ez a változat sem módosít, csak az előadás módján: olykor a mondatszerkezeteket rövidíti vagy megváltoztatja, olykor más szavakkal ad elő egy-egy

jelenetet, s általában bőbeszédűbb, mint az archaikus veneto-lombard változat, melynek a leszármazottja.

VE4 — Venezia, BMCVe, Cicogna, 2242, f. 27v.

Andrea Bon feldolgozásának kéziratos forrásai

BonBP — Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Ital. 37.

19. század. — Papír, in fol., I+4+I (2 bifolio), a számozás a borító lapján kezdődik.

Leírás a Szent Vilma-história Andrea Bon által átdolgozott változatának egy kézirataról, két példányban, ugyanazzal a kézzel, szép, kalligrafikus írással, mindkettőn más-más kéztől származó megjegyzéssel.

Proveniencia: Jankovich Miklós gyűjteményéből származik (vö. FALVAY 2008, 67).

Jelzet a borító lapján: 37. Fol. Ital. | *Guilelma* | (*La compassionevole historia de la beata* —) | *Regina de Ongaria*. | *Mss. Sec. XIX.* | *Frusta duo*. (1r).

I. Bon históriája címének és 30 rubrikájának a másolata.

(Inc.: *La compassionevole historia de la beata Guielma Regina de Ongaria per lo venerabil homo misier Andrea Bon, abbate de Sancto Gregorio de Venetia...* Expl.: ... *et come lei fece fine ale tribulazioni mondiali andando a goder in vita eterna. Cap. XXX. | 1301. a di 20. Marzo.*)

Ezt követi a kézirat leírása: *NB. Il Ms è in bel carattere colle iniziali in colore: in quarto. Nella sua prima legatura benissimo conservato. Il margine della prima pagina è miniato in oro e colori, ove vedesi la Regina Guielma in atto di pregare colle mani giunti.* (2r-v).

Más kéz: *Codex Historius Sec. XIV. | Vita B. Guilielmae Angliea Reginae, sed Rege Hungariae | in conjugem traditae* (3r).

II. Bon históriája címének és 30 rubrikájának a másolata, majd a kézirat leírása — az előző szöveggel megegyező másolat. (4r-5v)

Más kéz: *A M. l'abbé Louis Celotti | S. Pauli | au Palais Barbarigo Venise* (5v).

Feltehetőleg a Bon-mű egy eladásra szánt kéziratának a leírásáról van szó. Mind a cím, mind a rubrikák szövege pontosan megegyezik a ma Londonban őrzött variáns címével és rubrikáival, s a kézirat illusztrációjának és kötésének a leírása is pontosan megfelel a londoni kézirat illusztrációjának (a másik két ismert másolat rubrikái némileg eltérnek, és nincsenek illusztrálva). Valószínűleg megvételre kínálták a Bon művét tartalmazó kéziratot a 19. század elején, ennek kapcsán juthatott el a leírása Jankovich Miklóshoz, aki nemcsak kora egyik legjelentősebb magyar műgyűjtője volt, hanem foglalkozott a magyar őstörténettel is.

Luigi Celotti apát (1765—1846), akinek a neve és a címe a leírás végén fel van tüntetve, műgyűjtő volt, az itáliai műkincs- és kéziratkereskedelem hírhedt figurája. Velencében telepedett le, ahol nagy mennyiségben vásárolt fel képeket, kéziratokat és régi nyomtatványokat (Pyrker László is kapcsolatban állt vele), de hozzájutott jelentős milánói és római gyűjteményekhez is, melyeknek darabjait főleg Párizsban és Londonban értékesítette. Többek között a veronai Saibante-gyűjtemény nagy részét is megszerezte. Tudjuk, hogy a Saibante-gyűjteményben a 18. században megvolt Bon művének egy mára elveszett másolata (*BonVR, lásd alább), feltételezhető, hogy ez is Celotti tulajdonába került. Celotti 1821-ben Londonban a *Sotheby's* aukciós ház révén több, mint 500 kéziratot adott el, nagyrészt a Saibante-gyűjteményből származó darabokat. Valószínűleg ezek között volt a Bon művét tartalmazó kézirat is. Gyanúunkat megerősíteni látszik az a tény, hogy a British Museumban őrzött Bon-kéziratot a múzeum 1836-ban Richard Herber műgyűjtő hagyatékából vásárolta meg (Vö. KROPF, 284), akiről viszont tudni lehet, hogy az 1821-es londoni aukción több kéziratot vásárolt a Celotti-kínálta darabok közül (vö. ZAGGIA, 17-18).

Az OSzK-ban található leírások tehát azt bizonyítják, hogy a Bon-mű londoni kézírata azonos a Celotti által árult

kódex-szel, amely feltételezésünk szerint a Saibante-gyűjteményből származhatott.

Bibl.: FALVAY 2008, 67; KOVÁCS 2010, RSU, 39, 44. jegyzet.

BonL — London, British Museum, Add. Ms. 10051.

16. század(?). — Papír, 210x155 mm, 45 fol., eredeti bőrkötésben. — Az első lapjának a margója gazdagon, több színnel és aranyozással miniált, a többi lapon színes iniciálékkal díszített.

Proveniencia: a múzeum 1836-ban vásárolta Richard Heber (1774-1833) gyűjteményéből (vö. KROPF, 284), aki Luigi Celottitól vásárolta 1821-ben. Feltételezésünk szerint a veronai Saibante-gyűjteményből származik (vö. BonBP, *BonVR).

IN questo libro e descripta la compassionevole hystoria, dela beata Guielma Regina de Ongaria la quale se recita in li miracoli de la vergene Maria la quale e stata composta et ampliada per lo venerabil Homo misier Andrea Bon Abbate de Sancto gregorio de Venetia loquale sempre se aricomanda in le oratione de coloro che lezera per la sua devotione.

COme lo Reame de ongaria fo convertido ala fede cristiana. li Baroni et li principi persuadeva amisser lo Re chel dovesse tuor per sposa una dona nobilissima et bene acostumata. Capitolo. I.

Inc.: NEL tempo che novamente li Ongari forno convertidi ala fede cristiana per mazor confirmatione de quella...

Expl.: ...dio lhavea facta degna de esser in la sancta religione ove persevero infino ala fine in le sancte operatione et simel fece lo marito et quando adio li piaque lichiamo ali beni devita eterna aliquali et nui conduca cum lui loquale senza fine vive et regna Amen.

Questa è una devotissima sancta alaquale puole recorere tuti li infermi et maxime quelli che patiscono dolgia de testa et chi devotamente cum vera fede alei riccore et ricomandasi

Antiphona

Inclita ac miserabilis Regina Guielma dum inmenso certamine adversitatum vesaretur semper ad gloriosam et piissimam dei genitricem Mariam preces cum fiducia

effundebat: quibus dei adiutorio liberata visioni fidem prestamus: suis interventionibus diversarum passionum languore molestatos humana compassione liberabat. Versus: Ora pro nobis beata guielma Responsio: Ut digni efficiamur promissionibus Cristi.

Oratio.

Deus maestorum consolator et in te sperantium invictissima fortitudo qui constantissimam guielmam inter ineffabiles adversitates maxima compatientia illesam conservasti et sic ad felicissimum gaudium illam reduxistis quiquae illi gratiam expelendi capitis dolorem concessisti tribue quesumus ut eius supplicatione nobis peccatorum remissio concedatur qua capitis dolorem nostri liberemur ut sic salvati gratiarum actiones semper tibi deo vivo et vero puro corde exhibeamus. Qui vivis et regnas in secula seculorum. Amen. Deo gratias semper

1800 l. adi 20 Marzo

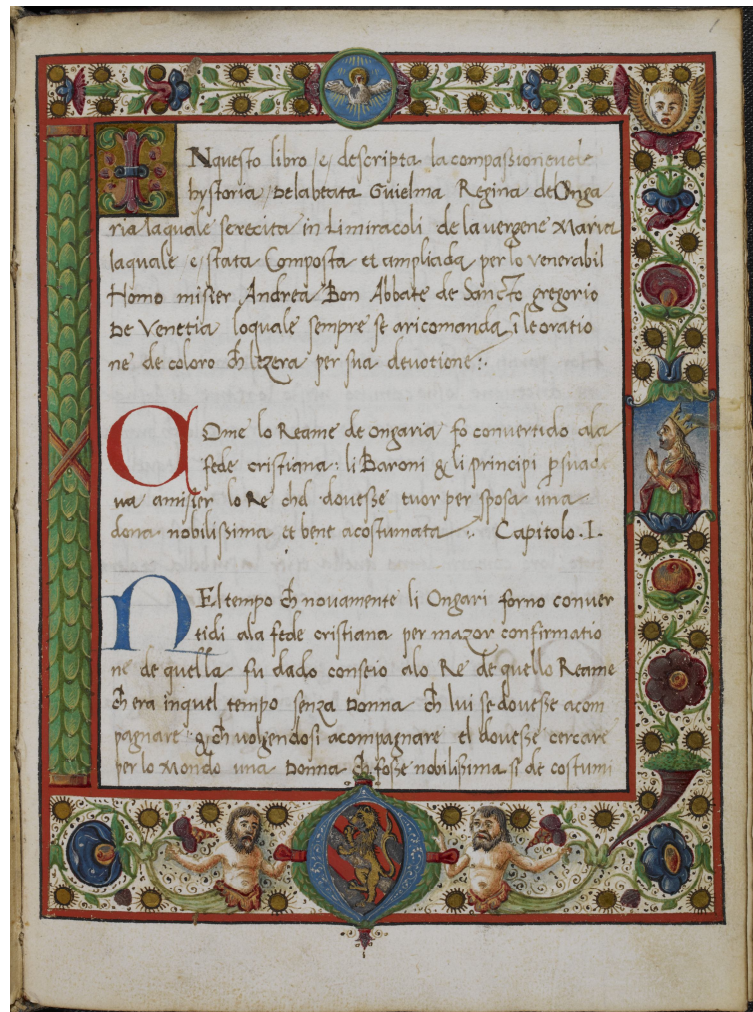
Finis.

A kézirat végén lévő dátum minden bizonnyal eredetileg a másolt ima szövegének a végén volt olvasható, amit a másolatban megismételtek, nem a másolat elkészítésének a dátumát jelöli. Az 1301-es évszámot a katalógus készítője — talán az első lapon látható, nyilvánvalóan későbbi korból származó miniatúra hatásának is köszönhetően — tévesen 1501-nek olvasta (vö. LIST), s ezt a dátumot azután Watson is, Kristeller is átvette.

Az első lap díszes keretében alul a velencei patrícus Badoer család címere látható. A család egyik tagja, Giovanni Badoer (1465—1535) 1501 és 1503 között Budán volt Velence követe, ki tudja, nem számára készült-e a magyar vonatkozású legenda e díszes másolata.

Bibl.: LIST, 7; SIMONYI; MUSSAFIA, 662; WEBER 1900, 335-336; WALLENSKÖLD, 48-50; KROPF 1905; APPONYI, I, 299; KARL, 145; KATONA, 663-665; WEBER 1927, 430-440;

WATSON, p.27, no.18; KRISTELLER, IV, 69; KOVÁCS 2007, 51-52; KOVÁCS 2008, 56-57; KOVÁCS 2010, RSU, 39.

BonL — London, British Museum, Add. Ms. 10051, 1r.

45
 el quale fece fare in quel monasterio de stretta obseruantia
 et de orole et poi refudo la corona et intro li dentro et simel
 ment Guclma intro inno altro monasterio de pont et
 reuerentia la madre deu con uerdua di pue intercezione
 de chora e fecta degna de esser i la sancta religione oue p
 sentro i fino ala fine ile sancte opatione et simel ecclema
 ruc et qñ adieu piague lchame alabem de uita e. m.
 aliquale et nun conduca cū lui loquale senza fine uue
 et regna Amen:

Questa cenna deuotissima sancta oragna e puole
 ricorrere tutti li inferni et maxime que u che pri
 scono dolgia de iusta qchi deuotamente cu uita fedele
 ricorrere: et ricomandaji

Antiphona

INcisa ac miserabilis Regina Guclma dum in
 mense certamine aduersitatum uesare: usque
 ad gloriosam et piissimam dei genitricem mariam preces
 cū fiducia effundebat: quibus dei adiutorio liberata

missionem fidem prestamus: suis interuenientibus diuinarum
passionum languore molestatos humana compassione
luerabatur. *Oratio.* *Deus* pro nobis Beata Gmelma. *Reuer-*
digni efficiamur promissionibus Christi.

Oratio.

Deus meorum conditor et inter sperantium in-
uictissima fortitudo qui conatissimam Gmelma
inter in effabilem aduersitates maxima compatiencia
in uiam conseruasti et sic ad felicissimam gaudium illam
reduxisti quia illi gratiam aspiciendi capiti dolorem co-
cessisti: tribue quesumus ut eius supplicatione nobis pec-
catorum remissio concedatur qua capiti dolorem nostri
liberemur: ut sic saluati gratiarum actiones semper tibi
deo uino et uero puro corde exhibemus: Quia uini et re-
gnas in secula seculorum: Amen. Deo gratias semper

1600 1. adi 20 Marzo

Finis

MUSEUM
BRITANNICUM

BonPD — Padova, Biblioteca Civica, C.M. 304/8, 1r-21v.
1468. június 23. — Papír, 304x210 mm, 23 fol., 19. századi
papírkötésben — Piros fejezetcímekkel, paragrafusjelekkel
és piros, díszített iniciálékkal.
Proveniencia: a padovai gróf Lazara család tulajdonából
1875-ben került a könyvtárba.

*In nomine Jesu Cristo. In questo libro he discrita la
compasionevole istoria de beata guielma regina de hongaria
la quale se rezita in li miracholj dela vercene maria la quale
estada conposta et senpiada per lo venerabele homo miser
andrea bono abbate de santo gregorio de veniexia lo qual
senpre se recomanda in le horazione de cholorj che la
lezero per sua divozione.*

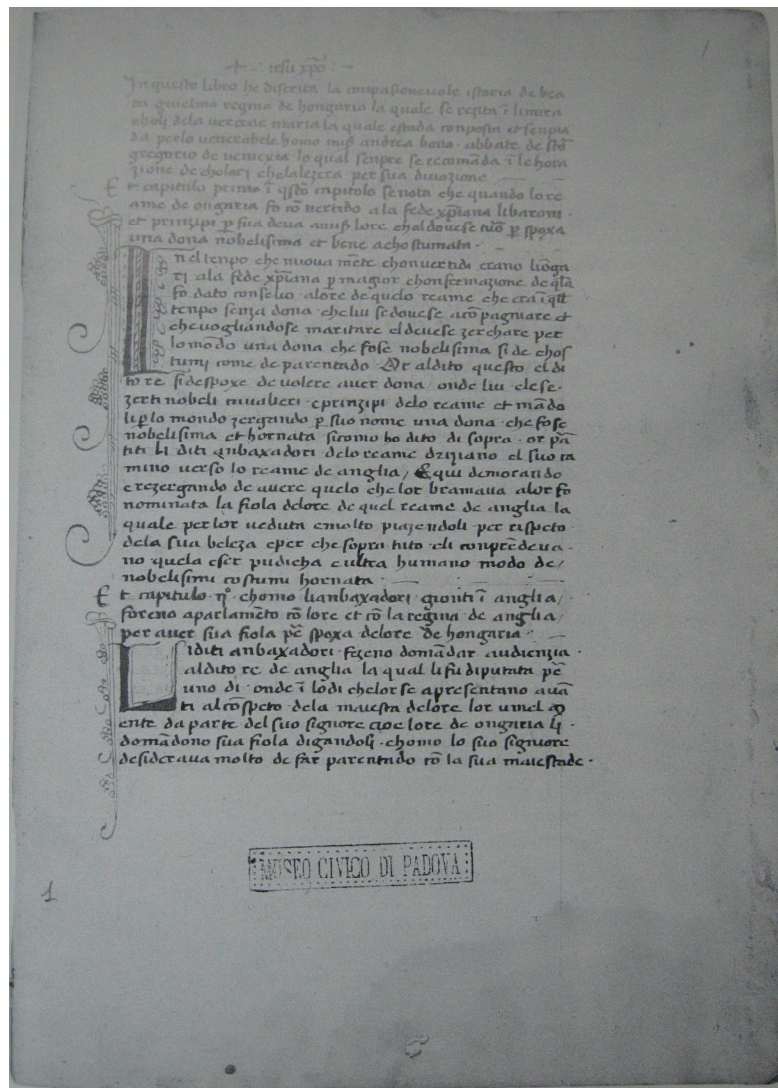
*capitolo primo in questo capitolo se nota che quando lo re
et prinzipi persuadeva amiser lo re chel dovese tuor per
spoxa una dona nobelisima et bene achostumata.*

*Inc.: Nel tempo che nuova mente chonvertidi erano liongari
ala fede cristiana per maggior chonfermazione de quela.
Expl.: ...Dio l'aveva fata degna de eser in la santa religione
ove perseverò in fino a le fine in le sancte operatione ...
Amen.*

*A végén, f. 21v: Fenito e questo libro per mi Andrea Vituri
de miser Nicolò a dì 23 zugnio 1468 et estrata la copia
d'uno libereto del egregio homo Matiozio, zio dignisimo,
scrivan dello fizio de l'armamento, et siando mi signior al
dito fizio. Laus Deo.*

A latin nyelvű antifóna és ima szövege, mely a BonL és
BonVE1 kéziratokban a legendát követi, itt hiányzik.

Bibl.: MEDIN, 6-8; FOLENA 1961, p. 29, nr. 22; FOLENA
1990, 392; MSS. MEDIEVALI, pp. 58-59, nr. 101; MSS.
DATATI, p. 25, nr. 23; MAZZON, p. 42, no. 24.

BonPD — Padova, Biblioteca Civica, C.M. 304/8, f. 1r.

BonVE1 — Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It. V.41 (48, 5615), ff. 1r-48v.

15. század. — Pergamen, 195x132 mm, 48 fol., korabeli bőr kötéssel — Piros rubrikákkal, az iniciálékat nem festették be, helyük üresen maradt.

Proveniencia: a *Libreria della Congregazione di Somasca della S. Maria della Salute* gyűjteményéből került a könyvtár tulajdonába (az első őrlapon a Salute jelzete: „48”).

[I]N QUESTO libero e descripta la compassionel istoria dela biata guielma Regina de ongaria laqual se recita in limiracolli e la verçene maria la qualle e stada composta et ampliada per lo venerabelle homo miser Andrea bonno abato de sancto gregorio de venexia loqual sempre serecomanda in loratiom de colori che la leçera per sua devotione.

Capitollo primo: In questo capitollo le nota che quando lo reame de ongaria fo convertito in la fede cristiana li baroni e principi persuadeva a misier lo Re chel dovesse tuore per spoxa una dona nobelissima e bene acostumata.

Inc.: Nel tempo che novamente convertido erano li ongari ala fece cristiana per maiore comsirvatione de quella...

Expl.: ... dio laveva fato degnia dintrar in la sancta religione ove persevero infina ala fine in le sancte operatione e simelle feze el marito et quando adio piaque liciamo ai beni di vita eterna aliqualli a nuj conducha coluj che senza fine vive et regna Amen. Questa e una devotissima sancta ala quale puolj recorer tuti li infermj e maxime quelli che patisseno dolia di testa e lei li soviene a chi devotamente seli recomanda. Inclita ac miserabillis Regina guielma dum inmenso certamine adversitatum versaretur semper ad gloriosam et pijssimam dei genitricem mariam prezes cum fiducia efundebat quibus dei adiutorio liberata visioni fidem praestamus suis interventionibus diversarum passionum langore molestatos humana compassione liberabat ora pro nobis beata guielma ut digni efficiamur promissionibus Cristi.

*Deus maestorum consolator et in te sperantium invictissima
fortitudo qui constantissimam guielmam inter inefabiles
adversitates maxima compatientia illesam conservasti et sic
ad felizissimum gaudium illam reduisti[!] quique illi
gratiam expelendj capitis dolorem concessisti tribue
quesumus ut eius supplicatione nobis peccatorum remissio
concedatur qua capitis nostri languorem liberemur ut sic
salvati gratiarum actiones semper tibi deo vivo et vero puro
corde exhibeamus qui vivis et regnas in secula seculorum
Amen.*

A 38. és 39. számú lapok között hiányzik egy szövegrész, a kézirat bekötése és lapszámozása előtt innen elveszhetett egy lap.

Bibl.: MORELLI, 69; VALENTINELLI, p. 28, n. 23; MUSSAFIA, 662; KROPF, 283; FRATI-SEGARIZZI, II, 281; KATONA, 665; WEBER 1927, 430; DBI, XII,1; BAI, I, 194, II, 395; CLARKE, 72; KOVÁCS 2007, 51-52; KOVÁCS 2008, 56.

NAVESTO. libero. e descrypta. la compa-
 sione uel istoria dela biata quelma Re-
 gina de ongaria Laqual sercita in lin-
 racolli dela uirgine maria laquale
 estada composta. & ampliada p' l'ouen-
 erabelle homo mis' Andrea bonno aba-
 to. de sancto gregorio de uenexia loqu-
 al sempre sercomanda in letatione
 de color' che lilegera p' sua deuotione
 Capitollo primo: In questo capitollo
 senota che quando loreame de onga-
 ria fo conuertito in la fede cristiana li
 baroni. e principi persciadeua amiser
 lo Re. chel douesse tuore per sposa una
 dona. nobelissima. e bene acostumata.

NELTEMPO. che
 noua mente concie-
 tido erano li ongari
 ala fede cristiana p'e
 maiore confirmati-
 one de quella fida-
 to consilio alo re de quello reame che
 era in quello tempo senza dona che lui.

***BonVE2**

15. század (1468 előtt).

Velencében egy bizonyos Matio, „scrivan dello fizio de larmamento”, Andrea Vituri nagybátyja birtokolta a kéziratot, mely mintául szolgált a BonPD kézirat másolásához.

Lásd a BonPD kézirat végén olvasható megjegyzést:

“Fenito e questo libro per mi Andrea Vituri de miser Nicolò a dì 23 zugnio 1468 et estrata la copia d’uno libereto del egregio homo Matiozio, zio dignisimo, scrivan dello fizio de l’armamento.”

***BonVE3**

15. század. — Papír, 4.o.

Don Sante della Valentinának, a *Confraternita della Scuola Grande di S. Rocco* tudós káplánjának a könyvtárában volt a 19. század elején.

Cicogna így ír róla: „*Compassionevole historia della beata Guielma regina d’Ungheria composta e ampliata per lo venerabil huomo missier Andrea Bon abbate de santo Gregorio*...Una copia di tal opera manoscritta del secolo XV in 4. e in carta veggo segnata in un catalogo presso l’ab. Don Sante della Valentina.”

Bibl.: CICOGLIA ISCRIZIONI, II, 181; MUSSAFIA, 662; KATONA, 665; WEBER 1927, 430.

***BonVE4**

1631. — Papír, 4.o.

A velencei Gianfranco Loredano tulajdonában volt.

Cicogna így ír róla: „Il Bono è a notarsi fra gli scrittori Veneziani. Iacopo Filippo Tommasini nelle sue Bibl. Venete mss. (Utini 1650, p. 96) registra come posseduto da Gianfranco Loredano il libro *Compassionevole historia della beata Guielma regina d’Ungheria composta e ampliata per lo venerabil huomo missier Andrea Bon abbate de santo Gregorio*. Il codice era scritto l’anno 1631 adì 20 di marzo, in 4. cartaceo.”

Bibl.: CICOGLIA ISCRIZIONI, II, 181; Katona, 665; WEBER 1927, 430.

***BonVR — Verona, Saibante**

A 18. században Giulio Saibante, veronai patrícius híres kéziratgyűjteményében őrizték.

Cicogna így ír róla: „*Compassionevole historia della beata Guielma regina d’Ungheria composta e ampliata per lo venerabil huomo missier Andrea Bon abbate de santo Gregorio*...Una... copia stavasi nella celebre libreria Saibante di Verona, (pag. 215 dell’*Indice delli libri ec.* Verona 1734. 8.) e forse altrove.” (Cicogna megjegyzi, egyetlen példányt sem látott a Bon-művekből.)

Feltételezésünk szerint azonos lehet a ma Londonban található kézirattal. Vö. BonBP, BonL.

Bibl.: CICOGLIA ISCRIZIONI, II, 181 MORELLI, 69; MUSSAFIA, 662; WALLENSKÖLD, 49; Kropf, 283; KATONA, 665; WEBER 1927, 430.

Nyomtatott források

ST1525

Incomenza la legenda de sancta Gulielma figliola del Re de Inghelterra et moglie del Re de Ungaria. Intitulata a la dignissima Signora M. Margarita Breppia, impresso in Milano, per miser Iohanne Angelo Scinzenzeler, 1525 adi XXIII del mese de Decembre, 8°, [36].

Unicum példány: Sevilla, Biblioteca Colombina, 6.3.27 (18).

Inc.: Nel tempo che nuovamente erano convertidi li ungari ala fede christiana per maggiore confirmatione de quelli...Expl.: ...e cusi facendo et continuando el suo viver piaque a Dio de chiamare amendui cioe lo Re et la Regina a li ben de vita eterna alla quale ce conduca Dio che vive et regna in secula seculorum Amen. Finis.

Margarita Breppiáról, akinek a nyomtatványt dedikálták, semmit nem tudunk. A családja a Varese melletti Brebbiából származik, de egyes tagjaik gazdag milánói kereskedők lettek, mások Milánó és a comói tó közötti területeken földbirtokosok. A 16. század elején a család legnevezetesebb tagja Girolamo volt, aki a 30-as években magas tisztségeket töltött be a milánói állami adminisztrációban.

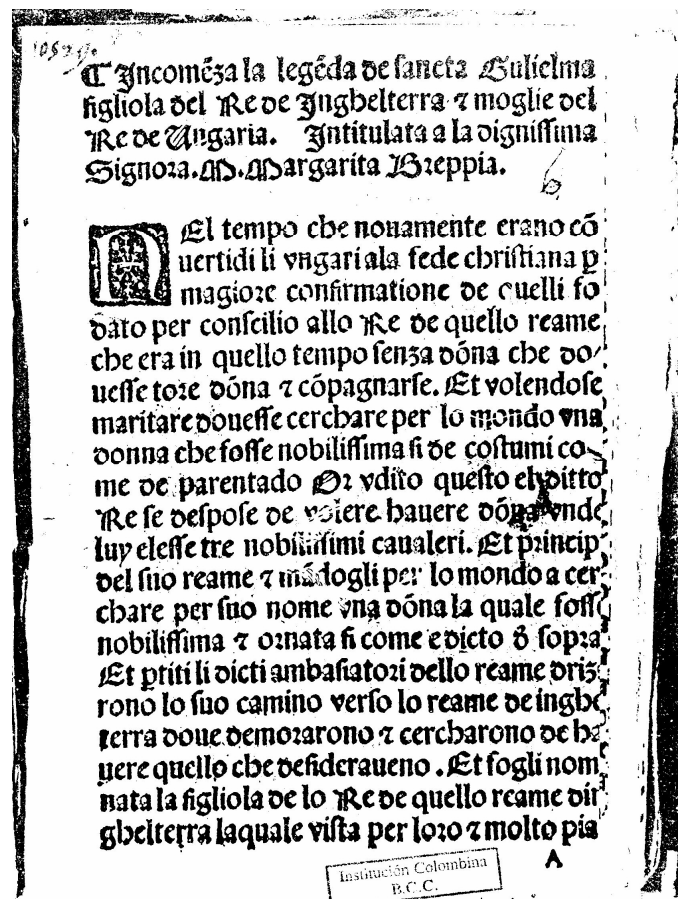
A sevillai *Biblioteca Colombina* Cristoforo Colombo fiának, Fernando Colombónak (1488—1539) a hatalmas könyvtára alapján jött létre. Colombo gyűjteményét nagyrészt európai utazásai során vásárolta össze. A Szent Vilma-legendának ezt a példányát 1531-ben vette Milánóban, amint azt saját kezű bejegyzése tanúsítja a nyomtatvány végén.

[36r]: “Este libro costo 4 quatrines en milan por hebrero de 1531 y el ducado de oro uale 440 quatrines”

Bibl.: HARISSE, nr. 323; COLOMBINA, IV, 237; IGI, 4545; BALSAMO, pp. 210-211, nr. 187; CIONI, 261; DI ZARRI, 1571; WAGNER-CARRERA, p. 237-238, nr. 427 ; IERS, 9772; KOVÁCS 2007, 44.

*

A legenda 12 fejezetre van osztva, tagolása, fejezetcímei, szövege és nyelve rendkívül szoros rokonságot mutatnak a VE1 kézirat variánssal. Az lehetett a mintája, vagy egy ahhoz nagyon hasonló variáns.

ST1525, f. 1r. (Sevilla, Bibl. Colombina)

ST1549

Legenda de Santa Gulielma figliola del Re de Inghelterra et moglie del Re de Ungaria. Intitulata a la dignissima Signora Beatrice da Cusano. Stampata nella Inclitta Citta di Milano per M. Gottardo da Ponte che sta per mezzo il Barbero dela Douana in la Contrata de Santo Satiro Ne Lanno del Signor M.D.xxxviii. 8°, [26], ill.: a címlapon és az utolsó lapon fametszet.

Unikum példány: Budapest, OSzK, App. 311.

Inc: *Qui incomincia la Legenda de Sancta Gulielma. Nel tempo che novamente erano convertiti gli Ungari a la fede christiana per magior confirmatione di quelli... Expl.: ...et cosi facendo et continuando el suo viverpiacque a Dio de chiamare amendui cioe lo Re et la Regina a li beni de vita eterna, alla quale ce conduca Dio che vive et regna in secula seculorum. Amen.*

A legenda végén, 26r-26v:

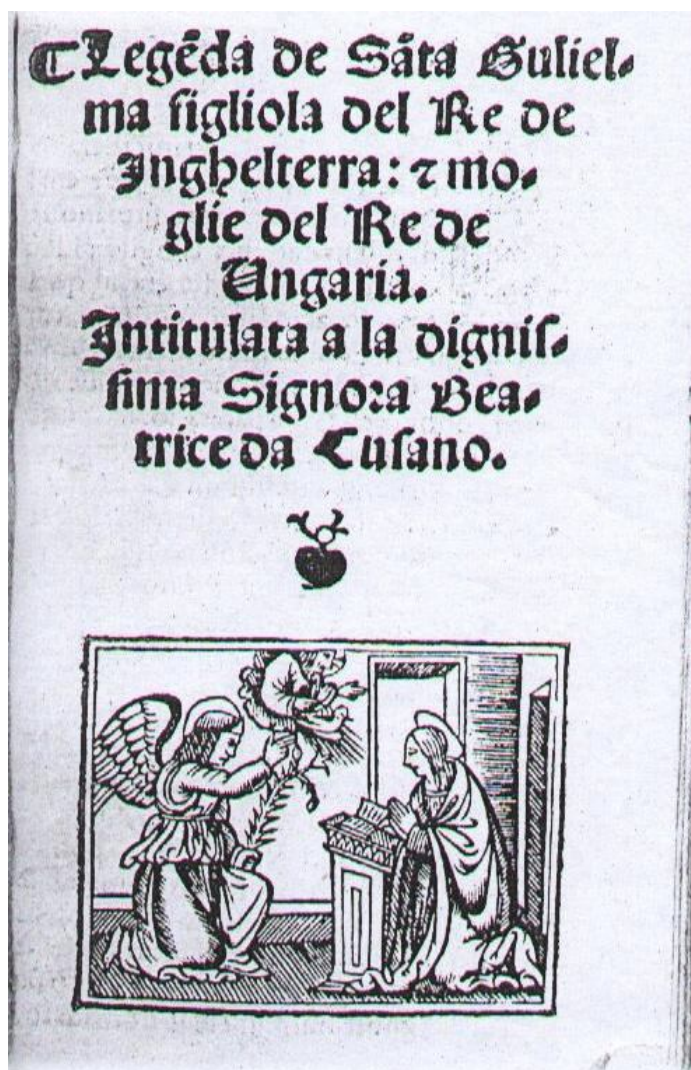
Al lector Benigno.

*Piova sopra di te degno lectore,
Legendo, di questa nobil poncella
La vita aspra, et al fine poi si bella,
La rugiada, dil divin creatore.
Si che per quella, lexempio di salute
Comprendi, Gulielma mirando,
Qual Christo et Maria sen va seguitando,
Per Boschi, Mari, et Terre, ale hore tutte,
Non vita acerba, ne di duol curando,
Per che tal cura, dil mortal sie corpo,
Dinstabil gioco, farsi un franco torpo,
Ma vita aeterna lei, da Iesu sperando.
Con qual ti priego viver lietamente,
Et questo non sol nel felice stato,
Ma ne perversi anchor ti occuparo,
Per noi Dio pregando continuamente.
Vale.*

Bibl.: APPONYI, I, 311; KATONA, 662 ; KOVÁCS 2007, 44.

*

A legenda 12 fejezetre van osztva, tagolása, fejezetcímei, szövege és nyelve rokonságot mutat az 1525-ös milánói kiadással, illetve a VE1 kéziratossal. A korábbi kiadás lehetett a mintája.

ST1549, f.1r. (Budapest, OSzK)

Non uita acerba , ne di duol curando ,
 Per che tal cura , dil mortal sie corpo ,
 Dinftabil gioco , farfi un franco torpo ,
 Ma uita æterna lei , da Iefu fperando .
 Con qual ti priego uiuer lietamente ,
 Et quefto non fol nel felice ftato ,
 Ma ne peruerfi anchor ti occupato ,
 Per noi Dio pregando continuamente .

Vale .

¶ Stampata nella Inclitta Citta di Milano
 per. M. Gotardo da Ponte che ftà per
 mezzo il Barbero dela Douana
 in la Cōtrata de Santo Satiro
 Ne Lāno del Signor. M. D. xxxviii.

ST1549, f. 26v. (Budapest, OSzK)

ST1642

Breve relatione della vita di Santa Gulielma figlia del Rè d'Inghilterra, e già moglie del Rè d'Ongaria, Raccolta dal M. R. Padre Fr. Andrea Ferrari, professo nell'Ordine terzo del Serafico P. S. Francesco, e Curato della Chiesa di S. Andrea nel luogo di Brunato. In Como, per Nicolò Caprani Stampator' Episc. M.DC.XII. Con licenza de' Superiori. 150x105 mm, 12, ill.

Unikum példány: Brunate, Plébánia — 2000 óta lappang.

2: a comói egyházi hatóságok engedélye: *Imprimatur Fr. Carolus Philippus Vicecomes Lector Theol. et Vic. S. Off. Comi.*

3-4.: ajánlás: *Alla M. Ill. Signora Mia patrona Osservandiss. La Signora CHIARA CATTANEA.*

5: *D'incerto Autore.*

SONETTO

*Quanto abbassata più, tanto più m'ergo
Io GULIELMA, ò palma esposta ai venti
All'ingiurie d'infidi, e d'elementi
Fra le calunnie, e'l mar non mi sommergo.*

*Io del rigor, e del soffrir albergo
Di sensi lagrimosi unqua ridenti;
Sperai solo dal Ciel fossero spenti
Ch'à gl'innocenti il Ciel fassi l'usbergo.*

*Così in Palaggi, in boschi, in scogli, e fronde
Fui di fortuna in un lubidrio, e giuoco
Et hor stabile in Ciel, non temo l'onde;*

*Così l'instabilità tien in suo luoco:
Chi hà travagli non ricorra altronde
Che da contrari ancor nasce un bel fuoco.*

6: *MADRIGALE.*

*NON deplorar fortuna
GUGLIELMA regnante,
Che s'Angoli al Nocchier furonti avanti
Il VISCONTI non è d'opra importuna;
Che se il Nocchier ti pose alla Cucina,
Quivi sei riverita per Regina,
Se per guadagno lor, là fosti eletta,
Qui per elettion sei BENEDETTA,
Se quelle ti lasciarono mortale,
Queste ti serbaran sempre immortale.*

7: *SONETTO*

*Di Donna Maria Elisabetta Coquia,
Monaca in Santa Margarita di Como.*

*Qual più strano Teatro, e mesta Scena,
Inauditi stupor, opre fatali.
Maraviglie, ò miracoli à mortali
Di GULIELMA plorar può sacra vena.*

*Donna, qual pur di Donna hà il nome apena
Amazona del Ciel usbergo à strali
Di Satan; prova à gli Aletti infernali
Emula à Giobbe, e bersaglio à pena.*

*Lasciò il mortal, l'Angel di Paradiso
Trionfatrice al fin illustre, e chiara
Per Dio vagheggiar à viso à viso:*

*O Sirena del Ciel, pace impetrate
Col canto, à chi se'n vive in guerra amara
Con le cure del cuor di pene armate.*

8: *MADRIGALE*
 Dell'istessa
Sol penna di Colomba,
Dalla Prudenza retta
Trattar dee opra Sagra, e BENEDETTA
Quindi à ragion VISCONTI esser dei tromba
Di Gulielma Reina, e casta è Santa
Dell'antico tuo scudo il giovinetto
(C'hor ben intendo il mistico Concetto)
Ch'esce di bocca alla prudente Serpe
Sei tù, che di saper fecondo appieno
Rassembri alla prudenza uscir di seno.

9-22: VITA DI SANTA GULIELMA INGLESE

[Ferrari bevezetöje:] *Essendomi a caso venuto nelle mani un picciol libretto, che tratta della prodigiosa vita, e morte gloriosa di S. Gulielma, una delle più antiche Sante, che fiorisse anco nell'antico secolo, e parendomi un tesoro veramente sepolto in riguardo, che pochi sono quelli, che stimano esser Gulielma annoverata tra li altri Santi. Io sono andato meco longamente pensando il modo di esporla in luce, per eccitare et accendere i cuori de mortali nella divotione di questa Santa nuovamente riconosciuta. E parendomi mezzo opportuno, e più comodo la stampa, feci di subito ricorso al Sacro Tribunale dell'inviolata fede per averne la dovuta licenza; ma perche questo Sant'Officio fu sempre non men nemico della bugia, che amico del vero, non istimò testimonii bastevoli della realtà dell'Historia, la veneratione nella quale è tenuta la Sacrata Image di quest Santa nella chiesa di S. Andrea di Brunato, o le gratie, che giornalmente si persuadono di ottenere de Dio mediante la sua intercessione le Donne a quali manca il latte, o l'mmagini sue, che a gloria immortal di lei si veggono in diverse chiese dipinte con le corone in capo ecc. Per aver maggior autentichezza di questa sacrata historia feci cercar nella Biblioteca Vaticana, per mezzo del M. Rev. Padre P. Gio. Maria Castello, di presente lettor teologo nel*

monastero di S. Gio. Pedemonte de Padri Predicatori, e allora compagno del Reverendiss. Padre Maestro del Sacro Palazzo Apostolico, che fu poi da N. Sig. creato Cardinale di S. Chiesa li 16. novembre 1641, ove fu ritrovata la vita di questa Santa, descritta in sostanza, nel modo, che segue, e poco differente da quella descritta nel libro sudetto.

Inc.: Convertito il Rè d'Ongaria, chiamato Theodo alla fede di Gesù Christo l'anno della reparatione del genere humano 795.: 24. di Papa Adriano Primo, e 28. di Carlo Magno Imperator del Mondo, per l'esempio di Telerico Re de Bulgari, che da Costantinopoli ritornò battezzato. Fu di subito tenuto consiglio sopra il mantenimento di quel Reame, e deliberato di cercar degna compagnia al rinasciuto Re e incontenente furono spediti trè Cavalieri...

Expl.: ... e santamente chiuse l'ultimo giorno havendo Iddio dichiarato con miracoli la santità di questa sua serva, et in vita, e doppo morte, in particolare con liberare dal dolor di capo quelli che si raccomandano à questa Santa in segno di che si vede depinta anco a nostri giorni con un'altro capo in mano, come si può vedere nella Chiesa di Santo Antonio de Padri Domenicani in Morbegno Terra principale della Valtellina, non tanto per l'amenità dell'aria, e del sito, ò per l'abbondanza de soggetti virtuosi quanto per il traffico delle merci, e commodità delli abitanti. IL FINE.

A nyomtatványban közölt versek — bár nem mindegyiknek az értelmezése világos — és Ferrarinak a legenda elejéhez és végéhez fűzött mondatai információkat tartalmaznak a szent kultuszának a történetére vonatkozóan (ezért idéztem őket teljes terjedelmükben).

Bibl.: CAFFI, 110; D'ANCONA 207-208; WALLENSKÖLD, 50-51; KATONA 666; BANFI 1942, 138; BANFI 2005, 78; PANDAKOVIC; PIACENTINI, 343-344; NEWMAN, 34; KOVÁCS 2007, 44, 50-54; FALVAY 2008, 67; KOVÁCS 2010, RSU, 33-35.

*

Ferrari a bevezető szavai szerint a VAT1 és a *B kéziratok variánsok alapján írta meg Szent Vilma-életrajzát. Feldolgozásában rövidített változatban, modernizált nyelven, bibliai idézetekkel és tudós hasonlatokkal megtűzdelve adta elő Szent Vilma történetét, epikus menetén azonban nem változtatott. Egy — minden bizonnyal krónikából vett — bevezetőt illesztett a legenda szövege elé, ezzel Nagy Károly korára „datálta” a legendában elbeszélte eseményeket.

ST1642 Ferrari, Breve relatione, címlap.

* * *

Mivel ebben a dolgozatban nem foglalkozom Antonia Tanini, Madonna di Bernardo Pulci (1452—1501)¹⁶⁸ misztériumjátékával, amit a Szent Vilma-legenda alapján Firenzében 1488-1490 körül írt, csak két 15. századi kiadásának a jelzésére szorítkozom, megjegyezve, hogy a 18. századig több, mint 40 kiadásban látott napvilágot.¹⁶⁹

1. *Comincia la representatione di Sancta Guglielma composta per Mona Antonia Donna di Bernardo Pulci...*, [Firenze, Antonio Misciomini, c. 1490/1495] 4°, cc. 22. Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Banco Rari, 187c.

Bibl.: SACRE RAPPRESENTAZIONI, p. 102, nr. 275, valamint az ott idézett irodalom.

2. *La rappresentazione di sancta Guglielma*, [Firenze, Bartolomeo de' Libri, 1495 körül], 4°, cc. 8. Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Banco Rari, 189q.

Bibl.: SACRE RAPPRESENTAZIONI, p. 109, nr. 299, valamint az ott idézett irodalom.

¹⁶⁸ Lásd róla WEAVER.

¹⁶⁹ Modern kiadásai: D'ANCONA 1872, III, 208—234; BANFI, 537—581; PONTE, 69—98, 283—285. Modern angol fordításai: EDSON; COOK, 103—133.

IV. A LEGENDA SZÖVEGHAGYOMÁNYA

A Szent Vilma-legenda jelenleg ismert *corpus*-át huszonhárom kézirat és három nyomtatvány alkotja. Mindegyik forrás vulgáris nyelvű, s Észak-Itáliában, illetve Toszkánában keletkezett.

Az anonim legenda szövegének tizenkilenc 14-15. századi és egy 16. századi kéziratot másolatát ismerjük (adatunk van még egy kézirat létezéséről, ami elveszett), valamint két 16. századi nyomtatott kiadását. Andrea Bon 15. századi legendafeldolgozásának három kéziratot példánya maradt fenn (másik háromnak csak az említését ismerjük), Andrea Ferrarinak a 17. században írt legendaváltozatát pedig egy nyomtatvány őrzi.

(A legenda szövege alapul szolgált Antonia Pulcinak a 15. század végén Firenzében egy verses misztériumjáték megírásához, ez azonban már nem tartozik szorosan véve a legenda szövegtörténetéhez, ezért itt mellőzzük a bemutatását.)

*

Mind a legenda anonim variánsai, mind Bon, mind Ferrari feldolgozásai ugyanazt a történetet adják elő, a legkisebb epizódig megegyezően. Különbségek csak az egyes jelenetek bővebb vagy szűkszavúbb elmesélésében, az előadás módjában, stílusában, nyelvi megformálásában, illetve nyelvjárási eltérésekben mutatkoznak.

Az anonim legenda kéziratai három nagy csoportra oszlanak. Az első kettőbe tartoznak a legenda archaikus szövegét őrző másolatok, a harmadikba pedig egy Toszkánában készült átdolgozás másolatai.

I. A legenda archaikus, veneto-lombard nyelvjárásban írt, fejezetekre nem tagolt variánsai alkotják a legnagyobb csoportot.¹⁷⁰ Közös modellre (α) vezethetők

¹⁷⁰ Az ide tartozó variánsok között az egyetlen kivételt az M képezi, mely toszkánul van írva — veneto-lombard elemeket csak sporadikusan

vissza. A csoport tagjai, a szorosabb rokoni kapcsolatok feltüntetésével:

{[(C-T)-R]-[(M-O)-FE]-FI5-VAT1}

Távolabbi leszármazottként ehhez a csoporthoz tartozik a venetói VE3 és VE4, s feltehetően a toszkán FI4 és D variáns is.

II. A második archaikus csoportba olyan variánsok tartoznak, melyek 12 fejezetre vannak osztva, és toszkánul íródtak, azonban kisebb-nagyobb arányban veneto-lombard elemek is előfordulnak a szövegükben. Közös mintájuk ($\alpha 12$) volt, mely szoros rokona a veneto-lombard csoport legarchaikusabb variánsainak. Köztük a VE1 és a P variáns rendkívül közeli kapcsolatban áll egymással, noha másolásuk ideje között feltehetőleg egy évszázadnyi különbség van. A VE1 variáns másolója olyan bergamói volt, aki feltehetően toszkán kolostorban szerezte műveltségét, s a legenda toszkánul lejegyzett szövegébe venetói elemeket is kevert. A P variáns sporadikusan tartalmaz veneto-lombard elemeket, s a VAT2 és PD variánsok szövege friuli-veneto alakokat is őriz:

[(VE1-P)-(VAT2-PD)]

A két milánói 16. századi nyomtatvány ennek a csoportnak a leszármazottja.

Tovább folytatandók a kutatások a VE1 variáns modelljére vonatkozóan, mely egyszersmind talán mintája volt mind a legenda toszkániai hagyományozásának, mind pedig a milánói nyomtatványoknak.

III. A harmadik csoportot toszkánul írt, 12 fejezetre tagolt variánsok alkotják:

(FI1-FI2-VE2)-FI3

tartalmaz — és 13 fejezetre tagolódik. Ez az egyedi tagolás a legendárium formai sajátosságaiból következik, amelybe másolták, mintája minden bizonnyal egy fejezetekre nem osztott, veneto-lombard variáns volt.

Ezek egy olyan anonim toszkán redakcióra (β12) vezethetők vissza, melynek a szövege bővebb, egyes jelenetek vagy lelkiállapotok leírásában részletezőbb, stílusában, mondatszerkesztésében, nyelvében modernebb, mint az archaikus variánsoké. Ugyanakkor megőrzött egy archaikusnak tűnő elemet, a magyar király városának a nevét, „*città di Patiuole*” formában, melynek a helyén a többi variánsban a „*cittade principale*” kifejezés szerepel. Nyilvánvalóan az utóbbi alak a másodlagos, szövegromlás eredménye. Ilyen nevű várost nem ismerünk.¹⁷¹ Az anonim toszkán feldolgozás az archaikus 12-esekkel közös őstől kellett, hogy származzék, mert másolatainak a tagolása és a fejezetcímei azokéival részben megegyeznek. Három, egymással szoros rokonságban álló variánsát (melyekben a *Patiuole* alak szerepel) kapcsolatok fűzik a firenzei karthauzi kolostorhoz, az anonim feldolgozás talán itt született.

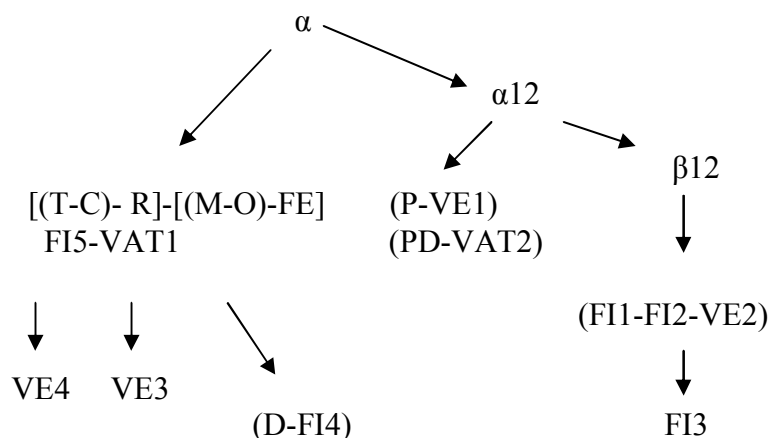
A II. csoportba tartozó, alapvetően toszkán nyelvű variánsok szövegében felbukkanó veneto-lombard elemek valószínűleg a másolt modell nyelvi sajátosságainak a nyomát őrzik. Különösen érdekes ebből a szempontból megfigyelni az „*ameda*” szó használatát a legenda különböző variánsaiban. Annál az epizódnál fordul elő, kétszer is, amelyikben a hajó kapitánya felajánlja Vilmának, hogy elviszi egy kolostorba, ahol a nagynénje apátnő: „*ho una mia ameda che è abbadessa nella terra mia d'uno*

¹⁷¹ Talán a mai Ptujt jelöli, melynek latin neve Poetovio/Poetivio volt. Ez módosulhatott Paetivio—>Pativio—>Pativolo—>Pativole alakká. A Pannoniához tartozó Ptuj a borostyán úton, a Dráván való átkelőhelynél jelentős város volt már a Római Birodalom idején. A 7. századtól szlávok és avarok lakták. (Vö. CLEMENC.) Nagy Károly korában az Aquileiai Patriarkátus fennhatósága alatt zajlott az itt élő avarok térítése. Hipotézisként felvethető, hogy a Szent Vilma-legenda esetleg egy itteni, kereszténységre tért avar — onogur? magyar? — vezető feleségének az emlékét őrzi. További ez irányú kutatások kell, hogy eldöntsék, alátámasztható vagy elvetendő-e ez az ötlet.

monasterio” (951-952. sor); “*andò a quello monasterio dove stava quella sua ameda*” (959-960. sor) Az *ameda* nyelvjárási szó, ma is ismert Venetóban és Lombardiában (az alpesi völgyekben, de Milánóban is).¹⁷² A fejezetekre nem tagolt, archaikus veneto-lombard változatok kivétel nélkül mind ezt a szót használják (a velük rokon, noha toszkán M variáns is). Az archaikus 12-esek közül az alapvetően toszkánul írt P variánsban szintén megtaláljuk az *amedát*. A VE1 variáns másolója, aki bergamói volt ugyan, de a legendát toszkánul másolta, a következőképp használta ezt az északi nyelvjárási szót: “*Io ho una mia ameda overo cia*”, majd “*andò a quello monestiero dove stava quella sua cia*”. Azaz a szó első előfordulásakor lemásolta a szót, de szükségét érezte annak, hogy megmagyarázza toszkánul is a jelentését, a második alkalommal pedig már csak a toszkán “*zia*” szót írta le. Az ugyancsak az archaikus 12-esek csoportjába tartozó, toszkán VAT2 variánsban a következőképp szerepelnek az idézett részek: “*ho una mia amica che abadessa*”, majd “*andò a quello monasterio dove stava quella sua parente*”. Az “*ameda*” szó “*amica*”-vá romlott formája, majd az általánosabb jelentésű “*parente*” szó használata — mely semelyik más variánsban sem fordul elő — arra enged következtetni, hogy a VAT2 variáns toszkán másolója számára a szó jelentése nem lehetett világos. (Az ezekkel egy csoportba tartozó PD variáns töredék, s ez a rész hiányzik belőle.) A III. csoportba tartozó, nem archaikus toszkán variánsok mind a “*zia*” szót használják.

A fentiek alapján arra következtethetünk, hogy az anonim legenda variánsai mind egy veneto-lombard dialektusban írt változatból (α) származnak.

¹⁷² Vö. BATTISTI—ALESSIO, 158; PRATI, 2.

A fenti stemma további összehasonlító vizsgálatokkal még finomítandó, elsősorban az archaikus veneto-lombard csoporton belüli viszonyok pontosabb tisztázása céljából.

*

A legenda megformálását a 15. században már valószínűleg túl archaikusnak, elavultnak tartották, ez magyarázhatja, hogy több modernizált változata is született, melyek a történet epikus menetén semmit nem változtattak, csak nyelvi megformálását, mondatszerkezeteit, szókincsét módosították némileg. A már tárgyalt toszkán anonim feldolgozás mellett, mely négy általunk ismert másolat őse volt, ilyen modernizált változat a VE4 variáns is, amelyet feltehetően a másolója, a Padovában tanult Franciscus de Vicentia írt át 1447-ben modernebb formában, valamint az 1460 körül toszkán humanisták novelláival egy kötetbe másolt D variáns, mely a legenda novellává átalakított változata. (A novella születése — melyben Vilma neve elől elmaradt a “Szent” jelző — talán azt mutatja, hogy Toszkánában ekkorra már elhalványodhatott a szent egyházi kultusza. Mindazonáltal itt született és aratott nagy sikert a legendából készült misztériumjáték, s egy ma is létező helynév, a Volterrához közeli *Podere di Santa Guglielma*

neve talán egy itteni, Szent Vilmának szentelt kolostor, templom vagy kápolna emlékét őrzi.¹⁷³⁾

*

Bon legendafeldolgozása is — melynek a mintája egy anonim, archaikus, fejezetekre nem tagolt, veneto-lombard variáns lehetett — a legenda elavult formájának a megújítása céljából született. Andrea Bon (†1455 körül) Benedek-rendi apát volt a vicenzai S. Felice e Fortunato-, majd a velencei S. Gregorio-kolostorban.¹⁷⁴ Műve nemcsak nyelvében modernizált, hanem — ahogy a címében jelzi: *composta et ampliada* — bővített változatát nyújtja a legendának. Bon a mintájául szolgáló szöveg kifejezéseit, mondatait pontosan átvette, majd egyes mozzanatokat részletezett, kifejtett, hasonlatokat fűzött hozzá, stb. Mivel műve megőrizte az archaikus szöveg kifejezéseit, olykor egész mondatait is, az archaikus variáns rekonstruálásában, bizonyos romlott vagy nem teljesen világos helyeinek az értelmezésében, illetve javításában hasznosnak bizonyul a vele való összevetés. A *Historia* cím — mely csak az archaikus variánsokban szerepel — és főként a történethez fűzött, a szent kultuszára vonatkozó megjegyzések arra vallanak, hogy Bon mintája egy archaikus variáns lehetett.

¹⁷³ Helytörténeti kutatásokra volna szükség a név eredetének a kiderítéséhez. Az ilyen típusú, eredetileg többnyire egyházi birtokokat jelölő nevek általában középkori eredetűek.

¹⁷⁴ A *Dizionario Bibliografico degli Italiani* Andrea Bonról szóló szócikke (DBI, XI, 409—411.), s a többi Bonról szóló írás is összekeverte két azonos nevű személy adatait. A S. Gregorio-kolostor apátja 1455 körül már meghalt, s nem azonos a Jesolo utolsó püspökeként 1466-ban elhunyt, orvostudománnyal és asztrológiával foglalkozó Andrea Bonnal. A két személy különbözőségére Paula Clarke hívta fel a figyelmet 2003-ban. Lásd CLARKE. Bon a padovai egyetemen szerzett kánonjogi doktorátust. 1427-ben említik először a S. Gregorio-kolostor apátjaként, ahogyan a legendafeldolgozás címében is szerepel. 1427-ben és 1446-ban két olyan dokumentumban szerepel a neve, mely a velencei S. Girolamo-kolostor apátnőjének a kinevezésével kapcsolatos.

Bon művének a londoni kéziratában (BonL) ugyanis Szent Vilma története után szerepel egy mondat, mely arra utal, hogy a betegek, s főképp a fejfájásban szenvedők fordulhatnak a szenthez segítségért. A vulgáris nyelvű mondatot egy latin antifóna és ima szövege követi, egy 1301. március 20-i dátummal.¹⁷⁵ Ez a dátum nem lehet sem a másolatnak, sem a Bon-mű születésének az ideje. Feltehetően a Bon feldolgozásának alapjául szolgáló kézíraton állt, s a modell dátumát hagyományozta tovább, a középkori kéziratokban gyakran tapasztalható szokást követve. A legenda eredetileg minden bizonnyal ezzel a záradékkal együtt hagyományozódott. Erre utal, hogy ugyanaz a vulgáris nyelvű mondat, valamint a latin antifóna és ima — a dátum nélkül — a BonVE1 kéziratának a végén is szerepel; a vulgáris nyelvű mondat pedig — immár a latin antifóna, ima és a dátum nélkül — az anonim, archaikus, fejezetekre nem tagolt legendavariánsok három másolatán (C, M, VAT1) is olvasható.

A retorikai és kánonjogi felkészültséggel rendelkező Bon a legenda feldolgozásakor szakszerűen járt el. Mivel Vilma nem volt kanonizálva, a legenda szövegének a hagyományával ellentétben ő nem nevezte szentnek, hanem csak Boldognak titulálta, műve elején utalt rá, hogy története a Mária-csodák közé tartozik, a végén pedig leírta a kultuszára vonatkozó tudnivalókat, és közölte a hozzá kapcsolódó liturgikus szövegeket. Ennek a szakszerű eljárásnak tudható be az is, hogy idézte a mintája dátumát — ami a többi másolat készítése során lekopott.

A dátum azt bizonyítja, hogy a legenda a 13-14. század fordulóján már ismert volt, s a latin nyelvű liturgikus szöveg egyértelműen tanúsítja Szent Vilma egyházi kultuszát, amelynek nyilván jóval ezt az időpontot megelőzően kellett kialakulnia.

*

¹⁷⁵ A záradék szövegét lásd a kézirat ismertetésénél.

A Como melletti Brunate Szent Vilma-kultuszához kapcsolódik Andrea Ferrarinak, az itteni Szent András-templom kurátorának a 17. századi legendafeldolgozása, melyről az I. fejezetben már esett szó. (A legenda Como környékén való elterjedése talán összefüggésben áll azzal, hogy a comói püspökség a 7. és a 16. század között egyházszervezetileg az egész Venetót és Bergamót is magában foglaló Aquileiai Patriarkátus fennhatósága alá tartozott.) A címének — *Breve relatione della vita di Santa Gulielma* — megfelelően rövidítve tartalmazza Szent Vilma történetét. Alapjául egy mára elveszett, a brunatei plébánián őrzött kézirat (*B) és a Vatikáni Könyvtár egy kéziratáról (VAT1) készült másolat szolgált. Az anonim legenda eredeti szövegéből jóval kevesebb elemet őrzött meg, mint Bon, bibliai idézetekkel, tudós hasonlatokkal díszítette, a barokkra jellemző mondatszerkezetekkel és képekkel alakítva át az előadásmódját. S amint már szó volt róla, egy feltehetően krónikából másolt bevezető rész hozzáillesztésével történetileg "hitelesítette", Nagy Károly korába helyezve a legendában elbeszélt eseményeket.

*

A Szent Vilma-legenda eredetileg feltehetően latinul íródott, s vulgáris nyelvű változata a 13. században született. Itáliában a latin nyelvű legendairodalom vulgarizálásában Firenze (illetve általában Toszkána) és Velence fordító műhelyeinek volt a legfontosabb, úttörő szerepük. Itt készültek a 13. században azoknak a Jacopo da Voragine-legendáknak a fordításai, s azok a *Vite dei Santi Padri* köteteiből származó, Domenico Cavalca által vulgarizált legendák, melyekkel a Szent Vilma-legenda több esetben együtt hagyományozódott. A Szent Vilma-legenda szövegének a története is Veneto és Toszkána területéhez kötődik. Hagyományozásának a tanulmányozása hozzájárulhat e két kulturális központ közötti szoros kapcsolatok, kölcsönhatások pontosabb feltérképezéséhez, aminek az alapjait Carlo Delcornónak a *Vite dei Santi Padri* szöveg-hagyományára vonatkozó munkái teremtették meg.

A legendáriumokba másolt többi történethez képest a Szent Vilma-legendának feltűnően hosszú a szövege. Feltehetően kolostori használatra íródott, nem úgy, mint Jacopo da Voragine vagy Domenico Cavalca legendái, melyek rövidítve tartalmazzák egy-egy szent történetét, egy olyan — újabb — legendatípust képviselve, mely a laikus közönség igényeinek a kielégítésére is született.¹⁷⁶ A Szent Vilma-legenda ebben az archaikus, hosszú formában hagyományozódott. Lerövidítését — azt az átalakítást, amin a 13. századtól kezdődően a szentek legendáinak jó része átesett — Andrea Ferrari csak a 17. században végezte el.

Elképzelhető, hogy Szent Vilma históriája eredetileg önálló *libellus* formájában hagyományozódott, a szentre vonatkozó liturgikus szövegekkel együtt — hasonlóképp ahhoz, mint a Bon által írt feldolgozás másolatai —, mielőtt a legendagyűjteményekbe került.

A legenda hagyományozásában a legkülönbözőbb szerzetesrendek működtek közre: a Ferences- (FE, VAT2, ST1642), a Karthauzi- (FI1, FI2, VE2), a Szent Jeromos Remetési- (P), a Celestinus- (VE1), az Ágoston- (VE4), s a Benedek-rend (VE1, Bon feldolgozása).

A szöveghagyomány alapján arra következtethetünk, hogy a legenda Szent Vilma egyházi kultuszához kapcsolódva született. Az általunk ismert vulgáris nyelvű szöveg feltehetőleg latin eredeti alapján Észak-Itáliában, talán Veneto területén készült a 13. században, s onnan terjedt el Lombardiában és Toszkánában.

¹⁷⁶ A különböző legendatípusokról lásd DEGL'INNOCENTI A.

V. MESEMOTÍVUM ÉS TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY

Már a Szent Vilma-legendával kapcsolatos első tanulmányok, Mussafia és Wallensköld munkái rámutattak arra, hogy elbeszélése az ártatlanul üldözött nő archaikus meséjének a motívumára, illetve az ártatlan római császárné mirákulumának a középkori hagyományára épül, Piacentini pedig megállapította, hogy története alapul szolgált a lengyel királyné históriájának a megírásához. A motívum hagyományozásának az útja: A sógora által üldözött nő archaikus meséje —> A római császárné mirákuluma —> Szent Vilma legendája —> A felséges lengyel királyné históriája.

Az alábbiakban arról szeretnék vázlatos képet adni, hogyan használta fel és hogyan változtatta meg egy-egy újabb szöveg a hagyományozott mesemotívumot, ezáltal maga is újabb hagyományt teremtve.

*

Az archaikus mese eredetét egy kozmogónikus mítoszra, illetve ősi szexuális beavatási rítusokra vezetik vissza. A történet alapszerkezete a következő: egy ember eltávozik hazulról, indulása előtt a testvéreire bízva a javait és a feleségét; a testvér megpróbálja elcsábítani a sógornőjét, de visszautasításra talál; bosszúból megvádolja a nőt, akit halálra ítélnék, de megmenekül; egy erdőben bolyong; befogadják egy családba, ahol egy kisgyermek gondozását bízák rá; a gyermek megölésével vádolják, s ismét halálra ítélik, de ismét megmenekül; tengeren utazik; végül kiderül az igazság, a nő, aki természetfeletti képességekre tesz szert, meggyógyítja betegségtől sújtott üldözőit, s férj és feleség újra egyesülnek. A történetnek számtalan változatát ismerjük mind latinul, mind különböző vulgáris nyelveken, elbeszélő struktúrája közismert motívumként élt a középkori Európában.

*

A Mária-csoda elbeszélése — példázatokban gyakran tapasztalható módon — egy meghatározott helyhez és egy történeti személyhez kapcsolta a közismert mesemotívumot (historizálta, lokalizálta). A példázat —

jöllehet az elbeszélő hagyomány nyújtotta kész elemeket alkalmaz — megtörtént eseményekről kíván tanúságot tenni. A római császárné példázata feltételezések szerint eredetileg egy meghatározott keresztény császárnéről született, szövegének hagyományozása során azonban elhalványodtak konkrét történeti vonatkozásai.¹⁷⁷ Csak Róma neve őrződött meg belőle, s a hősnő, akinek a neve feledésbe merült, az általunk ismert latin nyelvű szövegekben immár névtelenül szereplő császárnéként jelenik meg, s hasonlóképpen névtelen a történetben szereplő pápa és a császár is (a vulgáris nyelvű kései változatokban olykor a császárné újra — különböző — neveket kapott). A példázatban a hősnő Szűz Mária híve; férje a Szentföldre megy, s visszatértéig a feleségére és a tesvérére bízza a birodalom kormányzását; a császárné a sógorát, a szerelmi ostromot kivédendő, egy toronyba zárja, s csak férje visszatértekor engedi szabadon; sógora megvádolja, halálra ítélik; az ítélet végrehajtásával megbízott emberek egy erdőbe viszik, s mielőtt megölnék, meg akarják erőszakolni; arra jár egy nagyúr, aki megmenti, s rábízza a fia gondozását; a nagyúr testvére beleszeret, s mikor visszautasításra talál, megöli a fiút; a császárnét ismét megvádolják; ítéletének végrehajtását ezúttal tengerészekre bízzák, akik meg akarják erőszakolni, de végül kiteszik egy sziklaszirte; itt álmában megjelenik neki Szűz Mária, akitől egy füvet kap, amivel képes a lepra gyógyítására; arra megy egy zarándokokat szállító hajó, megmenti a császárnét és a szárazföldre viszi, ahol leprásokat gyógyít; felkeresi őt a nagyúr leprás testvére, akit, miután az meggyónja bűnét, meggyógyít; a császárné Rómába megy, ahol a császár és a

¹⁷⁷ A példázatnak egy variánsa Hildegardáról, Nagy Károly feleségéről szól (aki férjével járt Rómában). Wallensköld és Stefanovic között vita folyt arról, hogy vajon az a történet, melyet a kempteni apátság Birck nevű krónikása írt a 15. században, egy olyan orális hagyományon alapult-e, melyben a példázat Hildegarde császárnéről szólt, vagy csak a szerző invenciója kapcsolta Nagy Károly feleségét, a kempteni kolostor alapítójának tartott Hildegardét a római császárné történetéhez. Vö. STEFANOVIC; WALLENSKÖLD 1912, 72.

pápa jelenlétében meggyógyítja leprás sógorát is; felfedi kilélét, férje magához öleli, az egész város ünnepel.

Az archaikus mese elbeszélő motívuma a római császárné történetében módosult: Mária csodatételeinek egyik példázatává vált, s mirákulumgyűjteményekben hagyományozódott. A 12. századból ismerjük legrégebbi, anonim, latin variánsait, de főleg Gautier de Coinci francia verses változata, s Vincent de Beauvais latin prózai feldolgozása révén lett népszerű, melyeknek számos népnyelvi fordítása, átdolgozása született versben és prózában egyaránt. Közismert elbeszélő motívummá vált egész Európában.

*

A Szent Vilma-legenda az archaikus mesemotívumnak ezt a Mária által megsegített uralkodónőről szóló, immár módosult változatát egy meghatározott történeti személyhez, Vilma magyar királynéhoz, s a magyar király és országa keresztény hitre térésének a történetéhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A legenda a Mária-csoda példázatából ismert elbeszélő motívum és valamilyen történeti hagyomány ötvözése révén született, melynek eredetét nem ismerjük.

A legenda szerint a magyar királynak, miután megkeresztelkedett, azt a tanácsot adták, hogy keressen magának egy olyan feleséget, aki segíti a hit megerősítését az országban. Követeket küldött szerte a világba, akik az angol király lányát, Vilmát választották számára. Vilma azonban, mivel Krisztusnak akarta szentelni az életét, visszautasította a házassági ajánlatot. Csak apja meggyőző szavainak hatására — aki azzal érvelt, hogy a frissen megkeresztelkedett magyar király mellett a hit megerősítésében betöltendő szerepe Istennek tetszőbb cselekedet, mint a szüzesség megtartása —, változtatott a szándékán. A követek megkötötték a magyar király nevében a házasságot, s a királynét annak testvére kísérte Magyarországra, a király városába. Vilma, akinek a legenda többször is kiemeli bölcsességét és ékesszólását, sokat

beszélt frissen megkeresztelkedett férjének az apostolokról, a mártirokról, Jézus szenvedéseiről. A király ennek a hatására határozta el, hogy Jeruzsálembe zárandokol. A sógor (akit azonban nem zártak toronyba), a király hazatértekor egy bírói testülettel íteltette Vilmát máglyahalálra, akire — Szűz Máriának köszönhető csodás megmenekülése után — a francia király emberei találtak rá egy erdőben vadászat közben. A király udvarába került, ahol a királyfi dajkálását bízták rá. Itt az udvar legfőbb méltósága, a *siniscalco* (udvarmester) lett belé szerelmes, s megismétlődött a csábítás, visszautasítás, bosszú, üldöztetés és csodás megmenekülés eseménylánca. Ennek során a *siniscalco* ármányai révén felajzott nép és nagyurak követelték Vilma megbüntetését, s a halálos ítéletet itt is egy bírói testület hozta meg. Vilma megmenekülését két angyal segítette, s Szűz Mária egy hajóút közben jelent meg előtte, aminek a során — immár csodatévő képességekkel megáldva — meggyógyította a fejfájásban szenvedő matrózokat. Ettől kezdve szentként tisztelték, s hozzá illő lakhelyre, egy kolostorba kísérték. Ezután itt gyakorolta gyógyító képességeit, s ide utazott mindkét király, hogy a szent hírű apácánál gyógyulást keressen kedves betege számára. A francia és a magyar király a kolostor közelében találkozott egymással. Nyolc napot töltöttek el együtt ünnepségek közepette, s nagy adományokkal látták el a kolostort, amelyet így módon gazdaggá tettek. Csak ezután járultak betegekkel a csodatévő apáca elé, aki meggyógyította bűnbánó üldözőit, s felfedte kilétét. Vilma nagy ünneplés közepette tért vissza férjével Magyarországra — ahová még a francia király is elkíserte —, ahol aztán templomokat, kolostorokat, kórházakat épített, hozzájárulva az ország megerősödéséhez a keresztény hitben, s elérve, hogy férje Isten szolgájává és nagy alamizsnaosztóvá váljék.

Valamilyen, általunk nem ismert történeti hagyományt követve kerültek a történetbe az uralkodók tetteiről, a királyi udvarokban lejátszódó eseményekről szóló epizódok, melyek a római császárné mirákulumában nem

szerepeltek: a király megkeresztelkedéséről, az új hitnek megfelelően kötött házasságáról, a követek tárgyalásairól, a követek útján való házasságkötésről, a magyar és a francia udvarban folyó igazságszolgáltatásról, a kolostor számára történő birtokadományozásról, a királyok utazásairól és a kolostor közelében tartott királytalálkozóról. A nyolc napig tartó királytalálkozónak az elbeszélése, mely indokolatlanul késlelteti, hogy a leprás betegek a csodatévő apáca elé járuljanak, különösen kirívóan idegen elem az üldözött nő meséjében, semmiféle funkciója nincs az eredeti motívum szerkezetében, ezért arra gondolhatunk, hogy valamilyen megtörtént esemény emlékét őrzi. A kolostorban zajló élet elbeszélése, a kolostornak nyújtott adományok leírása, s annak a hangsúlyozása, hogy a korábban szerény kolostor Szent Vilmának köszönhetően felvirágzott, gazdaggá lett, azt a gyanút kelti, hogy a legenda talán egy kolostor történeti hagyományához is kapcsolódik.

A legendában a Mária-csoda példázatának az elbeszélő motívuma módosult: egy szent királyné életrajzává vált, aki segíti férjét és népét az újonnan felvett hit megerősítésében.

A hagiográfiai legenda a história műfajába tartozik — eredetileg a szent ünnepén felolvasandó históriát jelentette —, s noha mesés elemeket is tartalmaz, mindig van topográfiai vagy történeti vonatkozása, egy valóságosan létezett személyhez kapcsolódik.¹⁷⁸ Szent Vilma történetében a névtelen szerző egy hagyományos elbeszélő motívumot történeti események elbeszélésével kapcsolt össze. A legenda hagyományozása során azonban elhalványodtak a legenda konkrét történeti vonatkozásai, az általunk ismert vulgáris nyelvű legendamásolatokban ezeket csak a hősnő Vilma, valamint Magyarország, Anglia és Franciaország, s a magyar király városának egyes variánsokban szereplő Patiuole neve őrizte meg.

¹⁷⁸ DELEHAYE, 8—11.

A Szent Vilma-legenda elterjedése Lombardiától Toszkánáig, Comótól Firenzéig dokumentálható, Veneto területén különösen sok kézírata maradt fenn. Története Észak-Itáliában a 15-16. században közismert elbeszélő motívumként élt.

*

A felséges lengyel királyné históriája — mely egy 16. század elején készült, anonim ponyvanyomtatványban maradt ránk — a mesemotívumnak ezt a magyar királynéről szóló, immár tovább módosult változatát egy lengyel királyné személyéhez és egy pogányellenes összefogást célzó budai francia-magyar-lengyel királytalálkozó elbeszéléséhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A história szövegét elemezve, valószínűsíthető, hogy a Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumával a II. Ulászló feleségére, Candale-i Annára vonatkozó történeti hagyomány ötvöződött, keveredett.¹⁷⁹

Hogy a legendabeli magyar királyné a históriában lengyellé változott, minden bizonnyal azzal áll összefüggésben, hogy Anna férje, II. Ulászló, a lengyel Jagelló—házból származott, ezért őt lengyel királynak is titulálták. Anna királyné személyének a legendabeli Szent Vilmával való azonosításához hozzájárult, hogy angol származásúnak tartották, hogy okos, a férjét politikai ügyekben befolyásoló királyné hírében állt, hogy korábban a francia udvarban élt, s hogy francia és magyar urak kíséretével (sőt, a francia királlyal), nagy ünneplés közepette utazott végig Lombardián és Venetón át Magyarországra — épp azokon a területeken, ahol Szent Vilma legendájának az ismerete a leginkább dokumentált.

A história történeti alapjainak a felfejtését a mű szövegelőzményeinek és azok hagyományozási módjának az ismerete tette lehetővé.

* * *

¹⁷⁹ Bővebben lásd KOVÁCS L.

Jóllehet távolabbi múltba nyúlik, de talán a Szent Vilma-legenda történeti alapjai is felfejthetők. A legenda szövegelőzményeinek a pontosabb megismerése hozzájárulhat ahhoz, hogy világosabban szét lehessen választani az elbeszélő hagyományból készen átvett elemeket, motívumokat, toposzokat a történeti hagyományból származó elemektől. A legenda szövegének a mesecsalád legközelebbi rokonaival való, részletes, összehasonlító vizsgálata, történeti rétegeinek az alaposabb feltárása a jövő feladata.

VI. BIBLIOGRÁFIAI RÖVIDÍTÉSEK

- AARNE-THOMPSON:** Antti Amatus AARNE — Stith THOMPSON, *The Types of Folktales: A Classification and Bibliography*, Helsinki, 1961.
- ALBANESE:** Gabriella ALBANESE, *Fra narrativa e rappresentazione teatrale: metamorfosi umanistiche della “fanciulla perseguitata” = Teatro, scena, rappresentazione dal Quattrocento al Settecento*, Atti del convegno internazionale di studi (Lecce, 15-17 maggio 1997), a cura di Paola ANDRIOLI, Giuseppe CAMERINO, ecc., Lecce, 2000, 85-108; valamint: <http://siba-ese.unile.it/index.php/pubfilling/article/view/10222/9394>
- ALBANESE—BESSI:** Gabriella ALBANESE — Rossella BESSI, *All'origine della guerra dei cento anni: una novella latina di Bartolomeo Facio e il volgarizzamento di Jacopo di Poggio Bracciolini*, Roma, 2000.
- ALLAIRE:** Gloria ALLAIRE, *The use of owners' Jingles in italian vernacular manuscripts*, Viator. Medieval and Renaissance Studies (Berkeley—Los Angeles—London), 27 (1996), 171-187.
- ALMANACCO:** *Almanacco Strenna della Pic. C[asa]. D. Div. Provvidenza per l'anno 1895*, Como, 1894.
- AMORETTI:** Carlo AMORETTI, *Viaggio da Milano ai tre laghi Maggiore, di Lugano e di Como e ne' monti che li circondano*, Milano, 1817⁵. (Első kiadása: Milano, Giuseppe Galeazzi, 1794.)
- ANNALES:** *Annales Colmarienses maiores*, MGH, *Scriptores*, XVII, Hannover, 1963.
- ANTONELLI:** Giuseppe ANTONELLI, *Indice dei manoscritti della Civica Biblioteca di Ferrara*, Ferrara, 1884.
- APPONYI:** Alexander APPONYI, *Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften*, I-IV, München, 1903-1927.
- AVALLE:** Arco Silvio AVALLE, *Da Santa Uliva a Justine. Introduzione* = VESELOVSKIJ—SADE, *La fanciulla*

- perseguitata*, a cura di d'Arco Silvio AVALLE, Milano, 1977, 5-33.
- BAI:** *Biblioteca agiografica italiana*, I-II, *Repertori di testi e manoscritti, secoli XIII-XV*, a cura di Jacques DALARUN, Lino LEONARDI, ecc., Firenze, 2003.
- BALSAMO:** Luigi BALSAMO, *Giovann'Angelo Scinzenzeler, tipografo in Milano (1500-1526)*, Firenze, 1959.
- BANDINI:** *Catalogus codicum italicorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae Gaddianae et Sanctae Crucis*, Florentiae, vol. V, 1778.
- BANFI 1930:** HOLIK BARABÁS Ladislao [Florio BANFI], *Sponsus Marianus filius Regis Hungariae*, Assisi, 1930.
- BANFI 1942:** Florio BANFI, *Ricordi ungheresi in Italia*, Annuari della Reale Accademia d'Ungheria in Roma, 1940-1941, Roma, 1942.
- BANFI 1974:** *Sacre Rappresentazioni del Quattrocento*, a cura di Luigi BANFI, Torino, (1963), 1974².
- BANFI 2005:** Florio BANFI, *Magyar emlékek Itáliában*, bőv., átdolg. kiadás, szerk. KOVÁCS Zsuzsa, SÁRKÖZY Péter, Szeged, 2005. (Magyar—olasz tanulmányok.)
- BARTOLUCCI:** Constantinus BARTOLUCCI, *Legenda B. Galeoti Roberti de Malatestis tertii ordinis S. Francisci (1411-1432)*, Archivum franciscanum historicum, 8 (1915), 536.
- BATTISTI-ALESSIO:** Carlo BATTISTI — Giovanni ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, I, Firenze, 1975.
- BENEDETTI 1998:** Marina BENEDETTI, *Io non sono Dio. Guglielma di Milano e i Figli dello Spirito santo*, Milano, 1998.
- BENEDETTI 1999:** *Milano 1300. I processi inquisitoriali contro le devote e i devoti di santa Guglielma*, a cura di Marina BENEDETTI, Milano, 1999.
- BERRA:** *Codices Ferrajoli*, III, recensuit Franciscus Aloisius BERRA, Roma, 1960. (Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti.)
- BLACK:** Nancy B. BLACK, *Medieval Narratives of Accused Queens*, Gainesville, 2003.

- BONFINI:** Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Budapest, 1995.
- BRANCA:** Vittore BRANCA, *Tradizione delle opere di Giovanni Boccaccio*, II, Roma, 1991.
- BRUNI-ZANCANI:** Antonio Cornazzano: *la tradizione testuale*, a cura di Roberto L. BRUNI e Diego ZANCANI, Firenze, 1992.
- BUZZETTI:** Pietro BUZZETTI, *Le chiese nel territorio dei comuni di Chiavenna — Mese — Prata*, a cura di Guido SCARAMELLINI, [Chiavenna, 1963.] (Raccolta di studi storici sulla Valchiavenna, 3.)
- CAFFI:** Michele CAFFI, *Dell'abbazia di Chiaravalle in Lombardia. Illustrazione storico-monumentale-epigrafica*, Milano, 1842.
- CANTIGAS DATABASE:** *The Oxford Cantigas de Santa Maria database: The Chaste Empress*
http://csm.mml.ox.ac.uk/index.php?p=poemdata_view&rec=5
- CARACCIOLO:** Angela CARACCIOLO ARICÒ, *Introduzione = Le schede dei manoscritti medievali e umanistici del fondo E. A. Cicogna*, I, Venezia, 2008, VII—XXXV.
- CASCIANO:** Paola CASCIANO, *Il cantare di Santa Guglielma = Editori e edizioni a Roma nel Rinascimento*, a cura di Paola FARENGA, Roma, 2005, 23-43.
- CASNATI:** Ercole CASNATI, *Brunate*, Como, 1967.
- CICOGNA CATALOGO:** Emanuele Antonio CICOGNA, *Catalogo dei codici della Biblioteca di Emmanuele Cicogna, 1841—1867* (kézirat), Venezia, Biblioteca del Museo Correr, 3, 244r-245v.
- CICOGNA ISCRIZIONI:** Emanuele Antonio CICOGNA, *Delle iscrizioni veneziane*, I-VI, Venezia, 1824—53 (Bologna, 1969-1970).
- CHIARELLI:** Caterina CHIARELLI, *Le attività artistiche il patrimonio librario della certosa di Firenze*, Salzburg, 1984. (Analecta Cartusiana 102.)
- CIONI:** Alfredo CIONI, *La poesia religiosa. I cantari agiografici e le rime di argomento sacro*, Firenze, 1963.

(Bibliografia della poesia popolare dei secoli XIII a XVI, I.)

CLARKE: Paula CLARKE, *Andrea Bon, ultimo vescovo di Iesolo, medico del Quattrocento*, Miscellanea Marciana, XVIII (2003), 47—79.

CLEMENC: Josip CLEMENC, *Ptujski grad v kasni antiki. Le chateau de Ptuj à l'époque de la décadence romaine*, Ljubjana, 1950.

COLLEZIONE: *Collezione di leggende inedite scritte nel buon secolo della lingua toscana*, a cura di Giansante VARRINI e Giovanni BASTIA, con presentazione di Francesco ZAMBRINI, Bologna, 1855, I—II.

COLOMBINA: *Biblioteca Colombina. Catálogo de sus libros impresos*, Sevilla, 1888-1948.

COLOPHONS: BÉNEDICTINS DU BOUVERET, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, I-VI, Fribourg, 1965-1982.

COOK: *The Play of Saint Guglielma* = Antonia PULCI, *Fiorentine Drama far Convent and Festival, Seven Sacred Plays*, annotated and translated by James Wyatt COOK, Chicago—London, University of Chicago Press, 1996. (The other voice in early modern Europe.)

CORTESI: Mariarosa CORTESI - Giordana MARIANI CANOVA, *Il "Legendario" di Santa Grata tra scrittura agiografica e arte*, Bergamo, 2002.

COSTA: Patrizia COSTA, *Guglielma la Boema l'"eretica" di Chiaravalle*, Milano, 1985.

CSERNUS: CSERNUS Sándor, *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13—15. század)*, Budapest, 1999.

DALLAPIAZZA: Michael DALLAPIAZZA, *Die Boccaccio-Handschriften in den deutschsprachigen Ländern. Eine Bibliographie*, Bamberg, 1988.

D'ANCONA 1872: Alessandro D'ANCONA, *Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI*, Firenze, 1872, I-III.

- D'ANCONA 1891:** Alessandro D'ANCONA, *Origini del teatro italiano*, Torino, 1891².
- D'ANCONA 1914:** Paolo D'ANCONA, *La miniatura fiorentina (sec. XI—XVI)*, Firenze, 1914, II, 196.
- DBI:** *Dizionario Biografico degli Italiani*, I-, Roma, 1960-.
- DEGL'INNOCENTI A:** Antonella DEGL'INNOCENTI, *I leggendari agiografici latini = I Santi Patroni*, a cura di Claudio LEONARDI, Antonella DEGL'INNOCENTI, Roma, 1999, 73-80.
- DEGL'INNOCENTI M:** Mario DEGLI INNOCENTI, *Ancora sulla letteratura di viaggi oltre mondani. La legenda del Paradiso Terrestre*, Italia medioevale e umanistica, XXIX (1986), 68.
- DELCORNO 1989:** *Modelli agiografici e modelli narrativi. Tra Cavalca e Boccaccio = La novella italiana. Atti del convegno di Caprarola 19—24 settembre 1988*, Roma, 1989, I, 337-363.
- DELCORNO 1997:** Carlo DELCORNO, *Censimento dei manoscritti delle "Vite dei santi Padri" di Domenico Cavalca. Le Biblioteche straniere, II*, Lettere italiane, XLIX (1997), 93-112-
- DELCORNO 1998:** Carlo DELCORNO, *Produzione e circolazione dei volgarizzamenti religiosi tra Medioevo e Rinascimento = La bibbia in italiano tra medioevo e rinascimento*, a cura di Lino LEONARDI, Firenze, 1998, 3-22.
- DELCORNO 2000:** Carlo DELCORNO, *La tradizione delle "Vite dei Santi Padri"*, Venezia, 2000.
- DELEHAYE:** Hyppolite DELEHAYE, *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1973 (réimpr. de la quatrième édition, 1955).
- DE NINO:** Antonio DE NINO, *Usi e costumi abruzzesi, III, Fiabe*, Firenze, 1883.
- DHGE:** *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclesiastique*, Paris, 1912-.
- DI ZARRI:** *Donna disciplina creanza cristiana dal XV al XVII secolo*, a cura di Gabriella DI ZARRI, Roma, 1996.

- EDSON:** Antonia PULCI, *The Story of Santa Guglielma*, translated by Margaret EDSON, Northampton, Massachusetts, Charissima Press, 1984.
- FAGNONI:** Anna Maria FAGNONI, *Volgarizzamenti italiani della Vita Onufrii. Prime linee di ricerca = Studi vari di lingua e letteratura italiana in onore di Giuseppe Veli*, Milano, 2000, I, 25-62.
- FALVAY 2001:** FALVAY Dávid, *Santa Guglielma, regina d'Ungheria. Culto di una pseudo-santa d'Ungheria in Italia*, Nuova Corvina, 9 (2001), 116-122.
- FALVAY 2002:** FALVAY Dávid, *A Lady Wandering in Faraway Land: The Central European Queen/princess motif in Italian Heretical Cults*, Annual of Medieval Studies at CEU, 8 (2002), 157-179.
- FALVAY 2008a:** FALVAY Dávid, *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*, Aetas, 23 (2008), n.1, 64—76.
- FALVAY 2008b:** *Il mito del re ungherese nella letteratura religiosa del Quattrocento*, Nuova Corvina, 20 (2008), 54—62.
- FERRARI:** Andrea FERRARI, *Breve relatione della vita di Santa Gulielma figlia del Rè d'Inghilterra, e già moglie del Rè d'Ongaria*, Como, per Nicolò Caprani Stampator Episc., 1642.
- FERRARO:** Giuseppe FERRARO, *Vite di S. Guglielma regina d'Ungheria e di S. Eufrosia vergine romana scritte da frate Antonio Bonfadini*, Bologna, 1878 (Scelta di curiosità letterarie inedite o rare.), reprint kiadása: Bologna, 1968; Charleston, 2009; valamint: http://www.archive.org/stream/MN5116ucmf_0/MN5116ucmf_0_djvu.txt)
- FOLENA 1961:** Gianfranco FOLENA, *Filologia testuale e storia linguistica*, in *Studi e problemi di critica testuale*, Convegno di studi di Filologia italiana nel centenario della Commissione per i Testi di lingua (7—9 aprile 1960), Bologna, Commissione per i Testi di lingua, 1961, 17—34.

- FOLENA 1990:** Gianfranco FOLENA, *La cultura volgare e l' "Umanesimo cavalleresco" nel Veneto = Culture e lingue nel Veneto medievale*, Padova, 1990, 375—409.
- FRATI—SEGARIZZI:** C. FRATI — A. SEGARIZZI, *Catalogo dei codici MSS italiani marciani*, Modena, vol. I, 1909, vol. II, 1911.
- FROSINI:** Giovanna FROSINI, *Il principe e l'eremita. Sulla tradizione dei testi italiani di "Barlaam e Iosafat"*, Studi Medievali, 3.a s. XXXVII (1996) 5-36.
- FÜLEP:** FÜLEP Katalin, *Il lascito di Florio Banfi nella Sezione manoscritti della Biblioteca Nazionale Széchényi*, Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi, Roma—Szeged, 2004, 139-197.
- GABAGLIO:** Sergio GABAGLIO, *Il volgare a Como nel '400. Il notaio, il principe, il prete. La scripta degli atti e delle corrispondenze notarili, delle gride e delle storie di tre santi: Guglielma, Cristoforo e Alessio*, tesi di laurea presso l'Università degli Studi di Pavia, 1996—1997.
- GENTILE:** Luigi GENTILE, *Cataloghi dei Manoscritti della R. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze. I Codici Palatini, I—II*, Firenze 1889-1899.
- GIUSSANI:** Antonio GIUSSANI, *La chiesa parrocchiale di S. Andrea in Brunate*, Como, 1909.
- GW:** *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, I—Stuttgart, etc. 1968- (valamint: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>)
- HALM:** *Codices Manuscripti Regiae Monacensis, Gallici, Hispanici, Italici, Anglici, Suecici*, a cura di Carolus HALM, VII, München, 1858 (Wiesbaden, 1971).
- HANKINS:** James HANKINS, *Repertorium Brunianum*, Roma, 1997.
- HARISSE:** Henri HARISSE, *Excerpta Colombiana. Bibliographie de quatre cents pièces françaises, italiennes et latines, du commencement du XVe siècle, non decrits jusqu'ici; précédée d'une histoire de la Bibliothèque Colombine et de son fondateur*, Paris, 1887.

- IERS:** *Indice delle edizioni romane a stampa (1467—1500)*, a cura di Paola CASCANO, Giustina CASTOLDI, ecc., Roma, 1980.
- IGI:** *Indice Generale degli Incunaboli delle Biblioteche d'Italia*, I—VI, Roma 1943-1981.
- IVÁNYI:** *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és adatgyűjtése*. Szeged, 1983. (*Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 11).
- JÁSZAY 1982:** Magda JÁSZAY, *Párhuzamok és kereszteződések a magyar-olasz kapcsolatok történetéből*, Budapest, 1982.
- JÁSZAY 2003:** Magda JÁSZAY, *Incontri e scontri nella storia dei rapporti italo-ungheresi*, Soveria Manelli, 2003.
- KARL 1908:** KARL Lajos, *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája*, Ethnographia, XIX (1908), 129-148, 202—214.
- KARL 1909:** KARL Lajos, *Florence de Rome et la vie de deux saints de Hongrie*, *Revue des langues romanes*, 52(1909), 163—180.
- KATONA 1909:** KATONA Lajos, *Egy magyar vonatkozású olasz legenda*, *Egyetemes Philológiai Közlöny*, XXXIII (1909), 661—668.
- KATONA 1979:** *A korona kilenc évszázada*, szerk. KATONA Tamás, Budapest, 1979.
- KOVÁCS 2007:** KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma (Santa Guglielma) magyar királyné legendája és kultusza Itáliában a 14—17. században = Humanizmus, religio, identitástudat a kora újkorban*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, 2007 (*Studia Litteraria*, tom. XLV.), 43-55.
- KOVÁCS 2008:** KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma (Santa Guglielma) antifónája = A Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Budapest, 2008, 54-57.
- KOVÁCS GH:** KOVÁCS Zsuzsa, „Igen szép komédia egy neve titkolt ártatlan római császárnéról” *Egy elveszett régi magyar dráma nyomában = Ghesaurus*,

- Emlékkönyv Szentmártoni Szabó Géza 60. születésnapjára*, szerk.: CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, 2010, 369—371.
- KOVÁCS L:** KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma (Santa Guglielma) magyar királyné legendájának egy 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről*, Lymbus, 2010 — megjelenés alatt.
- KOVÁCS RSU:** KOVÁCS Zsuzsa, *La leggenda di Santa Guglielma, figlia del re d’Inghilterra e donna del re d’Ungheria*, Rivista di Studi Ungheresi, 2010, 27-45.
- KRISTELLER 1963:** Paul Oscar KRISTELLER, *Iter Italicum*, I, A., Leiden, 1963.
- KRISTELLER 1983:** Paul Oscar KRISTELLER, *Iter Italicum*, III, *Australia to Germany*, Leiden, 1983.
- KRISTELLER 1989:** Paul Oscar KRISTELLER, *Iter Italicum*, IV, *Great Britain to Spain*, Leiden, 1989.
- KROPF 1905:** KROPF Lajos, *Szent Vilma, Magyarország királynéja*, Budapesti Szemle, 1905, 283—289.
- KROPF 1912:** KROPF Lajos, *Szent Vilma legendája*, Egyetemes Philologiai Közlöny, XXXVI (1912), 766.
- LAINI:** Evangelina LAINI, *Passeggiate a Morbegno*, Morbegno, 2009.
- LLINARÈS GARNIER:** Gautier de COINCI, *Le miracle de la chaste impératrice*, trad. en français moderne, intr. per Annette LLINARÈS GARNIER, PARIS, 2006.
- LIST:** *List of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years MDCCCXXXVI—MDCCCXL*, London, 1843.
- LEVI:** *Il libro dei cinquanta miracoli*, ed. Ezio LEVI, Bologna, 1917.
- LUCATI:** Venosto LUCATI, *Come nacque la leggenda di Santa Guglielma*, La Provincia (Como), 21 marzo 1959, 3.
- MADAN:** Falconer MADAN, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, vol. IV, Oxford, 1897.

- MAGYAR:** MAGYAR Zoltán, *Árpád—házi Szent Erzsébet. Történelem, kultusz, kultúrtörténet*, Budapest, 2007.
- MARCELLI:** Nicoletta MARCELLI, *La “Novella di Seleuco e Antioco”. Introduzione, testo e commento*, *Interpres: rivista di studi quattrocenteschi*, 22 (2003), 50—51. valamint:
http://digital.casalini.it/ricerca/APS_DocumentoOnline.asp?pdf=http://digital.casalini.it/pdfemp/0912200943755PM.PDF&tipo=A&policy=A_P2&DOI=10.1400/22260
- MASCETTI:** Mario MASCETTI, *Beata Albrici, alcune precisazioni*, *Cronaca di Como. Settimanale della Diocesi di Como*, 27 marzo 2004, 21.
- MASCIADRI:** Sergio MASCIADRI, *Brunate racconta*, Como, 1994.
- MATARRESE:** Tina MATARRESE, *Il volgare a Ferrara tra corte e cancelleria*, *Rivista di letteratura italiana*, 1990, VIII, n. 3, 515—560.
- MAZZATINTI:** Giuseppe MAZZATINTI, *Inventario dei Manoscritti italiani delle Biblioteche di Francia*, Roma, 1886.
- MAZZON:** Antonella MAZZON, *Manoscritti agiografici latini conservati a Padova. Biblioteche Antoniana, Civica e Universitaria*, Firenze, 2003. (Quaderni di “Hagiografica”, 2.)
- MEDIN:** Antonio MEDIN, *Il detto della vergine e la luda di S. Giovanni Battista. Poesie venete del sec. XIV con una notizia dei codici trascritti da Nicolò, Andrea a Antonio Vitturi*, Perugia, 1909.
- MINCIOTTI:** Luigi Maria MINCIOTTI, *Catalogo dei codici manoscritti esistenti nella Biblioteca di Sant’Antonio di Padova*, Padova, 1842.
- MORELLI:** Giacomo MORELLI, *I codici manoscritti volgari della libreria Naniana*, Venezia, 1776.
- MORTARA:** Alessandro MORTARA, *Catalogo dei manoscritti italiani che sotto la denominazione di Codici Canonici Italiani si conservano nella Biblioteca Bodleiana a Oxford*, Oxonii, 1864.

- MSS. DATATI:** *I manoscritti datati di Padova II.* a cura di Antonella MAZZON, Nicoletta GIOVÈ, ecc. Firenze, 2003. (*Manoscritti datati d'Italia*, 6.)
- MSS. MEDIEVALI:** *I manoscritti medievali di Padova e provincia*, a cura di Leonardo GRANATA, Andrea DONELLI, ecc. Venezia-Firenze, 2002. (Biblioteche e archivi, 9, Manoscritti medievali del Veneto, 2.)
- MURARO:** Luisa MURARO, *Guglielma e Maifreda. Storia di un'eresia femminista*, Milano, (1985) 2003².
- MUSSAFIA 1865:** Adolf MUSSAFIA, *Über eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage*, Sitzungberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, XLI (1865), 589—692.
- MUSSAFIA 1866:** Adolf MUSSAFIA, *Eine altspanische Prosadarstellung der Crescentiasage*, Sitzungberichte der phil.—hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, LIII (1866), 499—565.
- NAGY:** Artúr NAGY, *L'Ungheria nella letteratura drammatica italiana*, Corvina, 1952, 124—144.
- NEWMAN:** Barbara NEWMAN, *The Heretic Saint: Guglielma of Bohemia, Milan, and Brunate*, Church History (New York), 2005, 1—38.
- NÓTÁRI:** NÓTÁRI Tamás, *A salzburgi historiográfia kezdetei*, Szeged, 2007.
- NOTES AND QUERIES:** *St. Wilhelmina, Patron Saint of Nursing Mothers*, Notes and Queries, s.11—V, no. 127 (June 1, 1912), 428; no. 131 (June 29, 1912), 513-514.
- NOVELLE:** *Novelle d'incerti autori del secolo XIV*, a cura di Francesco Saverio ZAMBRINI, Bologna, 1967 (Ristampa dell'ed. 1862).
- ORAZI:** Veronica ORAZI, *Die verfolgte Frau. Per l'analisi semiologica di un motivo folclorico e delle sue derivazioni medievali (con speciale attenzione all'ambito catalano)*, Estudis Romànics (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), 22(2000), 101—138; valamint:

<http://www.racocat.net/index.php/Estudis/article/view/21211>

- PALERMO:** *I manoscritti Palatini di Firenze* ordinati ed esposti da Francesco PALERMO, I—III, Firenze, 1853—1868.
- PANCIATICHIANI:** *Catalogo dei codici Panciatichiani della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze*, I, a cura di S. MORPURGO, P. PAPA, B. MARACCHI BIAGIARELLI, Firenze, 1887 (Roma, 1943.)
- PANDAKOVIC:** D[arko] P[ANDAKOVIC], *Memoria di Santa Guglielma*, [Como], 2000.
- PANI:** Laura PANI, *I codici datati della Biblioteca Comunale di Treviso*, Udine, 1991.
- PIACENTINI:** Marcello PIACENTINI, *De'perigli che si corrono a diventar regina di Polonia (o d'Ungheria)* = *A Jan Ślaski*, a cura di A. CECCHERELLI, D.GHENO, ecc., Padova, 2005, 335-351.
- PIANTO:** *Il pianto della Vergine e la meditazione della passione secondo le sette ore canoniche. Opuscoli attribuiti a S. Bernardo e volgarizzati nel buon secolo della lingua*, Firenze, 1837.
- PIROLO:** Paola PIROLO, *Leggendario femminile = I Santi Patroni*, a cura di Claudio LEONARDI, Antonella DEGL'INNOCENTI, Roma, 1999, Scheda 88, 296—297.
- PONCELET:** Albert PONCELET, *Index Miraculorum*, etc., “*Annalecta Bollandiana*”, XXI (1902), 241—360.
- PONTE:** *Sacre rappresentazioni fiorentine del Quattrocento*, a cura di Giovanni PONTE, Milano, 1974.
- PORLEZZA:** Luigi PORLEZZA, *Brunate. Monografia storica descrittiva*, Como, 1894.
- POZZONI:** Zaccaria POZZONI, *Brunate e suoi dintorni*, Como, 1900.
- PRATI:** Angelico PRATI, *Etimologie venete*, a cura di Gianfranco FOLENA e Giampattista PELLEGRINI, Venezia—Roma, 1968.
- PULLIA:** Anna PULLIA, *Due Guglielme per un drammaturga: Guglielma d'Ungheria e Guglielma la*

- Boema nell'ottica teatrale di Antonia Pulci*, tesi di laurea, Università degli Studi di Firenze, Facoltà di lettere e filosofia, 2005.
- RENIER:** R. RENIER, *Una redazione tosco-veneto-lombarda della leggenda versificata di S. Caterina d'Alessandria*, Studi di filologia romanza, VII (1899), 1—83.
- RHODES:** D. E. RHODES, Fra Giovanni da Firenze e i suoi tipografi veneziani, *La Bibiofilia*, LXIII (1961), n.3, 113—120.
- RICORDO:** *Ricordo di Brunate*, Como, Longatti, 1896. (Rist. anastatica a cura di Alessandro Dominioni Editore in Como per conto del Comitato Sant'Andrea di Brunate, 30 Novembre 2000.)
- ROVELLI:** Giuseppe ROVELLI, *Storia di Como*, I—III, Milano, 1789-1808.
- SACRE RAPPRESENTAZIONI:** *Sacre rappresentazioni manoscritte e a stampa conservate nella Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze*, a cura di Anna Maria TESTAVERDE e Anna Maria EVANGELISTA, Firenze, 1988. (Inventari e cataloghi toscani, 25.)
- SÁRKÖZY:** SÁRKÖZY Péter, *I rapporti italo-ungheresi e le ricerche storiche di Florio Banfi (1899-1967) = Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso Medioevo*, a c. di Sante GRACIOTTI e Cesare VASOLI, Firenze, 1995, 295-317.
- SBARAGLIA:** Giovanni Giacinto SBARAGLIA, *Supplementum .. ad scriptores trium Ordinum S. Francisci*, I, Romae, 1908.
- SCARDIN:** G. P. SCARDIN, *Le laude non jaconiche dei manoscritti marciani*, *La Bibiofilia*, 41, 1939, 81—102.
- SCUDIERI—RUGGERI:** Jole M. SCUDIERI — RUGGERI, *Un leggendario lombardo veneto del sec. XIV*, *Archivum Romanicum: nuova rivista di filologia romanza*, 25 (1941), 269—302.
- SIMONYI:** SIMONYI Ernő, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból = Magyar Történelmi*

- Emlékek*, MTA Történelmi Bizottmánya, I. oszt., Okmánytárak, V, Pest, 1859.
- ŚLASKI:** Jan ŚLASKI, „*Historia o królowej Polski*” (*Z dziejów włoskiej literatury populamej XVI wieku*) = *W świecie pieśni i bajki. Studia folklorystyczne*, red. Ryszard GÓRSKI i Julian KRZYGANOWSKI, Wrocław, Ossolineum, 1969, 259—266.
- STEFANOVIC:** Svetislav STEFANOVIC, *Die Crescentia-Florence-Sage. Eine kritische Studie über ihren Ursprung und ihre Entwicklung*, Romanische Forschungen, XXIX (1911), 461—556.
- STROZZIANA:** *Catalogo dei codici della Libreria Stroziana comprati dopo la morte di Alessandro Strozzi da S. A. R. Pietro Leopoldo di Toscana e passati alla Pubblica Libreria Magliabechiana*, compilato da Ferdinando Fossi nel 1789 e trascritto da Antonio MONTELATICI. Ms. in BNCf.
- SZ. JÓNÁS:** SZ. JÓNÁS Ilona, *Árpád—házi Szent Erzsébet*, Budapest, 1986.
- SZÁDECZKY—KARDOSS:** SZÁDECZKY—KARDOSS Samu, *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*, Budapest, 1998.
- TARDIOLA:** Giuseppe TARDIOLA, *I Viaggiatori del Paradiso; mistici, visionari, sognatori alla ricerca dell’aldilà prima di Dante*, Firenze, 1993.
- TENNERONI:** Annibale TENNERONI, *Catalogo ragionato dei manoscritti della Biblioteca Manzoniana*, Città di Castello, 1894.
- TURA A:** Adolfo TURA, *Nuove identificazioni d’incunaboli in Trivulziana*, L’Archiginnasio. Bollettino della Biblioteca Comunale di Bologna, 97(2002), 151—158.
- TURA B:** Adolfo TURA, *Contributi agli annali tipografici di Manfredo Bonelli*, La Bibliofilia, CIV(2002), n.2, 199—208.
- VALENTINELLI:** Giuseppe VALENTINELLI, *Regesta documentorum Germaniae historiam illustrantium*, München, 1864.

- VESZELY:** VESZELY Károly, *A Batthyáni Intézet*, Gyulafejérvári Füzetek, I (1861).
- VESZELOVSZKIJ 1866:** *La novella della figlia del re di Dacia*, Testo inedito del buon secolo della lingua, con la prefazione di Alessandro WESSELOFSKY, Pisa, 1866. (újra kiadva = VESELOVSKIJ—SADE, *La fanciulla perseguitata*, a cura di d'Arco Silvio AVALLE, Milano, 1977, 35—101.)
- VESZELOVSZKIJ 1867:** Alessandro WESSELOFSKY, Recensione di *Adolf Mussafia, Über eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage*, Rivista bolognese di scienze lettere arti e scuole, 1(1867), 421—427.
- VITALE:** *Roma, Angelica*, a cura di Salvatore VITALE, Firenze, 1948. (Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia, LXXVI)
- WAGNER—CARRERA:** Klaus WAGNER — Manuel CARRERA, *Catalogo dei libri a stampa in lingua italiana della Biblioteca Colombina di Siviglia*, Modena, 1991. (Istituto di Studi Rinascimentali, Ferrara. Strumenti)
- WALLENSKÖLD 1907:** Axel Gabriel WALLENSKÖLD, *Le conte de la femme chaste convoitée par son beaufrère*, Acta Societatis Scientiarum Fennicae (Helsingfors), XXXIV, 1 (1907); valamint:
<http://www.archive.org/details/lecontedelafemm00wallg oog>
- WALLENSKÖLD 1909:** Florence de Rome, Paris, 1909, 1—2; valamint:
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50253.r=lat+14463.langFR>)
- WALLENSKÖLD 1912:** Axel Gabriel WALLENSKÖLD, *L'origine et l'évolution du Conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère (Légende de Crescentia)*, Neuphilologische Mitteilungen, XIV, 1912, 67-78; valamint:
http://www.archive.org/stream/neuphilologische1315uus fuoft/neuphilologische1315uusfuoft_djvu.txt

- WATSON:** Andrew G. WATSON, *Catalogue of dated and datable manuscripts c. 700-1600 in the Department of Manuscripts, The British Library*, London, 1979.
- WEAVER:** Elissa B. WEAVER, *Puci, Antonia = Italian Women Writers database*:
<http://www.lib.uchicago.edu/efts/IWW/BIOS/A0040.htmlPulci>
- WEBER 1900:** Carl WEBER, *Italienische Märchen, in Toscana aus Volksmund gesammelt = Forschungen zur romanischen Philologie, Festgabe für Hermann Suchier*, Halle an der Saale, 1900, 309—348.
- WEBER 1927:** Carl WEBER, *Die Legende der Santa Guglielma = Philologische Studien aus dem romanisch-germanischen Kulturkreise. Karl Voretzsch zum 60. Geburtstage und zum Gedenken an seine erste akademische Berufung vor 35 Jahren*, hrsg. von B. SCHÄDEL und W. MULERTT, Halle an der Saale, 1927, 430—468.
- WEISKE:** Brigitte WEISKE, *Gesta Romanorum*, 1—2, Tübingen, 1992.
- ZAGGIA:** Massimo ZAGGIA, *Due manoscritti e un frammento del volgarizzamento delle Eroidi Ovidiane in collezioni private*, Studi di filologia italiana. Bollettino annuale dell'Accademia della Crusca, XLIX (1991), 5—27.
- ZORZANELLO:** Pietro ZORZANELLO, *Catalogo dei codici latini della Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia non compresi nel catalogo di G. Valentinelli*, Trezzano sul Naviglio, 1980—1985.
- ZOTENBERG—MEYER:** Barlaam und Josaphat. Französisches Gedicht des dreizehnten Jahrhunderts von Gui de Cambrai; nebst Auszügen aus mehreren andern romanischen Versionen, hrsg. von Hermann ZOTENBERG und Paul MEYER, Stuttgart, 1864 (Amsterdam, 1966).

ÖSSZEGZÉS

A források feltárására irányuló munka eredményeképp a legendának tizenkilenc 14-15. századi és egy 16. századi kéziratát ismerjük, valamint két 16. századi nyomtatott kiadását. Andrea Bon, velencei Benedek-rendi apát 15. századi legendafeldolgozásának három fennmaradt kéziratosa példányát vettük számba, Andrea Ferrari 17. századi változatának pedig egy nyomtatott kiadását. (Adatunk van még az anonim legenda egy, s a Bon-féle feldolgozás három kéziratáról, melyek elvesztek.) A források nagy száma azt mutatja, hogy a legenda közismert volt egész Észak-Itáliában és Toszkánában.

A források összehasonlító vizsgálata alapján arra lehet következtetni, hogy az általunk ismert vulgáris nyelvű szöveg feltehetően Észak-Itáliában, Veneto területén keletkezett, s másolatai onnan terjedtek el Észak-Nyugat-Itáliában és Toszkánában. Több, a másolatok mintájára vonatkozó, közvetett bizonyíték utal arra, hogy a vulgáris nyelvű legenda a 13-14. század fordulóján már létezett. A legendával együtt eredetileg a Szent Vilma liturgiájára vonatkozó szövegek is hagyományozódtak, melyek teljes egészében vagy részlegesen több legendamásolaton megőrződtek. Ezek – főképp egy latin nyelvű antifóna és ima – azt tanúsítják, hogy a legenda Szent Vilma egyházi kultuszához kötődött. Az 1301-es dátummal megőrzött latin szövegek egy immár kialakult liturgiának a dokumentumai, amelynek a születése nyilván korábbra datálható. Az általunk ismert vulgáris nyelvű legenda feltehetően egy kolostori környezetben és kolostori használatra írt latin eredeti alapján született. Korai másolatai a legkülönbözőbb egyházi rendek *scriptoriumaiban* készült legendáriumokban, illetve liturgikus írásokat tartalmazó kéziratokban maradtak fenn.

Szent Vilma kultusza mind a mai napig megmaradt a Como melletti Brunatében, ahol a helyi hagyomány azt

tartja, hogy a szent valaha ott élt. A Szent András-templomban, mely egykor egy Ágoston-rendi apácakolostorhoz tartozott, egy 15. században készült freskóciklus ábrázolta a szent legendájának a jeleneteit, melynek máig fennmaradt a záró darabja, amelyen a szent két donátorral látható. A freskó születésének és a brunatei kultusz eredetének a körülményei nem tisztázottak. A comói püspökség területén még két templomban maradtak fenn Szent Vilma-ábrázolások a 16-17. századból.

*

A Szent Vilma-legenda a sógora által üldözött ártatlan nő meséjének az elbeszélő struktúráját követi. A mesemotívumra és a mesecsaládra vonatkozó kutatások megállapították, hogy az archaikus mese ősi, szexuális beavatási rítusokból eredeztethető, s változatai a világ legkülönbözőbb népeinek a mesekincsében megtalálhatók. Számtalan középkori variánsa ismeretes egész Európában. Létrejött egy olyan, krisztianizált változata is, melyben az ártatlanul üldözött nő egy római császárné, aki a megmenekülését Szűz Mária segítségének köszönheti. Ez a példázat – mely a 12. századtól kezdve dokumentálható – latin mirákulumgyűjteményekben hagyományozódott, s rendkívüli népszerűsége tett szert, számos feldolgozása született latinul, s különböző vulgáris nyelveken egyaránt. A Szent Vilma-legenda a mesecsaládon belül ezzel a mirákulummal áll a legszorosabb rokonságban.

A példázat műfaji sajátja, hogy – jóllehet az elbeszélő hagyomány nyújtotta kész elemeket, toposzokat, motívumokat alkalmaz – megtörtént eseményekről kíván tanúságot tenni. A mirákulum története egy konkrét helyhez és történeti személyhez kapcsolta a közismert mesemotívumot. A Mária-csoda elbeszélése feltételezések szerint eredetileg egy meghatározott keresztény császárnéről született, szövegének a hagyományozása során azonban elhalványodtak konkrét történeti vonatkozásai, csak Róma neve őrződött meg belőle, s a hősnő, akinek a neve feledésbe merült, az általunk ismert latin nyelvű szövegekben immár

névtelenül szereplő császárnéként jelenik meg, s hasonlóképpen névtelen a történetben szereplő pápa és a császár is.

A Szent Vilma-legenda anonim szerzője a mesemotívumot ebben a Mária által megsegített uralkodónőről szóló, immár módosult változatában használta fel, Szent Vilma, angol királylánynak, a kereszténységre tért magyar király feleségének a személyéhez kapcsolva. A hagiográfiai legenda a história műfajába tartozik, s noha mesés elemeket is tartalmaz, mindig van topográfiai vagy történeti vonatkozása, egy valóságosan létezett személyhez kötődik. A legendának a mirákulum szövegével való összehasonlító vizsgálatából kiderül, hogy a magyar királyné történetének az elbeszélése jelentős mértékben módosította a mirákulum mesemotívumát. Annak az elbeszélő hagyománya mellett valamilyen más, történeti hagyományból is táplálkozott.

A Szent Vilma-legenda közismert volt Észak-Itáliában. Az archaikus mesemotívumnak ez a magyar királyné történeteként módosult változata újabb elbeszélő hagyományt teremtett. A mesemotívumot ebben a formájában használta fel egy 16. századi ponyvanyomtatványban fennmaradt história a felséges lengyel királynéről. Ennek a szövegnek a Szent Vilma-legendával való összehasonlító vizsgálata megmutatta, hogy a mese elbeszélő hagyománya milyen módon kapcsolódott össze egy történeti hagyománnyal, mely ebben az esetben felfejthető volt: egy konkrét történeti személyre, II. Ulászló Észak-Itáliában átutazó feleségére vonatkozott.

A lengyel királyné mesés históriájának az esetében az elbeszélés történeti rétegeinek a vizsgálata hozzásegített annak a megértéséhez, hogy a mű milyen megtörtént események emlékét őrzi. A Szent Vilma-legenda történeti rétegeinek a pontosabb feltárása, a mesemotívum és a történeti hagyomány világosabb szétválasztása talán tovább fog vezetni a legenda eredetének a megértése felé vezető úton..

*

A mesés legenda eredetéről korábban különböző feltevések láttak napvilágot: történeti alapok nélküli, a népi hagiográfia körébe tartozó mese; az üldözött magyar királylány (Szent Erzsébet), illetve királyné (Beatrice d'Este) alakjának az emléket őrző legenda; vagy a 13. században Milánóban élt Guglielma eretnek kultusza nyomán született történet, melynek a hőse egy toposz révén lett magyarrá. A legenda feltárt forrásai és szöveghagyományának a vizsgálata cáfolják ezeket az elképzeléseket.

Valószínű, hogy az ismeretlen eredetű, egyházi kultuszhoz kapcsolódó hagiográfiai legenda egy mesemotívum elbeszélő hagyományának és egy olyan történeti hagyománynak az ötvözése révén született, mely egy "ongaro"-nak nevezett – magyar? török? avar? – népcsoport kereszténységre térésének és első "királynéjának" az emléket őrzi.

RIASSUNTO

In seguito alle ricerche sulle fonti, il *corpus* della leggenda in questo momento conta diciannove manoscritti tre- e quattrocenteschi e uno del Cinquecento, nonché due edizioni cinquecentesche. Conosciamo tre esemplari manoscritti dell'elaborazione della leggenda fatta nel Quattrocento da Andrea Bon, abate benedettino di Venezia, e un'edizione seicentesca della redazione di Andrea Ferrari. (Siamo a conoscenza dell'esistenza di altri manoscritti, uno della leggenda anonima, e tre dell'opera di Bon, che sono latitanti.) L'elevato numero di fonti dimostra che la leggenda era conosciutissima in tutta l'Italia Settentrionale e in Toscana.

Sulla base delle analisi comparate delle fonti, si suppone che il testo volgare da noi conosciuto fosse nato nel Nord-Italia, nel Veneto, e che da lì si diffusero le sue copie in Lombardia e in Toscana. Diverse prove indirette, relative ai modelli delle copie, indicano che la leggenda volgare esisteva già a cavallo del 13.o e 14.o secolo. Insieme alla leggenda, originalmente, si tramandavano anche dei testi in relazione alla liturgia di Santa Guglielma, che si conservarono – interamente o solo parzialmente – in diverse copie della leggenda. Questi testi – soprattutto un'antifona e una preghiera in latino – testimoniano che la leggenda era collegata al culto ecclesiastico della Santa. I testi latini copiati con la data del 1301 documentano una liturgia già formata, la cui nascita va datata ovviamente a prima. La leggenda in volgare da noi conosciuta probabilmente fu tradotta da un testo latino, nato in un ambiente e per uso conventuale. Le sue copie più antiche furono conservate in leggendari o in manoscritti liturgici eseguiti in *scriptorium* di svariati ordini religiosi.

Il culto di Santa Guglielma è sopravvissuto fino ai nostri giorni a Brunate, vicino a Como. Secondo la tradizione locale, la santa visse in questo luogo. Nella chiesa

locale di Sant'Andrea, che era appartenuta a un convento di suore agostiniane, un ciclo di affreschi eseguito nel 15.o secolo raffigurava le scene della leggenda della santa, la cui ultima immagine esiste ancor oggi, in cui la si vede ritratta assieme a due donatori. Non conosciamo le circostanze della commissione degli affreschi, né l'origine del culto brunatese. Raffigurazioni di Santa Guglielma del 16-17.o secolo esistono anche in due altre chiese sul territorio del vescovato di Como.

*

La leggenda di Santa Guglielma poggia sulla struttura narrativa della fiaba della donna innocente perseguitata dal cognato. Gli studi sul motivo e sulle varianti della fiaba hanno portato ad affermare che la fiaba arcaica risale ad antichi riti di iniziazione sessuale, e le sue varianti si ritrovano nel folclore di vari popoli del mondo. Se ne conoscono numerosissimi esempi medioevali in tutt'Europa. Ne nacque anche una variante cristianizzata, in cui la donna innocente perseguitata è un'imperatrice che viene aiutata dalla Vergine. Questo *exemplum* – documentato dal 12.o secolo in poi – fu tramandato in raccolte di miracoli, e acquisì una popolarità enorme, se ne conoscono numerosissime redazioni sia in latino che in varie lingue volgari. La leggenda di Santa Guglielma, tra le varianti della fiaba, ha parentela più stretta con questo miracolo.

L'*exemplum* – benché attinga a elementi della tradizione narrativa, topoi, motivi e schemi – per le caratteristiche del suo genere, intende offrire la testimonianza di fatti avvenuti. La narrativa del miracolo collegò il motivo della fiaba diffusa a un concreto luogo e a un concreto personaggio storico. Il racconto del miracolo mariano, secondo le ipotesi, nacque per raccontare la storia di una determinata imperatrice cristiana, ma lungo il percorso della sua tradizione si sbiadivano i suoi concreti riferimenti storici. Ne era conservato solo il nome di Roma, e la protagonista il cui nome veniva dimenticato, nei testi latini da noi conosciuti viene ormai rappresentata solo come

un'imperatrice, similmente al papa e all'imperatore che figurano nella storia, senza nome.

L'autore anonimo della leggenda di Santa Guglielma adoperava il motivo della fiaba in questa forma ormai modificata, che si trattava di una regnante aiutata dalla Vergine, collegandolo alla persona di Santa Guglielma, figlia del re d'Inghilterra e moglie del re d'Ungheria appena convertito. La leggenda agiografica appartiene al genere dell' *historia* e – benché contenga degli elementi fiabeschi – ha sempre qualche riferimento topografico o storico, ed è legata ad un personaggio realmente esistito. Dall'esame comparativo della leggenda e del testo del miracolo, risulta che il racconto della storia della regina d'Ungheria modificò notevolmente la struttura narrativa del miracolo. Oltre alla tradizione narrativa di quest'ultimo, dovette attingere anche a qualche altra tradizione, storica.

La leggenda di Santa Guglielma era conosciutissima in Italia Settentrionale. Questa variante ulteriormente modificata del motivo della fiaba, diventata ormai la storia della regina d'Ungheria, creò una nuova tradizione narrativa. Il motivo della fiaba venne adoperato in questa forma in una *Historia* conservata in una stampa cinquecentesca, che racconta la storia di una regina di Polonia. L'esame comparativo di questo testo con la nostra leggenda ha chiarito come venne amalgamata la tradizione narrativa della fiaba con una tradizione storica, che in questo caso si poteva identificare riferirsi a un concreto personaggio storico, alla moglie del re d'Ungheria, Uladislao II (di origine polacca).

Nel caso del racconto fiabesco della regina di Polonia, l'esame degli strati storici ha contribuito a capire, quali fossero gli avvenimenti i cui riferimenti sono conservati nell'opera. L'analisi più approfondita dei vari strati storici, anche nella leggenda di Santa Guglielma, la più netta separazione tra tradizione narrativa e tradizione storica, forse ci permetterà di capire meglio l'origine della leggenda.

*

Sull'origine della leggenda fiabesca di Santa Guglielma sono nate varie ipotesi: è una fiaba, prodotto dall'agiografia popolare, senza fondamenti storici; è una leggenda che conserva il ricordo di una perseguitata principessa (Sant'Elisabetta) o regina d'Ungheria (Beata Beatrice d'Este); oppure una storia nata dal culto eretico di Guglielma di Milano vissuta nel 13.o secolo, la cui protagonista divenne ungherese tramite un *topos*. Le fonti scoperte e l'esame della loro tradizione, confutano queste teorie.

La leggenda, di origine sconosciuta, nacque probabilmente dall'amalgama di una tradizione narrativa fiabesca e una tradizione storica che tramandava il ricordo della conversione di un popolo chiamato „ongaro” – ungherese? turco? avaro? – e della sua prima “regina”.